

D E
PHILOSOPHIE
d'UYTLEGHSTER
der
H. SCHRIFTURE.

Een wonderspreuckigh Tractaet;

Daer in op een betoogende wijze betooght wordt, dat de ware
Philosophie d'onfeylbare Regelmaet van de H. Schrift uyt
te leggen, en te verklaren is, en de ghevoelens, die daer
af verschillen, overwogen en wederleyt worden.

Uyt het Latijn vertaelt.

Beproeft alle dinghen: behoudt het goede. 1. Theff. 5. vers 21.

Te V R Y S T A D T,
Voor de Liefhebbers van de ware uytleggingh der H. Schrift. 1667.

KONINKL
BIBLIOTHEEK
TE SHAGE

V O O R - R E D E N .

WY twijffelen geensins hier aen, of de Theologanten, soo haest sy hun oogen op de tytel en naem van dit Geschrift geworpen sullen hebben, sullen niet alleenlijk niet met een besadigt en vreedsaem gemoedt tot d' Auteur daer af ontsien zijn, maer, 't welck meer is, eenigen van hen sullen in gramschap opstuyven. Want hun gemoeden zijn in hun wanen van sekerheyt, die sy voorbevat, of van hun Meesters ontfangen hebben, so verre gekomen, en so vast daer in geworden, dat sy achten dat de selfden van alle menschen in alle deelen met de waerheydt overeenkomende, en als Orakelen ghehouden moeten worden. En dieshalven konnen sy swarelijck verdragen, en worden ten hoogsten vergramt, als yemant bekent staet dat hy van een ander en besonder gevoelen is, en tegen hen te voorschijn durft komen, om hun gevoelen te bestryden. Maer wy zijn heden by ons in sulck een gheluckige eeuw, dat men sich weynigh met de gramschapen steurnis van dese menschen behoeft te bekreunen, en dat sy, soo eenigen van hen hun moedt soo weynigh konnen beteugelen, dat sy sich daer af tegen yemant laten verrucken, niets anders vermoghen, dan sijn naem, soo de selfde bekent is, by 't slechte volck, en by d' ongeleerde menigte te lasteren, en de selfde gehaet te maecken. Doch op dat wy ons oock van dit ongemack beschut en bevrijdt souden houden, soo hebben wy dienstigh geacht vermomt op 't toonneel te verschynen. En hoewel hen hier door niet alle gelegentheydt van qualijck te spreucken is benomen, maer in tegendeel daer door aen hen stoffe wordt gegeven om ons voor vluchters van 't licht, en die de duysternis beminnen, te schelden, en die, door de ghetuygenis van eyge gheweten veroordeelt, sijn naem niet heeft durven bekendt staen, om dat hy niet verhoopen kon dat hy door dit geschrift met recht eenige eer voor sich, en eenige lof by de vromen verkrygen sou: soo hebben wy echter liever ghewilt dit gheringh ghevaer op ons neemen, dewijl sy dus, gelijk d'onvoorsichtig, alleenlijk tegen de windt sullen vechten, en slechts vruchtloose pylen tegen een onbekende uyt schieten; dan met de bekendmaekingh van de naem ons hoeft voor de seeckere pylen van hun tongh bloot stellen. Maer wat d'eer en 't lof aengaet, die uyt de verbreyding

V O O R - R E D E N .

dingh van dit Tractaet tot ons sou komen; wy willen dat sy weten dat het met ons soo gestelt is, dat de lasteringen en scheldreedenne ons niet sullen raecken, en dat wy niet naer dese eer staen, als de genen, die in dit werck alleenlijk naer waerheydt trachten: daer af wy oock aen ons selven genoegh, en meer dan genoegh bewust zijn, dat, soo wy gedacht hadden hier af een goede naem, en achtigh te verkrygen, wy de selfde, is't niet by desen, en by 't gemeen volck, dat van de wenck der foodanigen afhanght, ten minsten by d'oprechte lieden, en by de genen, die de waerheydt, hoewel wonderspreucigh, ter herten gaet, (den welcken alleen wy de naem van godtvruchtigh waerdigh achten) ontwijffelijk verkregen souden hebben. Maer uyt de geheele inhoudt van dit Tractaet, en uyt de dingen, die wy nu sullen seggen, sal aen yder oprecht Leser, en die niet voorgenomen heeft dese onse pogingen verkeerdelyk te bedieden, klarelijcker dan 't middaglicht blijcken, dat wy hier in tot ons doelen oog-gemerck genomen hebben, niet de betrachtigh van ydele eer, niet de bevorderigh van een goede achtigh by de menschen, maer de voortplantigh der waerheydt, de nuttigheydt van onse naesten, en de bevredighingh en vereenighingh van 't verdeelt en verschillend Christendom.

Want nadat wy, de loopbaen van de studie der Academie ten eynde gelopen, en de kennis soo der hoge Faculteyten, gelijk men hen noemt, als der andere Philosophische leeringen, om daer meê onse begeerte, en die van onse vrienden te voldoen, gevat hebbende, weêr 't huys gekomen waren, om van nieuws by ghelegentheydt t'erkaeuwen, en ernstelijck in de schael der waerheydt t'overwegen, soo die dingen, de welcken wy in 't geheel beloop van die tijdt uyt de geleertste lessen onser voortreffelijckste Leermeeesters, hadden gevat, als de genen, die wy uyt het doorleesen van de verstandigste Boecken der vermaertste Autheuren, en uyt het besichtigen van hun geschriften hadden begrepen; soo heeft het ons goet ghedacht eersteelijck het gemoedt tot de Theologie te keeren, als de gene, die alle d'andere wetenschappen verre overtreft, dewijl sy de wegh van heylighlijck en salighlijck te leven aen de menschen toont, en hen tot d'euwige welstant en saligheydt der zielen, boven de welcke niets beter en wenschelijcker is, kan gheleyden. En terwijl wy hier in alle onse
vlijt

V O O R - R E D E N .

vlijt besteedden, en de verscheyde Secten der Christelijke Godsdienst, en hun gevoelens, tegen malkander strydende, naerstiglijk ondersochten en overwogen, en met malkander vergeleeken, en van elkander schiften en onderscheydden, soo doch ons dat het heden daer meê byna eveneens gestelt was, als in oude tyden met de Philosophie. Want gelijk alle de Philosophen, die'er eertijts geweest hebben, seer bequamenlijk tot twee staten gebracht kunnen worden, van de welcken d'een die van de Dogmatisten is, de welcken voorgaven dat sy een seeckere en ontwijffelbare wetenschap der dingen, uyt ware beginselen gehaelt, onderwesen, en aen hun Discipulen overleverden; en d'ander die van de Sciptischen, die in tegendeel, alles in twijffeling treckende, uyt spraecken dat men niets seeckerlijk weten kon. Op gelijke wyse worden oock de Theologanten in dese eeuw van twee gelijke soorten gevonden, van de welcken d'een met desen, en d'ander met die overeenkoomt. Want het grootste deel onder hen roemt stoutelyk dat sy de ware en klaerblijckelycke kennis der Theologische saecken, uyt de heylige Schrift gehaelt, hebben, en de selfde aen anderen onderwysen: maer d'anderen in tegendeel beyden openhartelyk, dat, is 't niet alle, ten minsten het meestendeel van hun saecken, die de Christelijke Godtsdienst aengaen, alleenlyk waerschynelyk uyt de heylige Schrift gehaelt en afgeleydt zijn; in voegen dat sy de selfden, als onseecker en twijffelachtigh, een beter en gesonder oordeel van anderen onderwerpen, en, onder verbetering spreekende, gelijk sy seggen, die voorstellen om van hen verbeterd te worden. En gelijk oock in oude tyden de geheele hoop der Dogmatische Philosophen niet eenigh waren, maer tot verscheyde verschillende en strydige gevoelens en Secten afweecken, gelijk'er Pythagoristen, Platonischen, Epicuristen, Stoischen, Peripatetischen en anderen waren: soo verschillen oock in dese onse eeuw de Dogmatische Theologanten seer veel in de hoofstucken van de Christelijke Religie, en hebben verscheyde en strydige gevoelens gesmeedt, en voeden hen oock noch, en dit met soo groote heftigheydt en yver van 't gemoedt, dat de Christelijke Werelt als in stucken en deelen, en in verscheyde Kercken gescheurt en getrosken is, en des selfs inwoonders niet alleenlyk van gemoedt en zeden tweedrachtig, maer sommigen oock hooftvyanen zijn geworden,

V O O R - R E D E N .

gelijk'er in Europa (om niets van d'Asianen te spreeken) de Pausgelingen, Gereformeerden, Luyterschen, Wederdoopers, Socinianen, Arminianen, en andere diergelijken zijn. Eyndelijck, het gaet met de lesten, gelijk met d'eersten, hoewel yder Sefte van dese beyden stoft, en sich boven d'anderen prijst, en pogt en roemt dat sy een wetenschap, die op de vaste en onverwrickbare waerheydt gevest is, heeft, en de selfde leert en onderwijst, soo leeren en onderwijfen sy echter, is 't niet alle, ten minsten seer veel leerstucken, en steecken de selfden aen hun aenhangers in de handt, die of niet opeen vaste en bestandige grondvest der waerheydt zijn gebout, of, soo sy mischien daer op gebout zijn, geensins kunnen betogen en seckerlijck doen blijcken dat sy soodanig zijn.

Dat dit van de Theologanten waer is (om van de Philosophen te swijgen, dewijl de selfden niet soo seer tot ons ooggemerck behooren) sal aen yder blijcken, die met ons hun wijze en middel van betoogen grondelijck wil deursien. Want als onder hen eenig verschil van d'oprechting van 't leerpunt des geloofs en der zeden voorkomt, soo neemen sy, gelijk aen lieden van soodanige belijdenis past, terstont hun toevlucht tot de heylige Schrift, Godts onseylbaer Woort, als tot hun heylig plecht-ancker, en halen daer uyt seer veel plaetsen, om hun meening en gevoelen te bevestigen, en, hen op malkander hopende, zijn seer naerstig om te toonen dat de selfden het geen, 't welck sy beweerden, te kennen geven; doch byna altijd met soo swacke bewijfen, en slechte verklaringen, dat hun tegenparty de selfden terstont met seer weynig moeite kan wederleggen, met de bygebrachte plaetsen, of tot bevestiging van sijn gevoelen te schicken, of tot een andere sin en meening te verdrajen, welcks geweld en krachten d'ander, met de selfde wapenen toegerust, daer na weer met de selfde lichtigheydt afweert en vernietigt: in voegen dat sy alle strijden, en niemant d'overhandt verkrijgt, en de verwinning op de vyant behaelt.

Dewijl ick dan bemerckte dat het soo elendiglijck met de Theologie, de Princes der Wetenschappen, gestelt was, dat haer Leeraers, Oeffenaers en Benaerstigers in sulck een eng parck gedrongen waren, en ick en zy in soo groote golven van onseckerheden en twijffelingen versoncken lagen, soo begon ick in mijn gemoedt t'overwe-
gen

V O O R - R E D E N .

gen of men niet d'oorfprong en bron defer qualen fou konnen ontdekken, en of 'er geen hoop van boven te komen fou verfcijnen, en geen middel voorkomen, om daer uyt te geraecken. Terwijl ick met alle mijn gedachten befich was in defe dingen t'onderfoecken, quam my defe gelukkigfte en voortreffelijkfte Methode, of Beleet voor, daer door de feer edele en weërgadeloofe Heer, Rénatus Des-Cartes,

*Die d'eerft' de Waerheydt, die veeleewwen in degolven,
Van dicke duysternis en nevel was bedolven,
En niet te nadren fcheen, maer deerlijk lagh verfmacht,
Weër heeft ten roon ghestelt, en in het licht ghebracht,*

de Philosophie van haer grondtveft selve wêer opgerecht, en van foo veel en foo groote gebreecken, daer af fy kriede, gefuyvert, en in haer eigen en naturelijke glans herftelt heeft; namelijk een ernstige verwerping aller vooroordeelen, en geen ding toe te stemmen, en te bevestigen, 't en waer men 't klareljk en onderscheidelijk bevat hadt. Ick heb lange tijdt en dickwijls by my self ernstelijk overwoogen, of aen my in de Theologie, gelijk aen hem in de Philosophie, vrystaen en dienstig zijn fou, al't geen, dat in twijffel getrocken fou konnen worden, in twijffel te trecken, en dit terftondt als valsch te verwerpen, tot dat ick eindelijk tot iets, dat vast en bestandig in de Theologie is, daer op ick veiliglijk mijn voet fou konnen vesten, gekomen fou zijn. En terwijl ick hier een weinig stil stond, en, om niet met de slag gewaerschuwt en wijs te worden, mijn gedachten herwaerts en derwaerts keerde, en nu hier en dan daer getrocken wierdt, bevond ick, na tamelijke lange en ernstige overweging, dat my uyt dese twijffeling geen gevaer, geen schade, of geen ongemack boven't hoofd hing; ja toen ick de Theologanten selven ter berading riep, heb ick bevonden dat eenigen van hen, niet van de minste soorte, stellen, en niet duysterlijk aen hun leerlingen vertoonen, dat het selfde seer dienstig is om de heylige Schrift, en dieshalven oock de Theologie, die daer uyt gehaelt wordt, recht te verstaen, en te leeren. Want Zanchius, in sijn Tractaet van de heilige Schrift, dat in 't achtste stuck sijner wercken, *Quaest. 12. cap. 1. reg. 3.* gevonden wordt, en Scarpus, *Curs. Theolog. loc. de S. Scriptura Controvers. 3. reg. 3.* bevelen dus, *Dat wy tot d'oeffeningh der selfder* (te weten der

V O O R - R E D E N.

der heylige Schrift) sonder eenigh vooroordeel, of uyt ons eygen hoofd, of uyt de leeringen en onderwysingen van anderen bevat, maer met een oprecht, en suyver gemoedt, dat begeerig om te leeren is; sullen tootreedden. Want het vooroordeel is een seer groote verhindring tot vorderingh. Dieshalven heeft Christus aen de sijnen bevolen sich van 't suurdeech der Phariseen te wachten. Daer Polanus mede op siet, als hy Theolog. Syntagm. lib. 1. cap. 45. oock onder de verhindringen van de ware sin der heylige Schrift te vinden, in de vijfde plaets optelt d'onleersaembeydt, uyt oorsaeck van de vooroordeelen, van de welcken veel in gedroncken zyn. En Ravanellus, Bibliothec. Sacr. Titul. de Scripturâ, als hy onder de middelen, die nootsaeckelijck zijn om de ware en wettige sin der heylige Schrift uyt te vinden, en te verkrijgen, en dieshalven oock om de Schrift uyt te leggen, een gemoedt verciicht, dat vry van quade genegentheden, en voorbevatte wanen is. De Belydenisse der Remonstranten verschilt oock niet hier af, als sy in 't veertiende Lidt van 't eerste Capittel segt, dat niet alleen gheleerde, maer oock ongeleerde en gemeene luyden de mening van de dingen, die noodigh zyn ter eeuwiger saligheydt, kunnen vaten, wanneer sy haer slechts niet en laten verblinden door vooroordeel, ydele goetdunkentheydt, en andere quade affecten en genegentheden. Maer meest van allen Zwinglius, in sijn boeckje van de Seeckerheydt en Klaerheydt van Godts Woordt, (dat in 't eerste Deel sijner wercken gevonden wort) cap. 3. op dese wijze: Gy sult bekennen dat gy dickwijls de Schrift tot dit ooggemerck deurgelesen hebt, om eenige woorden daer uyt te trecken, met de welcken gy uw gevoelen, 't welck gy hartneckiglyck begeert te behouden, soud bevestigen. Dit, dit is d'etterbuyl der Traditien en overleveringen, de welcke niet lyden kan dat men met de naelt daer aen raect. Want wat is dit anders, als d'eyge sin en meening met de getuygenis van de heylige Schrift te willen bevestigen, een andere sin in de Schrift in te brengen, en de deckmantel en voorstandt der Schrift voor sijn doolingh te soecken? namelijk op dat ghy de plaetsen der Schrift, schoon sy u tegen zyn, naer uw meeningh soud buigen, en hen dwingen het geen te sprecken, dat alreè te voren aen u wijs gemaect is. Want de vooroordeelen zyn alreè gegeven, die wy in de handt dragen, even als of yemant, met het geweer in de handt, broot van zyn gebuur ver-socht, die, soo hy 't niet geeft, gevoelen sal dat hem gewels aengedaen sal-

V O O R - R E D E N .

worden. Daer hy een exempel byvoegt; en daer na besluyt hy dus: *Daer uyt men nu bemercken en verstaen kan hoe weynigh het past met een geweldigh vooroordeel van ons gemoedt tot de Schrift toe te treden.* Hier toe schijnt oock dese vermaning van Hilarius, die soo bekend by de Theologanten is, te behooren; *Dat men de sin niet in de heylige Schrift moet inbrengen, maer uyt de heylige Schrift halen.* Ick dan, door d'authoriteyt van soo groote Mannen, en door de waerheydt van de saeck selve bewoogen en ondersteunt, heb geraden gevonden de handt aen 't werck te slaen, en, Des-Cartes voetstappen navolgende, willen beproeven, of men, met het ampt van Theologant te bekleeden, en met in de Theologie al 't geen te verwerpen, dat als twijffelachtigh en onsecker verworpen moet worden, eyn-delijck tot yets, dat het voornaemste daer in is, sou konnen geraecken, 't welck men niet sou konnen verwerpen, sonder de geheele Theologie gantschelijck de bodem in te slaen, en geheellijck te verwerpen, en dat een beginselen grondtvest van alle d'andere Theologische leerstukken sou zijn. Terwijl ick met dese saeck besich was, had ick niet langh gesocht, of terstondt vertoonde sich d'eerste van alle 't d'uytspraecken in de Theologie, namelijk *dat de Boecken van 't Oude en Nieuwe Testament 't onseylbare Woordt van a'almachtige Godt is.* Want indien yemant oock dit wilde verwerpen en wech doen, soo sou hy buyten de palen van de Theologie springen, en niet met de Theologische redenen, dat is met d'authoriteyt, uyt de Schrift gehaelt, maer met historische, en van elders gehaelde argumenten getoomt en oertuygt moeten worden; en op hem sou dese Aristotelische reden passen, *Dat men niet tegen de geen, die de beginselen loghent, moet disputeeren.* En gelijk de geheele Rechtsgeleertheydt op het *Corpus Juris* steunt, en de Rechtsgeleerde sich schaemt sonder Wet te spreekken; soo is oock de geheele Theologie op Godts woordt gebout, en soo moet oock niets, dan 't geen, dat van daer gehaelt is, voor de Theologant gebracht, of van hem aengenomen worden.

Na dat wy dan dit fundament, en dese grondtvest van alle Theologie gevonden en geleydt hadden, soo heeft het ons gelust verder te gaen, en t'ondersoecken wat voor 't naeste daer op getimmert sou konnen en moeten worden. Ick heb met weynigh, en seer geringe

V O O R - R E D E N.

poging van 't gemoedt bemerckt en bevonden dat dit d'onfeylbare uytlegging der heylige Schrift is. Want dewijl de Theologanten de selfde gederft en gemist hebben, soo is dit d'eenige bron en oorsprongh geweest, daer uyt soo groot verschil en verscheydenheydt van gevoelens onder de Dogmatisten is gesproten, en van dat niemandt seeckerlijck en onfeylbaerlijck heeft kunnen betoogen dat sijn gevoelen boven dat van d'anderen waer was: en dat dit d'eenige hulpmiddel deser qualen is, en d'eenige pen, daer, na dat men het fundament geleydt heeft, de geheele Theologie naest op draeit, blijkt hier uyt, dat alle haer leerstukken, die soo wel 't geloof, als de zeden betreffen, daer uyt ghehaelt en gheproeft moeten worden, en niet daer uyt ghehaelt, noch gheproeft kunnen worden, 't en zy des selfs sin bekent en klerblijckelijck is. Dit is oock oorsacck van dat de Christelijcke Theologanten van alderhande soorten, ouderdom en gewesten in hun disputatien altijd voornamelijck hier meê besich hebben geweest, en alle de krachten van hun vernuft en geleertheydt hier op ingespannen hebben, dat sy soudē vroedmaecken en toonen dat de Schrift het geen, dat sy, en niet dat hun tegenstrevers seggen, wil betceekenen en te kennen geven. Doch ick, soo haest als ick dit bevond, heb terstont mijn geest aengewendt tot het ondersoek van de middelen 't beleet, daer door men de ware sin der heylige Schrift sou kunnen uytvinden, en toonen dat men de selfde uytgevonden heeft, en daer door men oock de valsche uytleggingen van anderen sou kunnen ontdecken, en aenwysen dat sy soodanigh zijn; en dit alles noch seeckerlijck en onfeylbaerlijck: want ons voorneemen was het Paleys van d'alderheyligste Theologie niet op het sant, maer op de steen te bouwen, en noch in dier voegen, dat, als de plas-reegen valt, de vloedē komen, en de winden waeyen, en op ons gebou vallen en aendringen, het selfde niet sou nederstorten, vallen, noch waggelen, maer onverwrickbaer en vast blijven, en alle ongemacken en rampen van de lucht, en aenvallen en stormen der vyanden onbeschroomdelijck verwachten, en verachten. Ick heb dieshalven de Theologanten van alle soorten, en van alle plaetsen en eeuwen aengesproocken; ick heb overwogen wat sy van de middel en 't beleet van de heylige Schrift te verklaren stellen, en ondersocht welcke regelmaet van uytlegging sy gebruycken:

V O O R - R E D E N .

ken : maer ick heb niets kunnen vinden , dat mijn gemoedt volkomelijck voldeed : in voegen , dat ick , dit alles verlatende , een proef van 't geen heb willen nemen , dat ick sonder yemants hulp sou vermogen , en hoe verre mijn krachten souden kunnen reycken . Eynelijck ben ick , na een moeyelijck en kommerlijck onderfoeck , hier op gevallen , daer ick seer volkomelijck op gerust ben , aen welcks seeckerheydt en onseylbaerheydt ick geensins twijffel , en dat ick tegenwoordiglijck den Theologanten tot openbaer onderfoeck vooritel , om te beproeven en te verwachten wat oordeel sy daer af sullen geven .

Ick raed dieshalven aen alle mijn Lesers , en aen yder in 't besonder , dat sy al 't geen , 't welck wy in dit Tractaetje aen de Theologische werelt sullen voorstellen , sorgvuldiglijck en naerstiglijck aenschouwen en doorsien , en seer naeukeuriglijck en strengelijck onderfoecken , en in de schael der ontwijffelbare waerheydt leggen , en wegen , op dat sy met my de waerheydt erkennen en belijden , indien ick mijn dingen wel gedaen heb , en indien niet , dat sy niet met my dolen : want ick ben niet foodanig gestelt , als dit gedicht verhaelt :

*'t Is voor a'elendige noch troost in sijn verdriet,
Dat hy in sijn elend oock medemackers siet ;*

dewijl dit mijn eenige wenschis , dat de genen , die niet dolen , de rechte weg aen de geen , die doolt , aenwijfen souden . Dit is oock d'oorfaeck dat ick u , Leser , niet met gierlijckheydt van woorden , met een aengename samenstelling van redenen , noch met d'oppronckfelen en blancketselen der Orateurs tot ons gevoelen heb willen trecken , maer de geheele saeck naecktelijck en eenvoudiglijck voor oogen stellen , en met betoogelijcke redenen betoogen . Mijn voorneemen is niet te bewegen , maer t'onderwijfen . Ick heb dieshalven oock niet gepooght u , in 't begin van dese Voorreden , met eenigh gevley , en met aenlockende namen , gelijk de gewoonte der Schrijvers is , te vermorwen , en op mijn sijde te trecken . Want het verschilt my niet of ghy my gunstigh of ongunstigh zijt , dewijl ick hartelijck wensch dat ghy seer ongunstigh , ja seer strengh tegen my zijt , om dat dit gheschrift soo wel voor my als voor u in

* * *

't licht

V O O R - R E D E N.

't licht koomt. Want indien ghy de betoogde waerheydt erkent, soo sal dit gantschelyck tot uw nuttigheydt en voordeel gedyen: maer indienghy de selfde verwerpt, soo sal het selfde tot uw schade strecken. Indien ghy bevindt en toont dat ick gedoolt heb, soo sal dit winst en voordeel voor my wesen; en in deser voegen sal ick my verblijden dat ghy my ongunstigh hebt geweest. Want de waerheydt is 't eenige, daer ick hier naer doel: indienghy dese niet soeckt, soogaet niet voort; maer indien ghy haer soeckt, soo lees, doorlees, en herlees onbeschroomdelijck dit Tractaetje. sif en ondersoek het. Eyndelijck,

*Vaer wel, leef lang, en weet ghy yets dat beter zy?
Deel 't trouwlijck meè, soo niet, gebruyck dit neffens my.*

Mistellingen, dus te verbeteren:

Pag.	Regel	
6	8	voor <i>het</i> , lees <i>de</i> .
9	27	voor <i>kan</i> , lees <i>konnen</i> .
11	25	voor <i>inheeft</i> , lees <i>toelaet</i> .
18	25	voor <i>sin</i> , lees <i>sinnen</i> .
23	27	voor <i>bót</i> , lees <i>bet</i> .
24	38	voor <i>of van</i> , lees <i>of een</i> .
25	7	voor <i>als</i> , lees <i>als sy</i> .
37	1	voor <i>wijfelachtigheydt</i> , van <i>de</i> , lees <i>wijfelachtigheydt van de</i> .
38	34	voor <i>sy</i> , lees <i>hy</i> .
39	2	voor <i>maet van boecken</i> , die uylleggen en verklaren, verre, lees <i>maet der boecken</i> , die uyt te leggen, en te verklaren zijn, verre
40	2	voor <i>Schriften</i> , lees <i>H. Schrift</i> .
136	25	voor <i>eenigh</i> , lees <i>verseekert</i> .
	12	voor <i>aenwysen</i> , lees <i>wederleggen</i> .
	25	voor <i>volkome</i> , lees <i>leste deel van 't</i> .
	22	voor <i>aan my klaer</i> , lees <i>aen my niet klaer</i> .

I

D E

PHILOSOPHIE

d'Uytlegghster der Heylighe Schrift.

EERSTE CAPITTEL.

1. *De waerdigheyt van de saeck.* 2. *Verdeelingh van 't werck.*

1. Nder de Paus-gesinden en Euangelischen heeft, van de beginselen der Reformatie af, een sware en heftige strijdt, die van groot belangh is, gheweest, naemelijck over 't recht, en over d'onfeylbaere regelmaet van de Heylige Schrift uyt te legghen. Secker, niet sonder oorlaeck. Want dewijl de Boecken van 't nieuwe en oude Testament van alle de genen, die de naem van Christenen draeghen, voor Godts Woordt, en voor 't eenigh beginsel, (de Paus-gesinden alleen uytghesondert, die'er de Traditien, of Overleveringen, en de besluyten van de Kerck byvoeghen) uyt het welck alle de Leer-stucken, so des gheloofs, als der seden, ghehaelt moeten worden, sijn erkent en gehouden, soo sal niemant, die slechts de Theologie van de drumpel ghegroet heeft, ontkennen dat alle de swaerigheden, die omtrent dese saecken wyders hebben kunnen voortkomen, op dit eenigh punt van d'uytleggingh en verklaringh strecken, en derwaerts heen vloeyen, en dat daer in alleen de grondt van alle de twisten en oneenigheden onder de Christenen bestaet. En hier uyt volght oock klaerder dan de middagh, dat het aen de geen alleen, die machtigh is de ware en naturelijcke sin der Goddelijcke Schriften aen te wijsen, en seeckerlijck en ontwijffelijck te betooghen, geoorloft en toegelaten is, yets, dat vast en onbeweghelijck is, van 't Geloof, en van de Seden te stellen, en de ghenen, die anders van ghevoelen sijn, te wederleggen, en 't overtuyghen: daer in tegendeel d'anderen, die dit voorrecht niet ghenieten, op 't zandt bouwen, en slechts veel woorden uytstorten; of indien sy misschien aen yemant, die geensins hartneckigh, maer al te lichtgheloovigh is, yets overreden, en vroed maken, soo steunt het selfde op soo swacke en glibberighe gront-vesten, dat het door een seer gheringe pogingh der gheener, die yets anders voorwenden, omgeworpen en neder-

A

dergestooten kan worden. Maer dewijl de Theologanten, van dese gave van uytleggen ontbloomt, de heylige Boecken in handen hebben ghenomen, om de selfden uyt te leggen, soo is dit de wortel en bron geweest, uyt de welcken soo veel verschillende gevoelens onder de Christenen sij ghesprooten, soo veel verdeeltheden, tegen malkander strijdende, uytgheborsten, en soo veel scheuringen voortgekomen, die aen de Christelijke werelt, van des selfs beginfelen af, gheduurighlijck lastigh hebben geweest, en nu noch dagelijcks soo lastigh zijn, dat des selfs inwoonders ghedwongen worden de pylen, die tegen de Heydenen, Joden en Mahometanen, de ghemeene vyanden van de Hemelsche Leeringh, geschoten moesten wesen, tegen malkander, tot seer groot nadeel van de waerheyt, te misbruycken. En my dunckt dat'er geen beter hulpmiddel is om de verdeelde leden van 't gescheurde Christendom te versamelen, en soo veel hoofden tot een selfde sin te brengen, dan de geen, door de welck de sieckte voorgekomen en verhoed kan worden, namelijk seckere maet en regel, die geensins bedrieght, tot de welck alle waerheyde van verklaringh en uytleggingh, als tot seckere proeffsteen, gebracht, en daer aen geproeft en geoordeelt sou worden. En dieshalven is de vlijt en naerstigheyt der gener, die de krachten van hun vernuft ingespannen hebben, om de selfde te vinden, en die een deel van hun besigheden daer aen hebben besteed, gheensins te verachten, veel min te lasteren, maer eerder met de grootste lof-reedenen te verheffen, en te vorderen. Ick dan, hoewel nieuw, en een onervare worstelaer in dit parck, sal my niet schamen van eenighe tijdt en arbeydt in 't ondersoek hier af besteed te hebben, en gheensins schromen het gheen, dat ick in dese saeck ghevordert, en in dit werck uytghewerckt heb, tegenwoordigh aen de Theologantische Werelt te vertoonen. Niet de lust van te twisten, of tegen te sprecken, noch de begeerte van winst, noch de betrachtigh van roem, maer d'eenige en oprechte liefde der waerheyt heeft my soo tot ondersoecken aengedreven, als tot schrijven opgeweckt; en ick hoop en vertrouwen dat alle de ghenen, die met een naerstigh ghemoedt, dat vry van alle nevelen der vooroordelen is, sich verwaerdigen de saeck ernstelijck t'ondersoeken, en dese weynige bladen te doorleesen, het selfde sullen verkrijgen.

2. En op dat men daer in veylichlijcker, en met grooter vorderingh toetreden, en voortvaren sou, so wilde ick wel dat men dese drie Hooftsaecken, daer in ick de geheele saeck sal verhandelen, in achtigh nam; en daer op merckte. Het eerste sal eenige ^a voorproeven van ^b 't onderwerp en ^c gesegh van 't geschil, en daer uyt d'eyge meeningh, en die op een betoogelijcke wijze betooght is, verklaren: Het tweede sal onse betoogingh tegen de tegenwerpingen, die daer tegen ghedaen souden konnen worden, verantwoorden; en het leste sal de wederleggingh der ghevoe-

^a Praelibamina
^b Subjectum.
^c Pradicatum

d'Uytleggher der H. Schrift.

3

voelens, die van onse meeningh verschillen, en d'oplossingh der bewij-
sen, met de welcken sy ghemeenelyck bevestight worden, voor oogen
stellen.

II. CAP.

1. ^a Gelycknämigheyt van 't woort *Interpres*, of *Uytlegger*. 2. *Wat het*
by ons beteekent. 3. *Des selfs* ^c *stoffelyck voorwerp.* 4. *Wat een* ^d *woort*
is. 5. *Wat een* ^e *reden is.* 6. *Deeling oft schifting van beyde.* 7. ^f *Vor-*
melyck voorwerp van Interpres of Uytlegger.

^a Homonymia.
^c Objectum
material.
^d Vocabu-
lum.
^e Oratio.
^f Objectum
formale.
^g Prædica-
tum.

1. **H**Et woort van *Interpres*, dat is *Uytlegger*, of *Verklaerder*, (om
van 't ghesegh te beginnen) daer af *Interpretari*, *Interpretatio*,
Interpretamentum, dat is *uytlegghen*, *uytleggingh* en *uytlegghsel*, hun
oorsprongh hebben, heeft by de Schrijvers verscheide betekeningen.
De ghemeenste beteekenissen sijn, dat het aenwijst, voor eerst de geen,
die de verschildende partyen bylegt en bevredight. In deser voeghen
noemt *Asconius* (in 2. *Orat. Ciceron. contra Verrem*) de genen *Interpretes*
door de welcken het verbonds of verdrach gemaect word. In dese sin seght
oock *Virgilius*, (*Aneid. 4.*)

Tuque harum interpretes curarum, & conscia funo.

Dat is, en ghy, *funo*, *interpretes* deser bekommernissen, en meewustigh daer
af. Daer *Servius* dit aenteekent, *Interpres*, dat is *Middelaerster* en *ver-*
soenster. *Cicero* seght oock, (*Orat. 5. in Verrem*) *Die gemeenelyck of se-*
questres, of interpretes, (dat is scheidsmannen of middelaers) sijn om de von-
nissente krencken, &c. En dewijl sodanige middelaers de ghemoeden der
ghener, aen de welcken zy tot *interpretes*, of *scheidtslieden* ghegeven
zijn, ondersoecken en ondervraghen, en daer nae aen hen verklaren en
openbaren, soo is, ten tweeden, hier uyt ghesprooten, dat *interpretes*
voor de geen wordt ghenomen, die duystere dinghen verklaert. In deser
voegen seght *Virgilius* (3. *Aneid.*)

Trojugena interpretes Divum, &c.

Dat is *Inboreling van Trojen*, *tolck der Goden*, &c.
Daer *Servius* dus verklaert, *interpretes*, dat is *voorsegger*, die de sin en
meeningh der Goden aen de menschen bekend maect. En weêr (10. *Aneid.*)

— *Hominum Divumque interpretes Asylas.*

Dat is *Asylas*, de *tolck der menschen en goden*.
Daer *Servius* weêr dus heeft: *Hy words ghenoomt interpretes, of talck der*
goden, die hy verklaert, en der menschen, aen de welcken hy verklaert, en de
goddelycke meeningen bekend maect. En *Cicero*, dit besonderlijcker op de
duy-

DE PHILOSOPHIE

duyfterheydt en twijffelachtigheydt der reden toepassende, (*Orat. 14. pro A. Cluent.*) seght; *D' Overgheden zijn de bedienaers der wetten, de Rechtsers interpretes of uytleggers der wetten; en dieshalven zijn wy alle slaven der wetten, op dat wy vry sonden mogen zijn.* Dus spreeckt hy oock (*de Partit. Orator.*) *Op dat de Rechter nyt yders bedrijf de sin van de wet son verklaren: en (de Offic. lib. 1.) Daer ontsaen oock dickwijls ongelijken door secker lasteringh, en al te luytliche en quaetaerdige uytleggingh van 't rechr.* En dewijl oock de geen, die nyt een onbekende in een bekende tael yets overdraeght, een reden, die eenighsins duyfter was, klaer en duydelijk maect, soo wort oock ten derden de gheen een *Interpres* of *Tolck* gheseght, die yets in een andere tael, 't sy by gheschrift, of met de mont, vertaelt. Horatius ghebruyckt dese betekenis van dit woort, (*in Arte-poetica*) als hy seght.

*Nec verbum verbò curabit reddere fidus
Interpres.*

Dat een ghetrouw *Tolck* of *Uytlegger* gheen moeyte sal doen, om van woort tot woort te vertalen. En Cicero, (*de finib. bon. & mal. lib. 3.*) seght oock: *'t Sal echter niet nootsaekelijck zijn van woort tot woort te vertalen, gelijk de ghewoonte der kreupelen, vertaelders, of uytlegghers is, als het woort, 't welck het selfde verklaert, meer of min in 't gebruyck is.* En in sijn Boeck (*de optim. Genere Orator.*) seght hy: *ICK heb de seer treffelijcke vertoogen van twee seer wel-spreekende mannen vertaelt. Ick heb hen niet vertaelt als interpres, of een vertaelder, maer als een redenaer, &c.*

2. Maer hoewel dese leste beteekenis van dit woort oock by de Theologanten voorkoomt, en in 't ghebruyck is, namelijk als de *Pausgelingen*, en de *ghenen*, die van hen afgewecken zijn, over de vertalingh of oversettingh van de *Heylige Schrift* in yders *Lant-rael*, of *ghemeene spraek*, *twisten* en *kibbelen*; (besie *Chamierus, Panstrat. Catholic. Tom. 1. l. 2. Polanus, Syntagm. Theolog. lib. 1. cap. 39.* en anderen.) soo heeft het echter in dese plaets de tweede beteekenis by ons, die het, met de selfde *Polanus, loc. cit. cap. 45.* van d'andere afscheyden, met dese woorden: *By interpretatio, of uytleggingh van de Heylighe Schrift (om in 't begin yets van de beteekenis van 't woort te vermanen) verstaet men in dit capittel niet d'oversettingh, of vertalingh van d'een in d'andere tael, maer de tooningh van de ware sin, en van 't waer gebruyck der Schrift: en met Chamierus Panstrat. Tom. 1. lib. 15. cap. 1. §. 1. als hy seght: Na dat wy de gheschillen afgehandelt hebben, de welcken tot die interpretatie, of uytleggingh der Heylighe Schrift behooren, die de woorden aengaet, en ghemeenelijck oversettingh, of vertaelingh ghenoomt wordt, soo volght dat wy nu dat ghedeelte verhandelen, 't welck tot de sin en meeningh selve der*

d'Uytlegghster der H. Schrift.

5

der woorden behoort. Van dese selfde beteekenis handelt oock in 't alghemeen de voortreffelijcke Dannhauwer, in sijn ^a Afbeeldsel van een goet *interpres*, of *verklaerder*, en boosaerdigh lasteraer, daer af hy een gheheele ^b samen-stellingh vertoont, en tot een deel van sijn ^c Redenkunst maeckt, en dat ^d de kunst van uytleggen noemt: Ghelijck oock de seer geleerde en eerwaardighe Joh. Klaubergh, Professor der Philosophie en Theologie in d'Academie te Duysburgh, in sijn Oude en Nieuwe Redenkunst, die de selfde ^e d'ontknoopighe kunst van uytieggen noemt, en seght dat sy van d'opsperringh der ware sin aen een dazijcre reden handelt.

^a Idea boni Interpretis, &c.
^b Systema
^c Logica
^d Hermeneutica
^e Hermeneutica Analytica.

3. Uyt welcke dingen klaerelijck blijkt dat ^f d'uytleggher, of *ver-*^f *Interpres.* klaerder, van de welck wy te spreeken hebben, met d'uytterlijke reden besigh is, en sich daer in oeffent, om d'innerlijcke reden daer uyt te halen, en voort te brengen; dat is de woorden, en de redenen, die daer uyt te samen geset worden, t'aenmercken, om de sin daer af, volkomentlijck met de sin en meeningh van de Schrijver over een komende, op te speuren, en uyt te vinden.

• ratio interna
• ratio externa

4. En dese woorden, gelijk Cicero in *Topic.* seght, sijn ^g merck-^g *Notz* teekenen der dingen, of eerder, ghelijck wy achten, der ^h bevattinghen. ^h *Conceptus* Want voor eerst gebruycken wy de selfden, om 't gheen, dat wy met het verstant bevat hebben, aen anderen bekend te maecken: en dewijl de bevattingen niets zijn, dan ⁱ vertooningen der dinghen in 't verstant, soo worden ten tweeden daer mede oock die dinghen aangewesen, en bekendt ghemaect. Dese gheheele aanwijfingh of beteekenis heeft haer oorsprongh niet van de natuur, maer van de vrye wil der menschen. Wy willen echter niet ontkennen dat klancken en stemmen uyt te geven, ja oock te spreeken, dat is woorden voort te brengghen, uyt de menschelijke natuur voortkoomt, en dieshalven aen de mensch natuurelijck is: maer dat dese klancken, en stemmen dese, en niet die bevattingh, dese, en niet die saeck aanwijfen en te kennen geven, dit moet alleenlijck aen 't believe, en aen d'instellingh der menschen toeghepast worden. Want dewijl al 't gheen, dat in d'omkringh der Natuur begrepen is, niet altijd, noch overal reghenwoordigh is, en de natuur aen gheen van de menschen toegestaen heeft in eens anders geest en ghemoedt, als in een spiegel, te sien, en dewijl echter de dienst en nuttigheyt der menschen, die met malkander omgaen en verkeeren, vereyffchen dat sy onderlingh hun ghedachten, en de meeningen van hun ghemoedt aen malkander bekend maecken en openbaren; soo sijn sy ghenootsaect gheweest, met woorden naer hun believe te verdichten, en beteekeniissen naer hun wel-gevallen daer aen te geven, door vlijdt en naerstigheyt het geen, dat de natuur aen hen gheweygert hadt, te vergelden. Dese schranderheyt

ⁱ Repraesentamina.

6 — DE PHILOSOPHIE

van 't menschelijck vernuft is echter niet by de klancken en woorden alleen, door de welcken alleenlijck de tegenwoordighen met de tegenwoordigen kunnen redeneren, gebleven; maer, wyder voortgegaen zijnde, heeft oock d'afweefighen met d'afweefighen doen als mer malkander spreecken, te weten met merck-teecken der stemmen en klancken te maecken, namelijk letteren, door welcker veelvoudighe en veranderlijcke samen-settingh alle de woorden, die d'ooren treffen, door d'ooghien aen 't veritandt vertoont kan worden: in voeghen dat wy door dese stomme spraek niet minder, dan door de levendige stem, de fin en meeningh van ons ghemoedt aen anderen kunnen bekennt maecken.

k Oratio.
l Enunciatio

• Logici.
m Subje-
Sum.
n Prædic-
tum.

5. Voorts, uyt de woorden, als uyt deelen, wort de * reden, of ^l d'uyt-
spraeck, in de welke yets van yets anders wordt geseget, en uytghesprooc-
ken, te samen geset. Daer zijn dan twee dinghen in yder reden, name-
lijck yets, dat van yets anders geseget word, en yets, van 't welck yets
anders geseget word. De * Redenkunsteners noemen het leste ^m Onder-
werp, en 't eerste ⁿ Geseget; en dese twee worden, als men yets bevestigt,
met het woortje *is* te zamen gevoeght, en, als men yets ontkent, met
is niet van malkander ghescheyden: in voegen dat sonder dese deeltjes
gheen uytpraek kan bestaen, en dieshalven niet t'onrecht de ziel daer
af genoemt worden.

• Objectum
proximum.
p Objectum
remotum.

6. Dewijl dan de woorden yder reden te samen setten, en de selfden
niet alleenlijck met de mont uytghesproocken, maer oock met letteren
gheschildert en afgebeeldt kunnen worden, so sal het selfde mede in de
reden plaets hebben; en dieshalven sal'er so wel in de leste, als in d'eer-
ste, een tweevoudigh onderscheydt zijn, namelijk dit, dat sy met de
levendige stem voortghebracht, of schriftelijck uytghedruckt zijn: en
onse uytlegger sal met dese beyde, soo met de woorden, als met de re-
denen, besich wesen, doch op verscheyde wijfen; te weten voor eerst
met de redenen, als het ^o naeste voorwerp, en ten tweeden met de woor-
den, als het ^p verschove voorwerp, te weten de stoffe, en de deelen, uyt
de welcken alle reden voortgebracht word, en bestaet. Want het voor-
naemste ooggemerck van d'uytlegger is de fin en meeningh van de re-
den op te speuren, en dewijl de selfde doorgaens uyt woorden, die haer
te samen setten, rijst, en dieshalven daer uyt ghehaelt moet worden, soo
kan hy geensins het doelwit, dat hy sich voorgestelt heeft, treffen, 't en
sy hy oock naerstighlijck op de woorden merckt, en hen naeukeurigh-
lijck overweeght en onderloecht.

• Oratio.
r Objectum.
s Gramma-
tica.
t Rhetorica.

7. Want hoewel de ^q Reden het naeste en voornaemste ^r voorwerp
van d'Uytlegger is, so is 't echter niet al, 't welck in dese plaets hier in
aenghemerckt moet worden: dewijl de ^s Letterkunst, de ^t Redenrijck-
kunst,

kunst, en d'andere deelen van de ^v Redenkunst oock hun opzicht daer op hebben; doch niet in een selfde wijze, als deze. De Philosophen onderscheyden dieshalven seer wel de ^w voorwerpen der ^x onderwijsinghen, en der selfder deelen in ^y *stoffelijcke* en ^z *vormelijcke*. Het ^a *stoffelijck* voorwerp is aen veel kunsten ghemeeen, maer het *vormelijck* besonder en eygen aen een. In deser voegen wordt de Reden oock van de ^b Letterkunsten^{ers} verhandelt, doch voor so verre, als sy op d'onderwijsinghen en regeien van de kunst past; gelijk oock van de ^c Redenaers, maer voor so veel sy geciert is; en daer beneffens van de ^d Redenkunsten^{ers}, doch voor so veel als daer door de ^e begrippen uytgedrukt worden: maer in dese plaets voor so veel de selfde duyster is, en de sin en meeningh daer af opgespeurt moet worden. Want indien alle reden klaer en openbaer, en geen duyster was, so sou'er geen uytlegging behoeven, om haer klaer te maecten, dat is die de sin en meningh daer af openbaerde. Dewijl dan de duysterheyt de reden aen onse Uytlegger onderwerpt, en de selfde sijn vormelijck voorwerp maect, so staet ons bredelijcker hier af te sprecken.

^v Logica.
^w Objecta.
^x Disciplinæ.
^y Materialia.
^z Formalia.
^a Materialia
objectum.
^b Grammatica.
^c Rhetores.
^d Logica.
^e Conceptus.

I I I. C A P.

1. Wat de sin en meeningh van een reden is.
2. Wat klaerheydt, wat duysterheydt.
3. Dat dese dinghen ^f betreckigh, niet ^g volstreckt zyn.
4. Hoe veelvoudigh een sin is, en der selfder bepalinghen.
5. Hoe veelvoudigh de klaerheydt en duysterheydt is.
6. Onderscheydingh tusschen de waerheydt, en de ware sin van een reden.
7. Dat'er in yder reden drie dinghen aenghemerckt moeten worden, ^h walcker versuym de Theologamen tot dalingen vervoert heeft.
8. Wat duysterheydt is, eygentlijck genoemt, en wat twiuffelsinnigheydt.
9. Hoe veelvoudigh deze duysterheydt is.
10. Hoe veelvoudigh de duysterheydt van een woordt.
11. Wat ongewoonheydt der woorden is.
12. Wat basterstaet is.
13. Uyt hoe veelvoudighe oorsaeck de duysterheydt van een gheheele reden spruyt.
14. Ghelijck oock van een ⁱ volkome sin van een reden.
15. Daer beneffens van een gheheel geschrift.
16. Hoe veelvoudig de twiuffelsinnigheydt is, ten opsicht van ^j t'onaerwerp.
17. Wat, en hoe veelvoudigh de ^k Ghelijcknamigheydt is.
18. En Ghelijcknamigheydt by ghevat.
19. En Ghelijcknamigheydt met voordacht.
20. Wat, en hoe veelvoudig de ^l betekenis der woorden is.
21. Wat en hoe veelvoudig de ^m twiuffelsinnigheydt is.
22. Hoe veel betekenis van de Reden dat'er zyn.
23. Hoe veelvoudigh de twiuffelsinnigheydt is, die aen de reden, met de mondt uytgesproocken, eygen is.
24. Ghelijck oock van de gene, die schriftelijck uytgedruckt worde.
25. De verwartheydt en menighe der twiuffelsinnigheden.
26. Verdeelingh der twiuffelsinnigheden ten opsicht van ons.

^f Relata.
^g Abiurata.

ⁱ Periodus.

^j Subiectum.
^k Homonymia.

^l Acceptio.
^m Amphibolia.

ons. 27. *Vergelijkingh deser twiffelsinnigheden onder malkander.*

28. *Of'er een eenige letterlijke sin van een reden is.*

1. 't **G**Een in de woorden de beteekenis is, dat is de *sin en meeningh* in de reden; te weten 't gheen, dat daer *meê aenghewesen en te kennen* gegeven word. En dewijl yder reden, gelijk wy geleyt hebben, uyt woorden bestaet, en te samen gestelt is, so sal oock uyt de beteekenis der woorden de sin en meningh van de reden bestaen, en te samen gestelt worden.

2. En ten opzicht van dit wordt een reden klaer of duyster gezeght. *Die reden is klaer, welke sin en meeningh met d'eerste voorkomingh, of met d'eerste aenschouwingh aen de hoorder of leser blijktt: Maer dese duyster, welcks sin en meening met d'eerste voorkomingh, of met d'eerste aenschouwingh aen de hoorder of leser verborghen is.* En wy zeggen *met d'eerste voorkomingh, of met d'eerste aenschouwingh, en aen de hoorder of leser, om dit tweederhande onderscheydt der redenen, so der gener, die mondelingh uytgesproken, als die schriftelijk uytgedrukt zijn, te begrijpen, met d'eerste voorkomingh aen de hoorder, en d'eerste aenschouwingh aen de leser toe te passen.*

• Definitio-
nes.

• Relazio.

• Absoluta.

• Res rela-
ta.

• Res reso-
luta.

3. Uyt dese ° bepalingen blijktt klareljk, dat so wel klaerheydt als duysterheydt hun opzicht op 't verstant van de hoorder, of leser hebben; en dat dieshalven de gehele natuur van beyde in ° opzicht tot yets anders bestaet. 't Welck oock hier meê bevestigt wordt, dat het seer dickwijls ghebeurt dat de reden, die aen d'een duyster is, aen d'ander klaer is, en in tegendeel, dat de gene, die aen d'een klaer is, aen d'ander duyster is; 't welck in de ° volstreckte dingen geen plaets kan hebben. Hier uyt rijft de sware en schadelijcke doling van die Theologanten, de welken niet als van ° betreckige, maer als van ° volstreckte dingen spreken, als sy van de klaerheydt en duysterheydt der heylighe Schrift disputeren, en hen met de vergelijkingh by de son, en by haer licht uytleggen. Want dus spreeckt een groot Theologant onder de Gereformeerden: *De klaerheydt van de Schrifture is een eygenschap, die in de Schrifture selfs is, en die sy altyt behoudt, 't sy de mensch verlicht is, ofte niet: hoewel de mensche niet verlicht zijnde, die klaerheydt niet en siet. Even ghelijck de sonne in haer selven klaer is, ende blijft, het sy de mensche sijne oogen opent, ofte sluyt, ofte siende, ofte blindt is; want dat onderscheydt des menschen en kan de Sonne selfs niet klaer ofte duyster maken.* En, gelijk het (dit zijn de woorden van een ander uytsteeckend Theologant onder de Gereformeerden) *niet doet tot het licht van de son welck oogghet is: want het kan, welck het oock is, echter de son niet sien, dan door het licht van de selfde son; en dieshalven is de son altye licht en klaer, so langh als sy door*
d'ont.

d'ontfangingh van 't lichte ghesien wordt, en niet anders: in deser voegen sal oock de Schrift klaer zijn; want alle verstanden, 't sy meer of min schrander, verstaen de Schrift uyt de Schrift, welke maet en trap van verstant sy oock hebben.

4. Voorts, de sin en meeningh van een en de selfde reden kan verscheyden en veelvoudigh zijn, en op veelderhande wijfen worden verdeelt, om verscheyde en veelvoudige oorfaecken, die terstont hier na gheseght en opgheret fullen worden. Wat de tegenwoordige faeck aengaet, de bequaemste en ghevoegelijkste verdeelingh is, dat de sin of *eenvoudighlyck dus gheseght is, die de woorden meëbrengen, of de ware sin, die d' Autheur daer meë meent.* En dat dese sinnen en meeningen in de redenen voorkoomen, blijkt hier uyt klaerelijck, dat juist die sin en meeningh, de welke de woorden van de sententie, volgens hun ghewone beteekenis, meëbrengen, niet die sin en meeningh is, die d' Autheur daer meë ghemeent heeft, toen hy dese woorden, voortbracht of uytspreck, om sijn meeningh uyt te drucken. Dieshalven, (om met een of twee voorbeelden der Heylige Schrift de faeck aen te wijfen) als men leeft *Godts Arm, Godts Vinger*, en als Christus seght, *Dit is mijn Lichaem; Ick ben de Wegh, de Waerheydt, en het Leven*, soo weet yder wat dese woorden in 't ghemeen ghebruyck van sprecken acnwijfen, en oock, naer dese beteekenis, de sin daer uyt te halen: maer dat dit de ware sin, en die van d' Autheur ghemeent is, wesen souw, is nooyt van eenigh verstandigh Theologant gheseght. Daer uyt dan blijkt dat dese sententien, en dieshalven oock de reden, een tweevoudige sin toelaten. Wy ontkennen niet dat dese sinnen en meeningen somtijds soodanigh over een kunnen komen, dat die sin, de welke d' Autheur daer meë ghemeent heeft, en die, volgens het ghemeen ghebruyck, den hoorder of leser voorkoemt, op een en 't selfde uytkomen, hoe wel de reden noch een andere sin, of een andere uytleggingh in heeft. Wy loochenen niet dat'er somtijts alleenlijck een enkelde en misschien een eenige sin, of oock meer dan twee sinnen en meeningen in kunnen zijn. Doch om dat'er twee, en op die wijse, ghelijck getoont is, verscheyden kunnen wesen, soo sal in de reden oock dese onderscheydingh der sinnen en meeningen plaets hebben.

5. En dewijl, ghelijck wy hier voor aangeweesen hebben, de reden, ten opzicht van de sin en meeningh, klaer of duyster wordt gheseght, en dese sin tweevoudigh is, namelijk eenvoudighlyck gheseght, of de letterlijcke, en de ware sin; soo sal oock de klaerheydt en duysterheydt tweevoudigh zijn, naer dat sy op dese of die ghepast worden; welcker ^a bepalingen seer lichtelijck uyt het voorgaende ghetrocken kunnen worden.

^a Definities.

6. Uyt het geen dan, dat gheseght is, blijkt dat de ware sin, van de welke wy hier sprecken, geensins met die ware sin ghemenght moet worden, om de welke de reden waer wordt genoemt, en niet op 't verstant, en de meeningh van de sprecker, maer op de dingen, die men seght, ghepast

b Appellatio.

c Logica.

d Ethica.

e Conventio.

f Conformitas.

g Idem.

h Conceptus.

i Distinctio.

k Absolutè.

l Relatè.

wordt. Aen yder, die sich slechts een weynigh in d'onderwijfingen der Scholen gheoeffent heeft, is bekendt dat'er by de Philosophen een veelvoudighe benamingh van waerheydt ghevonden wordt, en dat'er, onder anderen, twee zijn, die aen d'uytterlijke reden toegevoeght worden, d'een ^c redenkunstigh, en d'ander ^d sede-kunstigh ghenoomt. Van d'eerste hanght de waerheydt van de reden af, en van de leste de ware fin en meeningh des selfs; naer d'eerste wordt de reden, en naer de leste de fin waer ghenoomt. Want d'eerste is ^e d'over-een-koomt van de reden met de dingen selven, ghelijck sy buyten 't verstandt van de spreecker in de natuur zijn: maer de leste des selfs ^f ghelijckformigheyt met de ^g denck-beelden en ^h begrippen, de welcken de geen in 't ghemoedt heeft ghehad, die de reden of schriftelijck, of mondelingh voortghebracht heeft sonder in te sien of sy met de dingen over-een-koomt, of niet. Augustinus schijnt het selfde onderscheydt tusschen de waerheydt van de reden, en de ware fin daer af aen te wijfen, als hy, *Confess. lib. 12. cap. 23.* seght: *Ick sie dat'er tweederhande verschillen kommen rijfen; als'er yets van waerachtighe boodschappers door teekenen bekendt ghemaeckt wordt: 't een soo het verschil van de waerheydt der dingen is; en 't ander, soo 't verschil van de wil des geens is, die boodschapt. Want anders onderfragen wy van de staet van 't schepsel wat waer is, en anders wat Moses, een voortreffelijck huys-ghenoot van uw gheloof, ghewilt heeft dat de Leser, of roehoorder met dese woorden sou verstaen.* ⁱ D'onderscheydingh van Chamerius verschilt oock niet veel hier af, ghelijck hy de selfde, *Pantrat. Catholic. Tom. 1. lib. 15. cap. 3. §. 21.* voorstelt, in dese woorden: *Ick onderscheyd de ware fin: want sy wordt ^k volstreckelijck, en in sich gheseght, te weten die niets, dat valsch of boos is, voorstelt; of ^l betreckelijck tot de plaets, van de welke de vraegh is: in voegen dat dese warelijck de letterlijcke fin is, die dese plaets vereyscht.*

7. Men moet dan in de reden, soo veel de beteekenis aengaeft, besonderlijck drie dingen onderscheyden; namelijk de fin, eenvoudiglijck dus gheseght, de ware fin, en de waerheydt. En d'onderscheyde aenmerckingh deser meeningen en sinnen, en der klaerheden en duysterheden, die daer uyt rijfen, sal niet weynigh licht aen 't doelwit van ons werck geven; daer in tegendeel het verluym daer af d'uytleggers der Heylige Schrift, en de Theologanten in Doolhoven van dwalingen, en in draey-kolcken van verwarringen heeft ghevoert. Want sy meenden dat seer veel plaetsen van de Heylige Schrift, als sy uyt de bekende woorden, sonder eenighe moeyte, de fin konden vatten, die de selfden met d'eerste aenschouwingh vertoonden, klaer en bekendt waren, selfs door de klaerheydt van de ware fin, en beelden sich terstondt in dat die meeningh, de welke dus van selfs voorquam, met de fin van de Heylige Schrijvers over-een quam: hoewel het heel anders daer meê ghestelt was, en dat die plaetsen, ten opficht van de ware fin, duyster en swaer zijn, en die uytleggers sich grootelijcks hebben be-

bedroogen, sonder 't onderscheydt der sinnen en meeningen, t'aenmercken, of met de selfden *ter sijden* te stellen, met de sin, die eenvoudiglijk gheseght is, voor de ware aen te nemen, en sonder wijder t'onderfoecken ('t welck echter hun plicht was) of d' Autheur de voorgekome plaets naer die sin en meeningh, naer dewelcke sy haer verklaerden, oock schriftelijck verssegelt had. In deser voegen roepen en schrijven de Paus-gefinden (om het geseide met voorbeelden te verklaren) dat Christus woorden, daer meê hy 't Avontmael ingestelt heeft, *Matt. 26: v. 26, 27, 28. Neemt, eet, dat is mijn lichaem; en drincke alle daer uyt; want dat is mijn bloet des nieuwe Testaments, &c.* Klaer en bekendt zijn, ghelijck sy oock zijn, en maecken sonder eenighe moeyte een sin daer af; ghelijck yder doen kan. Maer dit is alleenlijck de sin, eenvoudiglijk dus gheuoemt, en niet de ware, gelijk de Gereformeerden beweeren en toonen: en dus is dese plaets wel klaer, ten opzicht van de sin, eenvoudiglijk dus gheseght, maer niet van de ware sin, naer de welke sy duyster is. Soo dock, als in de Heylige Schrift Godt gheseght wordt, *De Heer des Hemels, en der Aerde, Matth. 11: 25. Luc. 10: 21. Act. 17: 24. De Koningh der Heydenen, Jerem. 10: 7. De Koningh der Koningen, 1. Tim. 6: 15. Dat hy over de Heydenen heerscht, Psal. 47: 9. Dat Godt een Soon voortghebracht heeft, Psal. 2: 7. Dat hy de Wereldt lief ghehad heeft, Ioann. 3: 16. &c.* Soo sijn dit wel woorden, welcker beteeckenis aen yder bekendt is, en daer uyt yder oock lichtelijck sinnen en meeningen van dese redenen maeckt; maer niet als die eenvoudiglijk dus genoemt worden: Want dat Godt, ghelijck de menschen, Heer, of Koningh is, ofvoortbrengh, of lief heeft; niemant, die slechts een weynich meer wil weten, dan 't ghemeen, sal dit seggen. Dieshalven sal de ware sin van dieper ondersoek zijn; en in dese opzicht sijn dese dinghen, van Godt gheseght, niet klaer, maer duyster: in voegen dat de ghemeene hoop der Christenen, als sy dese woorden soo nemen, ghelijck sy ten eersten klincken, gantsch en gaer doolt, en 't gheheel stuck mist; ghelijck oock alle d'Uytleggers der Heylige Schrift, die 't hier in met hen houden, de welcken dan ligh voornamelijck aen onse onderscheydingh der sinnen en meeningen, en der klaerheden en duysterheden, ten opzicht der meeningen, moeten houden, soo sy niet altijd seer schandelijck willen missen, en tegen de klippen van seer ongherijmde uytleggingen stooten.

8. Wy stellen dan (om weêr ter plaets te keeren, van daer wy afgegaen zijn) een tweevoudighe duysterheydt, namelijck of van de sin, eenvoudiglijk dus gheseght, die eygentlijk en eenvoudiglijk *duysterheydt* wordt gheuoemt; of van de ware sin, die weêr tweevoudig is. Want men bejegt of gheen, of een, of meer sinnen en meeninghen in een reden. Indien men gheen sin daer in vind, soo is sy enckelijck-duyster: maer indien daer in een, of meer sinnen voorkomen, soo is sy wel klaer, ten opzicht van de sin

eenvoudighlijck gheseght; maer duyster ten opficht van de ware sin. Want men kan twijffelen of die een, en oock of die veel de ware sinnen en meeninghen zijn: in voeghen dat 'er duysterheydt van de ware sin is, soo in de reden, daer in een sin, als in de reden, in de welcke meer sinnen voorkomen. Doch indien die een voorghecome sin oock d'eenighe is, en die reden gheen andere toelaet, soo sal sy oock de ware zijn; maer indien niet, ghelijck dickwijls, is 't niet alijt, ghebeurt, soo sal sy terstont niet sodanigh zijn, schoon sy sodanigh wesen kan; en men moet, soo wel als in de reden, van de welke meer sinnen en meeninghen voorkomen, aenmercken welck die is, soo d'Authour een, of welcken die zijn, soo hy meer ghemeent heeft: en of dit gheschieden kan, sullen wy in 't eynde van dit Capittel ondersoecken.

^a Ambiguitas.

Voorts, dese menigthe der sinnen in een reden wordt ghemenelijck ^a twijfelsinnigheyt gheuoemt, van de welke wy oock, dewijl sy de reden duyster maect, soo veel de ware sin aengaet, na de duysterheyt, eenvoudighlijck gheseght, ons ghevoelen sullen spreecken.

^b Periodus.

^c Phrasia.

9. Endese *Duysterheydt* kan viervoudigh zijn: of van een woordt, of spreckwijse; of van eenighe gheheele reden; of van veel redenen te samen, in een ^b volle sinreden begrepen; of van 't gheheel gheschrift. Want het kan ghebeuren: I. Dat een eenigh woordt, of een eenighe ^c spreckwijse de gheheele sin van de reden onbekent maect. II. Dat, hoewel de beteekenis van yder woordt klaer is, de reden echter duyster wordt, uyt oorfaeck van de samensettingh en stellingh der woorden. III. Dat de redenen, van de welcken yder klaer en licht is, soo sy alleen aenghemerckt wordt, echter te samen-ghevoeght en aen malkander gheknoopt, de gheheele ^d volkome sin, die sy te samen setten, duyster en swaer maecten. IV. Eyndelijck, dat van klare en verstantelijcke ^e sinredenen, verwardelijck door malkander gheschickt, en overhoop gheworpen, een geheel gheschrift wordt ghemaect, dat men niet verstaen kan. En Cicero raect, is 't niet alle, ten minsten eenighen hier af aen, als hy, in sijn derde boeck van de Redenaer, dus spreeckt: *Desen, de welcken de ghedingen voor ons brengen, onderrichten selven ons ten meestendeel sodanigh, dat men niet begeeren sou dat 'er klarelijcker af ghesproken wierdt. Maer soo haest Eufsius, of Pomponius de selfde saecken begint te pleyten, soo versta ick niet wat hy seght, 't en sy ick seer wel opghemerckt heb; so verwar en ghemengelt is de reden, dat 'er niets het eerste, en niets het tweede is, en sulck een groote onghewoonheydt en wanordeningh der woorden, die de saecken behaert te verlichten, en te verklaren, duysterheydt en verdonckeringh veroorsaect, en dat sy eenighsins in hun redenen sich selven schijnen te verbijsieren.*

^d Periodus.

^e Periodi.

10. De duysterheydt van een eenigh woordt, of van een spreckwijse is of aen die tael, in de welke wy sprecken, of schrijven, eyghen en ingeboren; of aen een vreemde tael: de leste wordt ^f bastertaal, en d'eerste ^g onghewoonheydt gheuoemt.

^f Barbaricus.

^g Insolentia.

12

11. Een

11. Een onghewoort en onbruyckbaer woordt of spreekwijse is, welck om d'ouderdom niet alleenlijck veroudert, maer oock afghesleten, en buyten ghebruyck is, of om d'al te varsche nieuwigheydt noch niet in 't ghebruyck aenghenomen en ontfanghen. Want de woorden vergaen oock van ouderdom, ghelijck de menschen; en anderen worden weer te voorschijn ghebracht, en voortghestuwt, en volghen in de plaats der ghener, die als ghestorven zijn; ghelijck Horatius oock in sijn Dichtkunst te kennen gheeft.

*Ghelijck men jaertijcks siet de bosschen, en de bomen
Verandren, nieuwe blaen, in plaats van d'ouden, komen;
Soo met de woorden oock, wijl d'ouden steeds vergaen.
De nieuwen, die eerst zijn ghevonden, komen aen
En bloeyen, even als een jongelingh. Wy allen
En alle t'onse sijn den doot ten deel ghevallen.*

En een weynigh daer na:

*De daden van de mensch verdwijnen en vergaen.
Bevallijckheydt van reên kan noch veel min bestaen.
Veel woorden, die nu sijn ghevallen, sullen weder
Verrijfen, andren, die nu sijn in achtlingh, neder
Gevallen leggen, en gheheelijck sijn veracht,
Soo de ghewoonte, by de welcke doch de macht
En reghelmaet der tael bestaet, dit dienstigh oordeelt.*

Die sulck een oude tael ghebruyckt, dat hy niet met ons, maer met onse grootvaders grootvader, of grootvaders overgrootvader schijnt te sprecken, of soo nieu, dat hy met onse nakomelinghen schijnt te redeneren; wat doet hy anders, dan dat hy van sijn tijt-ghenoten niet verstaen wordt? Quintilianus heeft dit oock bekent, *Orator. lib. 8. cap. 2.* met dese woorden: *De duysterheydt rijst oock nyt de woorden, die buyten ghebruyck sijn: in voeghen dat, soo yemands de beschrijvinghen der Priesters, d'oudste verbonden, en d'afgheslete Schrijvers doorghesnuffelt heeft, dit selfde nyt hen sal halen, dat de dinghen, die hy daer nyt ghetrocken sal hebben, niet verstaen sullen worden.* Ghelijck oock Vossius, *Instit. Orator. lib. 4. c. 1. sect. 8.* daer hy seght: *De nieuwe woorden strijden teghen de klaerheydt. Want het is niet wel moghelijck dat het gheen, 't welck eerst van de sprecker voortghebracht words, aen alle bekent is. Byna van een selfde aert sijn de nieuwe woorden.* In deser voeghen vindt men noch by eenighen verscheyde oude en afgheslete woorden, ghelijck *nemaer* voor *maer*, *egheen* voor *gheen*, *sampt*, in plaats van *te samen*, *aessch*, voor *sincks*, *Amman* voor *Schont*, *stock*, in plaats van *gheuangenis*, *bont* voor *onversaecht*, *koen* in plaats van *vrooms*, *dorftigh* voor *be-*

boeftigh, ghewant in plaets van ghewelt, kense voor keur, knyschen voor reynighen, blusfen in plaets van knusfen, en meer anderen. Onder de nieuwe woorden vindt men nootdwangh, bypassingh, ghebeurtsjckheydt, Maetschappy, Storvoocht, Wisselwoort, voornysdeel en anderen, beaenghenamen, saligen, en vruchteloosen, in plaets van aenghenacm, saligh en vruchteloos maecken.

12. Een bastert woordt en spreekwijse is, welck, uyt een vreemde tael ghehaelt, in de lanttael inghevoert, en buyten de ghewoonte der goet-gekeurde Schrijvers ghebruyckt wordt. Van desen zijn'er tweederhande: want eenighen zijn noch door 't ghebruyck, noch uyt hun oorsprongh burgers; en anderen wel uyt hun oorsprongh, maer niet door 't ghebruyck sodanigh. De ghenen, die door 't ghebruyck, niet uyt hun oorsprongh, eyghen en burgers zijn gheworden, zijn verscheyden, naer de verscheydenheydt der talen, daer sy uyt spruyten. Dese bastert-taal dan is of Hebreus, of Grieks, of Latijn, en soo voorts: ghelijck men de voorbeelden daer af in 't Latijn by Vossius, *lib. de vituis Sermon. & Glossemat. Latino barbar.* en in de nederlantsche taal in de *Woordenschat* kan vinden. In 't Nieuwe Testament in de Grieksche tael komen, behalven d'anderen, verscheyde Latijnsche, en voornamelijk Hebreusche woorden en spreekwijzen voor. De Latijnschen zijn, *Affarion, Kénfos, Kenturios, Konstodia, dénarijs, legeón, lension, titlos, en dos ergasian*, dat is *da operam*, gheef arbejdt. Luc. 12. vers 58. en meer andere dierghelijcken. De Hebreuschen zijn, *Amen, Emmanuel, Hosanna, Maranatha, Messias, Raka, Sebaoth*, en seer veel andere dusdanighe woorden; behalven dat men noch in 't nieuwe Testament ontellijcke spreekwijzen vindt, die uyt de Hebreusche tael ghenomen zijn, ghelijck aen de ghemeene lieden selven niet onbekent is; maer daer men echter naeukeurighlijck op mercken moet, en door welcker versuym d'uytlegger van de Heilighe Schrift bedrooghen sou konnen worden. Ick sal hier uyt veel een voorbeeldt bybrengen. De Theologanten beelden sich in dat sy een groot werck uytghericht hebben, als sy met soo groote bekommeringh dese spreekwijzen onderscheyden: ^h *Godt gheloven*, ⁱ *in Godt te gheloven*, en ^k [*aen*] *Godt te gheloven*. *Godt te gheloven*, seggen sy, is te gheloven dat'er eenigh Godt is, en dat hy alweetend, almachtigh, overal teghenwoordigh, een Schepper, onderhouder, bestierder, rechtvaerdigh, barmhartigh, eeuwich, &c. is. Doch *in Godt te gheloven* is niet alleenlijck te gheloven dat Godt is, en dat hy almachtigh, overal teghenwoordigh, barmhartigh, goet, &c. is; maer oock alle de hoop en 't vertrouwen van onse saligheydt daer op stellen, en dieshalven dat hy den ghelovighe goet, voor de ghelovighe almachtigh, aen de ghelovige barmhartigh is, en dat hy alles tot des selfs nut en saligheydt stiert. Maer [*aen*] *Godt te gheloven* is sijn woorden toe te stemmen, en aen hem dat gheloof te geven, 't welck de gheen, die de waerheydt belijdt, en spreeckt, gheven moet.

^h Credere
Deum.
ⁱ Credere
in Deum.
^k Credere
Deo.

Sy seggen dat het eerste aen alle menschen past, ghelijck oock aen de duy- velen selven, *Jacob. 2: 19.* Maer het tweede alleenlijck aen de Ghelovi- gen; en dat het onghoorloft is in een louter schepsel te gheloven; doch dat dit in het derde gheen plaats heeft; dewijl het gheoorloft is aen de men- schen, die de waerheydt voortbrenghen, te gheloven. In deser voeghen sprecken sy byna alle uyt een mont: hoewel ondertusschen ¹ *Godt te ghelo- ven* my nooyt in de ² *Schrift voorghekomen is*, en oock niet gheseght kan worden, 't en sy men by ^m uytlatigh het woordt zijn daer onder verstaet, [namelijck *Godt ghelooven te zijn*, of *te ghelooven dat Godt is*] of het selfde daer by voeght, ghelijck in de plaats, uyt *Jacobus Brief* byghebracht; en ^a *in Godt te ghelooven* een Hebreusche spreck-wijse is. de welcke even groote kracht heeft, als by de Griecten en Latijnen ^o [*aen*] *Godt te gelooven*; daer uyt oock spruyt dat'er sonder onderscheydt in de Heylighe Schrift nu in *Godt te ghelooven*, en dan aen *Godt te ghelooven* gheseght wordt. Besie *Ioann. 14: 1. Rom. 10: 14. 1. Petr. 1: 21. en 2: 6. Rom. 4: 3, 17. Gal. 3: 6. 2. Timoth. 1: 12.* Ghelijck oock ^p in *Christus te ghelooven*, en ^q [*aen*] *Christus te ghelooven*; van 't welck veel plaetsen ghevonden worden. Besie *Ioann. 2: 11. en 4: 39. en 5: 46. en 6: 35, 40, 47. en 8: vers. 30, 31, 45, 46. en 10: 37, 38, 42.* Uyt welck lest byghebracht Capittel op een na onse mee- ningh klaerlijcker, dan de middagh-zon, blijkt; dewijl het daer bey- de van de selfde personen wordt gheseght. Want nae dat d'Euanghelist (*vers 30.*) gheseght hadt, *als hy dese dingen spruck, ghelooften veel in hem*, voeght hy'er terstondt, in 't volgende vers 31. by, *Jesus seyde dan tot die Joden, die aen hem geloof hadden: Indien ghy, &c. welck leste* ^r [*aen*] *hem te ghelooven*, het selfde is als het voorgaende ^s *in hem te ghelooven*, ghelijck de Theologanten, die door 't bevel der Hoog-Mogende Heeren Staten der Ver- eenichde Nederlanden de Heylighe Schrift in hun Moeder-tael over- ghe- bracht hebben, in hun vertaelingh belijden: want sy vertaelen *vous peustes- kotas auto, die [in] hem ghelooften.* Eyndelijck, op dat overvloedichlijck blijcken sou dat ^t *in Godt te ghelooven* een Hebreusche spreck-wijse is, en dat in de selfde beteekenis in de Heylighe Schrift gheseght wordt ^v *in 't schepsel te ghelooven*, soo sal ick alleenlijck uyt het Oude Testament twee plaetsen by- brengen. D'een staet *Exod. 14: 31. Het volck self vreesden Ie- hova, en ghelooften in Iehova, en in Moses sijn knecht:* en d'andere *2. Chron. 20: 20. Iosaphat stond en seyde: Hoort my Joden, en inwoonders van Jerusalem, ghelooft vastelijck in Iehova uw Godt, en ghy sult bevesticht worden: ghelooft va- stelijck in sijn Propheten, en ghy sult voorspoedich zijn.* De voorgedachte Theo- loganten hebben dit wel anders vertaelt, namelijck *ghelooften in den Heere, en aen Mose sijnen knecht, en ghelooft in den Heere uwen Godt, en ghelooft aen sijn Propheten:* Maer echter belijden sy in de verklaringh, die sy by d'eerste plaets ghestelt hebben, daer sy oock de tweede aentrecken, (want de

¹ Credere Deum.

^m Ellipsis.

ⁿ Credere in Deum.
^o Credere Deo.

^p Credere in Christum.
^q Credere Christo.

^r Credere ipsi.
^s Credere in eum.

^t Credere in Deum.
^v Credere in creaturam.

de reden van beyde is ghelijck) met uytghedruckte woorden, dat in 't Hebreus de wijze van sprecken wel ghelijck is, maer dat het onderscheydt uyt de natuur van de saeck ghenomen wordt. Daer uyt men lichtelijck oordeelen kan hoe treffelijck die mannen hun ampt waerghenomen hebben, die altijd roepen, en gheduurighlijck schrijven, dat men de sin niet in de Schrift moet inbrengen, maer daer uyt halen.

* Traie-
Sto.
* Omisso.

13. De duysterheydt van de reden dan spruyt of uyt de * versettingh, of uyt de * uytlatigh van haer woorden. Dese versettingh gheschied dan, als de naturelijcke ordeningh der selfder verwart wordt; en de selfde wort van Quintilianus, in de voorverhaelde plaets, een vermengingh der woorden ghe-noemt. Sie hier af een voor-beeldt.

Om welck' in midden 't vuur ik sou te leven doogen.

* In 't dar-
de deel van
Hoorus Gra-
nida.

Daer af de naturelijcke ordeningh is: *Om welck' ick sou doghen te leven in 't midden [van] 't vuur.* Nalatingh of uytlatigh is, als eenighe woorden, die tot de reden nootsaeckelijck zijn, versweghen worden: ghelijck hier

Ich sal die boofwicht - - - Sacht, 't is best sich stil te houden.

Daer verdelghen aen ontbreeckt, om een volkome sin uyt te maecken. Men vindt dese verswijgingh niet alleenlijck in 't Rijm, maer oock in onghebonde redenen; ghelijck hier: *een mudde tarwe weeght 't Amsterdam hondert en twee ponden, maer 't Antwerpen seven*, in plaets van *hondert en seven*. Desghelijcks in Lucas, cap. 13. v. 9. daer in de nieuwe Oversettingh dese woorden, *laet hem staen*, tot volmaeckingh van de sin, byghevoeght zijn, te weten dus: *en indien hy vrucht sal voortbrenghen, [laet hem staen:] Maer indien niet, soo sulz ghy hem namaels uythouwen.* En oock in Paulus tweede Brief aen de Corinthers, cap. 5. v. 13. daer dus staet: *Want het sy dat wy uyt sinnigh zijn, aen Godt: 't sy dat wy ghematight van sinen zijn, aen u; daer 't volghens Erasmus, en Bezaes vertalingh, dese woorden uyt sinnigh zijn, en gematight van sinen zijn verdubbelt worden, namelijk dus: want het sy dat wy uyt sinnigh zijn, wy zijn aen Gods uyt sinnigh: 't sy dat wy ghematight van sinen zijn, wy zijn aen u ghematight van sinen.* Dusdanighe uytlatighen komen'er seer veel in de heylighe Schrift voor.

y Periodus.

14. De duysterheydt van een gheheele 't sinreden spruyt uyt veel oorfa-ken. D'eerste is *de kortheydt*, de welcken, ghelijck Horatius seght, duy-sterheydt veroorsaect: 't welck Quintilianus, in de voorverhaelde plaets, op dese wijze aenraect: *Anderen, betraehters van de kortheydt, nemen oock de nootsaeckelijcke woorden uyt de reden wech, en, als of het ghenoech was dat sy selven het gheen weten, 't welck sy segghen willen, sien niet op 't gheen, dat ande-ren aegaet. Maer ick sou dit een vruchteloofse reden noemen, die de toehoorder met sijn eyghe verstandt niet begrijpt.* Cicero, in sijn Brutus, heeft dese oorfaeck van duysterheydt in de gheschriften van Thucydides aenghemerckt, daer

daer men uyt de Latijnen Tacitus en Perſius byvoeghen magh. De tweede oorſaek, die tegen d'eerſte ſtrijdt, is de lanckheydt der ² ſinreedenen. Daer af de ſelfde Quintilianus, in de meerghemelde plaets van de duysterheydt in de ſamenvoegingh, en aeneenhangingh der reden ſpreeckende, ſeght: Dat ſy niet ſoo langh ſy, dat men de ſelfde naeuwelycks kan nagaan, en te ſamen brenghen, en de ² verſettingh met ſoo verre te ſoecken, dat het eynde daer af, als na een langhe ^b tuſſchen-reden, gheſocht moet worden. Hier toe ſchijnt oock die veelſpreeckentheydt te behoren, teghen de welke hy, in de ſelfde plaets, op deſe wiſe uytvaert: In ſommighen ſiet men oock een gherammel van ydale woorden; de welke, het ghemeen ghebruyck van ſpreecken ontfiende, en door de ſchijn van nettigheydt vervoert, al t'gheen, dat ſy ſegghen willen, met overvloedigh gheſnap omvangen, en, daer na dit ghevolgh met een ander dierghelijck te ſamenvoeghende en vermenghende, het ſelfde wijder uytſtrecken, dan mer met een adem bevatten kan. De derde oorſaek van de duysterheydt in de ^c ſinreedenen is, dat'er gantſchelijck gheen, of anders een quade ^d ſamenhangingh der redenen, of uytſpraecken is, daer uyt ſy beſtaen. Want eenighe Schrijvers hebben voor een ghewoonte veel ^e ſinſpreucken op malkander te hopen, en hen met gheen woordtjes, daer meê men hen ghemeenelijck te ſamenvoeght, en die dieſhalven van de Letterkunſtenaers ^f Koppelwoorden ghenoeht worden, aen de voörgaenden, noch aen malkander te knoopen. Anderen, ghebruycken hen wel, doch verkeerdelijck, en buyten 't ooghemerck, en geheel wanvoeghelijck. De vierde is een verwarringh en vermengingh der redenen, namelijk als der ſelfder naturelijcke ordeningh ghebroocken en verwart, en 't achterſte voorgheſet wordt. Hier af koomt een vermaert voorbeeldt by Virgilius, in Eneas tweede Boeck, daer dus ſtaet.

*Incipio ſuper his: Juvenes, fortiffima fruſtra
Pectora, ſi vobis audentem extrema cupido
Certa ſequi: qua ſit rebus fortuna videtis.
Exceſſere omnes adyſis ariſque reliētis,
Dii, quibus imperium hoc ſteterat; ſuccurritis urbi
Incenſa: Moriamur, & in media arma ruamus. **

Van welke reghels Servius, deſe plaets verklarende duſdanige ordeningh maeckt: *Juvenes fortiffima pectora, fruſtra ſuccurritis urbi incenſa; quia exceſſere omnes Dii. Unde ſi vobis cupido certa eſt me ſequi audentem extrema; moriamur & in media arma ruamus.*

C

uytgedruckt worden; en dieſhalven ſullen wy de ſelfde hier op tweederhande wiſen vertoonen, namelijk volghens d'ordeningh van Servius, en van Donatus, die beyde over d'Eneas van Virgilius gheſchreven hebben; in voeghen dat de Nederlandſche leſer, de ſchickingh van 't proſa met die van 't ghedicht in 't Latijn naeukeurighlijck beſchouwende, ten minſten de verwartheydt daer af eenighlins ſal verſtaen. De ſchickingh van Servius dan, ghelijck hier voor verhaelt ſtaet, is dus: *Juvenes fortiffima pectora, fruſtra ſuccurritis urbi incenſa; quia exceſſere omnes Dii. Unde ſi vobis cupido certa eſt me ſequi audentem extrema; Moriamur, & in media arma ruamus.* Dat is, Jonghelinghen, vrome borſten, te

g Periodi.

a Tri-
tio.
b Hyper-
baron.

c Periodi.
d Conne-
tio.

e Senten-
tiz.

f Conjun-
ctioes.

* Deze Verſen van Virgilius zijn in 't Latijn gantſch ver-
wart, en kon-
nen, naer ons oordeel, in 't Neer-
landſch niet bequamelijck

De

vergeefts koemt ghy de brandende staet te hulp; om dat alle de Goden wechbegaeen sijn. *Ditshalven, indien ghy seckerre begeerte hebt om my, die het mysterste darf bestaen, te volgen; laet ons steruen, en in 's midden der wapenen instorten.* Maer die van Donatus dusdanigh: *Juuenes fortissima peccata, qua sit rebus fortuna uidetis. Excessere omnes adytis, arisque valis Diu, quibus imperium hoc steteras. Fraxilla succurritus urbi incensa. Si vobis audendi extrema cupido, eamus, & moriamur, & in media aruis ruamus.* Dat is, Jonghelinghen, vrome borsten, ghy siet in hoedanigh een staet de saecken staen. *Alle de Goden, op de welckyn dit ryk staende, kercken en altaeren verlaten hebbende, sijn wechbegaeen. Vergeefts koemt ghy de brandende staet te hulp. Indien ghy begeerte hebt van het mysterste te waeghen, laet ons gaen, en steruen, en in 's midden der wapenen instorten.* Wy sullen hier Vondels vertalingh van dese reden, in Rijm ghedaen, by voeghen:

kek

*Vermaenze: ô borsten, die zoo vroom en onverslagen
En rustigh zijt, om my, die 't myterst waegen sal,
Te volghe op dit spoor: ghy siet nu overal
De kans des krijghs ghekeert, en hoe 't'er staet geschoren.
De Goden, die dit Rijck beschutten van te voren,
Verlieren kercken en altaeren. al te spa
Zoecke ghy de staet in noot, en staende ter ghenen
Der vlamme en haeren gloet, te redder, en te bergen.
Maer laet ons evenwel den noot het myterst vergen,
En rucken regelrecht op onsen vyant aen,
En steruen.*

Dierghelijckg voorbeelden sijn ons nu niet in neerlandisch Rijm voorghekomen; maer wel twee in prose, die eenighins hier naer ghelijcken, en by dat schrander Hooft, in zijn Henrick de Groot, te vinden sijn. 't Eerste is: *Voor alle doeris met sulck een onnosselheydt, die van Guize, om weder ende wesen van die kon in den weghe gheuerst was, mede wegh te helpen, vrouwen eenen aanslagh, den stouwen daer men oys in Franckryck af ghevoeren had.* En het tweede: *Dese deden hem verachten in de letteren; tot de welcke dat by niet bôt ghehouden en was: alhoewel maar matelijck ghehoert heide in eenen Vorst gheprezen word hem menighmaels in sijn leuen gemoet heeft, wys laet om sijn eyghen bedryf te boeck te stellen, &c.]*

g Profopo-
pen:
h Dialo-
gus.

De vijfde is een stilswijgende *invoering van personen, of van ^h samenspraeck,* te weten als een alleen, een reden doende, of met malkander spreckende, niet uydrukkelijck, maer bedecktelijck, inghevoert worden. Van 't eerste hebben wy een voorbeeldt in Juuenalis vijfde Satyr-dicht:

o Aen-
spraeck van
de Poetaen
Trebisus.

k van Vir-
ro aen de Ta-
feldienaers.

l Van Vir-
ro aen Tre-
bisus.

m Van de
poet aen
't gelt.

i Indien dan eenigh Godt, of godtgelijcke mensch
U met eens Ridders goede beschonck, en, naer uw wensch,
Veel rijckdom gaf, hoe groot soud ghy, ô menschje, wesen!
Hoe schichtigh soud ghy zijn van niets tot staet gheresen!
En Virros groote vrient! ^k reick Trebisus dit toe,
Set Trebisus dit voor; ^l of sijt ghy, broeder, moe
Van dit gheracht? en lust u yets van deze spissen?
m O dierbaer gelt, men siet dese eer aen u bewisen;
Ghy zijt te samen broers.

n De vrou-
aen haef ghe-
mael.

o De man
aen sijn ghe-
malin.

Wat het leste aengaet, wy hebben daer af een voorbeeldt in 't fesse He-
keldicht van de zelfde Poet:

n Ga, hangh de slaef aen 't kruys. *o* Waer in heeft hy misdaen?
En waer mee straf verdient? en wie toch klaeght hem aen?

En

En wie ghetuygt'er tot sijn achterdeel en schaden?
In't menschendooden kan men nooyt te langh beraden.
p Soo is een slaef een mensche swase, al had hy niet
Misdaden; mijn wil mijn wet en regel; ick gebie't.

p De vms
aen heer ghe-
mael.

Ghelijck oock by Horatius, in de festiende brief van sijn eerste boeck,
die hy dus sluyt:

Een wijs en oprecht man sal sonder schroomen zeggen;
q O Pentheus! Thebens Vorst, wat sult ghy my voorleggen,
Dat onbetaemlijck is, en dwinghen uyt te staen?
r Ick sal u van uw goet beroven, en u aen
Uw vee beschadighen, uw silver, bed en have
Wechneemen. s't Staet aen u. t Wel aen, 'k sal u mijn slave
Doen worden, en, gheboeyt, bevelen aen mijn wacht.
v Godt sal my, als ick wil, van uw ghewelt en macht
Verlossen. w'k Acht hy meent, 'k sal sterven; dit's mijn trachten.
De doods is 't nytterst, dat men hier heeft te verwachten.

q Aen-
spraeck van
de Wijse 222
Pentheus.
r Pentheus
dreyghuigh
aen de Wijse.
s Antwoort
van de Wijse.
t Pentheus
wijdere drey-
gingh
v Antwoort
van de Wijse.
w Belluyt
van de Poet.
x Interpo-
sitio.

Eyndelijck, de seste oorfaeck is een x tusschenstellingh, als een of meer re-
denen, aen malkander te samen gheknoopt, by een ander, of by anderen
ingheworpen worden. Quintilianus heeft oock, in de meerghemelte plaets,
dese oorfaeck van duysterheydt erkent, als hy segh: Het verstandt wordt
ghemeenelijck oock door y d' inwerpingh verhindert, die de Redenaers en Histo-
rieschrijvers dickwijls ghebruycken, om in 't midden van de reden eenighe sin in te
voeghen, 't en sy het gheen, dat'er tusschen ghevoeght wordt, kort is. Want Vir-
gilus, als hy in die plaets, daer by een veulenpaert beschrijft, gheseght, had,

y Interje-
ctio.

Het is niet schichtigh, —

voeght'er veel andere dinghen by in, en keert op de vijfde regel eerst weër tot het
vervolgh van 't gheen, dat hy aenghevanghen en begonnen had:

Indien 't van verre hoort de wapens en trompetten,
Het trappelt stamp en woelt, en weet sich schrap te setten,
Steect d' ooren schichtigh op, beeft over al sijn lijf;
Het briescht, blaest vuur en vlam ten neus uyt fel en stijf.

Dese tusschenfertingh gheschiedt of sonder, of met de teekenen van
tusschenreden; sonder de selfden in 't voorverhaelt voorbeeldt, en met de
selfden in dese regelen van Eneas dardé boeck, daer men, (volghens Von-
dels vertalingh) dus vind:

x Interpo-
sitio,
y Paren-
thesia.

Ay segh my (wans Apollo en alle d' andre Goden
Ons spelden veel gelucks, en hebben my geboden

*Te spoeden naer Italje en d' Italjaensche strant,
 En aen te doen op zee een vergelegen lant :
 Harpy Celeen alleen voorseyde ~~de~~ ghelucken,
 Aenstaende swarigheên, hoe nauw ~~is~~ ons zom drucken
 [Dat yslijck lyden zom in d' ooren van de vloot,]
 Een schrickelijcke plaeygh van bittren hongers noot)
 Wat voor ghevaren staen ons allereerst te mijden,
 Wat koers best aengegaen, om sulck een ramp en liyden
 Te schuwen.*

* Ghelijck
 oock onder
 onse Nederlanders by dat vermaerde Hooft, eertijds Drost van Muyden, in 't darde bedrijf van Baeroots Treurspel, daer dus
 staet :

Dusdanige voorbeelden vindt men over al by d' Autheuren. *

*Dat meer is (ay my! ô verfoeyde snoódtheids van 't
 Rampzalig luk, 't welk met den afgrondt i' zamen spant,
 En dient hem schóner dan hy wenscht, en feller krenken
 Komt, dan de toveres heeft weten te bedenken,
 Wiens raseindende pijn voldeed!) my wordt het graf,
 My word de doot benijdt, &c.]*

15. Wy sien dat de duysterheydt van eenigh gheheel gheschrift nergens anders uyt kan voortkomen, dan uyt een verwarde schickingh, en ordeningh der dinghen, die daer in verhandelt worden: namelijk als het voorste en achterste overhoop gheworpen wordt, en als men het gheen, dat voor, in 't midden, en achter behoort te staen, doormalkander menght, en sonder ordeningh te samen verwardt.

^b Obscuritas.
^c Ambiguitas.
^d Homonymia.
^e Amphibolia.

16. Dus verre hebben wy van de ^b duysterheydt ghesproocken: nu is'er noch overigh van de ^c dubbeisinnigheydt te sprecken. Dese spruyt in een reden, of uyt des selfs deelen, of uyt de bindingh en samenvoegingh van de gheheele reden: d'eerste wordt ^d gelijknamigheydt, en de leste ^e twijfelsinnigheydt ghenoeemt, hoewel sy oock het selfde beteekent als dubbeisinnigheydt. In deser voegen seght Fabius, lib. 7. cap. 9. *Daer zijn omellijcke soorten van twijfelsinnigheydt; in voegen dat eenige Philosophen achten dat'er met een woort is, 't welck niet meer dingen beteekent: maer seer weynigh geslachten: want sy heeft, of in de besondere, of in de samen-gevoegde woorden plaets.*

^f Homonymia.

17. ^f Ghelijcknamigheydt is als eenigh ghedeelte van een reden, 't welk of een eenigh woort, of een spreekwijse is, meer en verscheyde beteekenissen heeft. In deser voeghen beteekent het woortje kraen verscheyde dinghen, namelijk een voghel, een kraen om te tappen, en oock een ghereetschap om yets swaer op te winden. De Redenkunsteners onderscheyden ghemeenelijck de ghelijcknamigheydt in de gheene, die by gheval, en in de gheene, die met voordacht gheschiedt.

Uytleggher der H. Schrift.

31

18. Een woort, dat onvoordacht, en sonder reden, verscheyde dinghen beteekent, wordt *ghelijcknamigh by ghevat* gheuoemt: en dit kan byna op ontelijcke wijfen ghebeuren; van 't welck wy hier eenighe voorbeelden sullen vertoonen. Dese *ghelijcknamigheydt* is of onder namen van een selfde *gheslacht*, of van verscheyde gheslachten. *Onder een selfde gheslacht is bock*, 't welck een beest, seecker slach van schuyt, en oock een ghereetschap om yets op te winden beteekent; *sluyt*, seecker speel-ghereetschap, een schip, en seecker soort van drinckglas. *Onder verscheyde gheslachten* zijn *roof* der vyanden, en *roof* of *rove* van een sweer, *pad*, een wegh, en *pad*, of *padde*; *deel*, een planck, en *deel* of seecker ghedeelte. *Onder de werck-woorden* vindt men *sweeren*, dat is een eet doen, en veretteren; *hol-ten*, dat is holmaecken, en met de waghen, of anders hollen; *verlanghen*, dat is langher maecken, en oock met groote begeerte verwachten; en meer anderen. *Onder de deelwoorden* zijn *ghedocht*, van dencken en van deughen. *Onder de bywoorden* zijn *verre* en *naby*, die tijdt en plaets aenwijfen. *Onder de voorsetselen* vindt men *voor*, 't welck in plaets van, en boven of meer, en oock met beteekent; en *tot*, dat naer, en by aenwijst. *Onder de koppelwoorden* heeft men *soo*, ghelijck hier, *soo in dese*, *als in die*, en *soo* voorwaerdigh, namelijk *soo by dat doet*. *Onder de namen* en *werckwoorden* te samen vindt men *sweer*, te weten, ick sweer, en een sweer; desghelijcks met *steeck*, *loop*, *wijck*, *krijgh*, *lief*, *werck*, en veel anderen. *Ghebeden*, *gheboden*, *ghedicht*, *gheschut*, *ghespot*, zijn namen en *deelwoorden*. *Ghemerckt*, *aenghesten*, &c. zijn *deelwoorden* en *koppelwoorden*. *Morgen* is een naem en *bywoordt*. *Door* en *by* zijn namen en *voorsetsels*. *Want* is een naem, en *koppelwoort*; *voor*, *uyt* en *onder* zijn *bywoorden* en *voorsetsels*. *Min*, *beter* en *erger* zijn *werckwoorden* en *bywoorden*: *Noch* en *als* *bywoorden* en *koppelwoorden*. Men sou byna ontelijcke dusdanighe woorden kunnen bybrengghen, soo 't den leser en ons niet lastigh viel; maer wy sullen met dese ghedichten van de Heer van Zuilichem, de welcken toonen hoe verscheydelyck de woorden ghenomen kunnen worden, sluyten:

*Laetse by quaet weder varen,
Die noyt van de Ree en waren;
Luyden wijs van weder-varen,
Sullen niet licht weder varen.*

*Mijn vrient ging op een wagen
Sijn lijf en leven wagen.*

*Mijn paert gaet sluyten dat men 't set,
En 't eet en drinckt, en anders niet.*

C 3

Wat

g Homonymia.

b Homonymia.
c Genus.

d Verbs.

e Participia.

f Adverbia.

g Præpositiones.

h Conjunctiones.

i Nomina.

k Verbs.

l Participia.

m Conjunctiones.

n Adverbium.

o Præpositiones.

DE PHILOSOPHIE

Wat reden is hier wys te delven ?

't Vergaet om dat het niet vergaet.

Wat raet ? de plaester licht op straet ;

Verstaet ghy 't niet ? 't verstaet sich selven.

19. Een woordt, dat naer seeckere reden toeghepaff wordt om verscheyde dinghen te beteekenen, wordt *ghelycknamigh met voordacht* gheuoemt. Dese reden is of in ons, of in de dinghen selven. In ons is sy, als wy om sekere oorfaeck de naem van yemandt, die of doorluchtigh, of waerdt aen ons is, aen onse kinderen toevoeghen. Quintilianus erkent oock dese ghe-daente, van ghelycknamigheydt, *Instit. lib. 7. cap. 9.* met dese woorden: *Als meer dinghen, of menschen een selfde naem draghen, soo wordt het selfde*

Homo- w ghelycknamigheydt gheuoemt; en hy voeght'er een voorbeeldt by, te weten
nymia. van de twee Ajaxen, d'een Telamons, en d'ander Oileus soon. De reden, die *in de dinghen* is, behoort of tot de Letterkunst, of tot de Redenrijck-kunst. Tot de *Letterkunst* behoort, dat een byvoeghelijske naem in 't generley gheslacht of als een selfstandighe, of als een byvoeghelijske, of als een bywoordt gheuoomen wordt, en soo voort. De reden, die tot de *Reden-ryckkunst* behoort, is de *woordtwisselingh*, onder de welke verscheyde soorten zijn, ghelyck de ghenen, die breeder kennis hier af begheert, uyt de boecken, die van dese kunst gheschreven hebben, sullen kunnen bemerken. Doch dat in alle woordtwisselingh twijffelsinnigheydt is, blijkt hier uyt klarellyck, dat de reden, die met wisselwoordige benaminghen uytgedruckt is, een tweevoudighe sin en meeningh heeft: ghelyck dan, als men *ziel* in plaets van mensch, *seil* voor schip, de naem van de *Schryver* voor 't werck, en *harder* in plaets van Predikant steldt: want het is onseecker en twijffelachtigh of dese woorden in een eygen, of oneyghen beteeken-nis ghebruyckt worden. Desghelycks is 't oock met de spreekwijzen, die dieshalven hier meê op passen. Want een *spaeck in 't wiel stecken* is de dra-jingh van een radt beletten, en oock *de voortgangh van een saeck*, die men *aen-gevanghen heeft*, *verhinderen*. Dusdanigh is oock *swart maecken*, 't welck, behalven sijn eygen beteekenis oock aenwijst yemant lasteren, en in sijn eer verkorten, en meer dierghelijcken. Eyndelijck, my dunckt dat die woor-den, de welcken van de Philosophen *konstwoorden* gheuoemt worden, en in de ghewoone wijze van spreekken yets anders, dan in sekere kunsten, be-teekenen, en somtijds in verscheyde kunsten verscheyde beteekenissen hebben, nerghens berer, dan by dese rijgh, ghevoeght kunnen worden. In deser voeghen beteekent *a* gheslacht yets anders by de *b* Letterkunste-naers, dan by de *c* Redenkunsteners; en meer dierghelijcken.

a Genus.
b Gram-
 matici.
c Legici.
d Accep-
 tionea

20. Tot de twijffelachtigheydt der woorden behooren oock, naer ons oordeel, der selfder verscheyde *d* beteekenissen; schoon anderen van een an-
 dor

der ghevoelen zijn: want sy veroorsaecten in de reden een tweevoudighe
 fin, uyt oorsaeck van de tweevoudighe beteeckenis, die sy hebben. Sy wor-
 den ^e *beteckenissen*, en oock ^f *onderstellingen* ghenoeemt, om dat door hen
 het gheen, 't welck het Woordt beteeckent, onderstelt en beteeckent wordt.
 Men vind een groot ghetal van desen. ^d *Eerste* is dat het woordt of ^g *stoffe-*
 lijk, of ^h *vormelijck* ghenomen wordt: *stoffelijck* voor sich self, of voor
 de stoffe, namelijk voor de letteren en silben, uyt de welcken het bestaet,
 maer *vormelijck* voor de saeck, die 't beteeckent. Dieshalven, als wy seg-
 gen, *Muis* is een eensilbige naem van 't mannelijck geslacht: *Beest* is oock
 een eensilbige naem, van 't geenerley gheslacht; soo worden *Muis* en *Beest*
 stoffelijck ghenomen: maer als wy seggen, *een Muis is een Beest*; soo wor-
 den sy vormelijck verstaen voor die dingen, die naer de gewoonte daer meê
 ghemeent worden. De *tweede* is dat een Woordt of in een ruyme, of in een
 enghe beteeckenis ghenomen wordt. In deser voegen beteeckent Philoso-
 phia somtijds alle de vrye kunsten en Philosophische oeffeningen in 't al-
 ghemeen; en somtijds alleenlijck de ⁱ *beschouwighe* en oeffenighe heb-
 lijckheden, met uytfluytingh van de Letter-kunst, Reden kunst en Reden-
 rijck-kunst. De *derde* is als het Woordt warelijck, of by misbruyck ghenomen
 wordt. *Warelijck* seght men dat het ghenomen wort voor de ware saeck,
 die het beteeckent, en by *misbruyck* voor 't geen, dat de ghedaente van de
 ware saeck vertoont. Dus wort de naem van *Godt*, en van *Philosophie*, of
wijsheydt somtijts voor de ware Godt, en voor de ware Philosophie, of wijs-
 heydt ghenomen, en somtijts voor d'Afgoden der Heydenen, en voor de
 dwalende ghevoelens der menschen. De *vierde* is, dat het Woordt ^k *eygent-*
 lijck, of ^l *bynoemighlijck* ghenomen wordt. *Eygentlijck* wort het verstaen
 als het een besonder en onverdeelbaer dingh beteeckent; en *bynoemighlijck*
 als het een dingh, dat aen veel ghemeen is, aenwijst. Dus beteeckent *Ac-*
ademia eygentlijck een Bosch-achtighe plaets by Athenen, daer Plato ghe-
 boren is; en bynoemighlijck is sy in yder Stadt de hooghe School, daer in de
 Studenten onderwesen worden. Eyndelijck, de *vijsde* is, dat het woordt
^m *ghesamentlijck* of ⁿ *uytspreydighlijck* wort ghenomen. *Ghesamentlijck* wort
 het ghenomen als het veel dingen te samen ghevoeght beteeckent; en dit
 soodanigh, dat het ^o *ghesegh* niet gheseyt kan worden van die dingen, die
 onder ^p 't onderwerp behooren; *Ghelijck alle d'Apostelen sijn twaelf, alle*
d'Euangelisten sijn vier. Maer *verspreydighlijck* als ^q *d'uytspreckingh* dus
 ghedaen kan worden; en als die dingen, die onder 't onderwerp behooren,
^r ghedaenten, of ^s *ondeelbaren* zijn, soo is dese ^t *verspreydingh* tweevou-
 digh; of in de ^v *gheslachten* der besonderen, als alleenlijck van de ^w *ghedaen-*
 ten gheseght wordt, *als Godt wil dat alle menschen saligh worden; alle de die-*
ren hebben in Noachs Arcke gheweest: of in de ^x *besonderen* der *gheslachten*;
 als ^y *d'uytspreckingh* van de ^z *besondere ondeelbaren* gedaen kan worden,
 als

^a Accipio-
nes.
^f Supposi-
tiones.
^g Materia-
liter.
^h Forma-
liter.

ⁱ Habitus
Theoretici
& practici.

^k Proprie.
^l Appellati-
ve.

^m Colle-
ctive.
ⁿ Distri-
butive.
^o Prädica-
tum.
^p Subje-
ctum.
^q Prädica-
tio.
^r Species.
^s Individu-
ua.
^t Distri-
butio.
^v Genera
singulorum.
^w Species.
^x Singula
generum.
^y Prädica-
tio.
^z Singula
individua.

^a Species
acceptio-
num.

als *alle menschen* dier. Dese dan sijn de voornaemste ^a ghedaenten der betee-
kenissen; d'overigen kan men by de Scholastiken sien, die daer af seer bre-
delijck. en doorgaens met meer scherpsinnigheydt, dan nuttigheydt dispu-
teren.

^b Homoz
nymia.
^c Amphy-
bolia.
^d Ambi-
guitas.
^e Contru-
ctio.
^f Vox Ho-
monyma.

21. Wy hebben dus verre van de ^b ghelijcknamigheydt ghesproocken; laet ons nu tot de ^c *twijffel-sinnigheydt* toetreden, de welke van Vossius een ^d *twijffel-achtigheydt*, van de ^e *samen-settingh* wordt gheuoemt. Doch dit woordt, ghelijck uyt het voorgaende blijktt, streckt sich in dese plaets by ons wijder uyt, namelijk dat het alle *twijffel-achtigheydt* aenwijst, die in de gheheele reden voorkomt, en niet uyt het ^f ghelijcknamigh woort, of uyt de ghelijck-namige spreek-wijse haer oorsprongh heeft, en dies-halven die *twijffel-achtigheydt*, de welke uyt de ^g *samen-settingh* spruyt, als seckere soorte, onder sich begrijpt. En dese is veelvoudigh, naer de veelvoudighe ^h *samen-voegingh* der woorden in een reden. Voor eerst als de Genitivus soodanigh tusschen twee namen ghestelt wordt, dat de selfde op beyde ghepast kan worden. En oock als de ⁱ *betreckige* voornaem *die* soo voorkomt, dat hy sijn opsicht op een der beyde voorgaende selfstandighe namen heeft, naer dat men beggert: ghelijck hier, *Daer was niet meer dan een ghestalte op d'aerde, die sy Chaos noemden*, in 't welck de betreckighe voornaem *die* op *ghestalte*, en op *Aerde* ghepast kan worden. En dusdanige dingen komen'er soo veel voor, dat het niet nodigh is meer hier by te voegen. Twee Accusativen. by ^k 't onbepaelt werck-woort ghestelt, maecten oock de *sin* *twijffel-achtigh*, ghelijck hier:

^g Construc-
tio.

^h Syntaxis.

ⁱ Prono-
men relati-
uum.

^k Verbum
infinitum.

Pentheum diripuisse ajunt Bacchas;

Dat is, *Pentheus*, seght men, de *Bacchanten* ghedoot te hebben. Men kan dit verstaen dat *Pentheus* de *Bacchanten* ghedoot heeft, en oock dat hy van hen ghedoot is. De schickingh der woorden behooren oock tot de *twijffel-sinnigheydt*; ghelijck hier:

*De Min is wonderlijck, en alles sijn ghedult
Verwinnen kan;*

^l Amphy-
bolia.

Daer in *twijffel-achtigh* is of alles het ghedult van de *Min*, dan of het ghedult van de *Min* alles verwinnen kan. Dusdanigh een voorbeeldt van ^l *twijfel-sinnigheydt* vind men oock by Quintilianus: *Yemant had by Testament bevolen dat men een beeldt houdende een speer van goudt oprichten sou. De vraegh is of het beeldt van goudt sal zijn, dan of het, van eenighe andere stoffe gemaect, een speer van goudt sal houden.* Wijders, de *twijffel-sinnigheydt* spruyt oock uyt de brede, en niet ghenoegh bepaelde *sin* van de reden, als in de ^m *Godt-spraeck*, die, ghelijck Herodotus verhaelt, aen de machtichste Koningh van Asia ghegeven wierdt: *Kresus, de vloet Halijts overtreckende, sal een groote macht*

^m Oracu-
lum.

d' Uytlegghster der H. Schrift.

27

macht van rijkdommen verdelgen : in voeghen dat sy, door dese Godspraeck bedroogen, *achte dat hy de macht der vyanden sou verdelghen, maer hy verdelghde sijn eyghe macht*, ghelijck Cicero lib. 2. de *Divinat.* heeft. Hier op past niet qualijck dese plaets van Quintilianus : *Dickwijls is in twijffel aen welck van beyde der voorgaenden de reden ghevoeght is, daer nyt dit verschil rees* : Mijn erfghenaem sal ghehouden zijn aen mijn Broeder hondert ponden Silvers, dat hy verkiesen sal, te geven. *De vraegh is wie van beyde verkiesen sal.* Wijders is'er oock ^a twijffel-sinnigheyt, als er bedecktelijck een eenigh Perfoon spreekende, of meer te samen spreekende, ingevoert worden : want het is dickwijls twijffel-achtigh of d' Autheur spreeckt, of een inghevoert perfoon, of wie van d'ingevorderde perfoonen. Dusdanige ^o invoeringen van perfoonen, of reden-voeringen en ^p samen-spraecken komen voor in 't Boeck, de Prediker ghenoeemt, en in Salomons Hooghe Liedr; en oock in de Propheten en Psalmen, ghelijck Chamierus, *Panstrat. Cathol. Tom. 1. lib. 15. cap. 15. §. 27.* toestaet : En oock by de Schimpdichters. In deser voegen voert Horatius, in het darde Heeckel-dicht van 't tweede Boeck, Damasippus in, die hem beschuldight, om dat hy niets schrijft, hoe-wel het schijnen kan, dat hy self Damasippus beschuldight; want dus begint hy :

ⁿ Amphibolia.

^o Prosa-popeiz.
^p Dialogum.

*Ghy schrijft soa selden, dat ghy naeuwelycks vier bladen
Papiers in 't jaer behoeft, om uw gheschrift te laden.
Dat ghy met heftigheyt noch dickwijls weder nyt
En afswischt, en verschrift, om dat het niet veel sluyt;
Vermis ghy in de Wijn en slaep diep leght ghedompelt, &c.*

Daer hy voort een t'samen-spraeck tusschen hem en Damasippus aenknoopt, in de welck dickwijls twijffel-achtigh is wie spreeckt. Beyde wort het, naer ons oordeel, by Juvenalis ghevonden, in sijn vijfde Heeckel-dicht, daer dus staet :

*Wilt ghy, ô stoute gast! niet sijn te vreden met
Uw daghelijck sche spys en broot, u voor gheset?
Ai my! is dit het geen, daerom ick dus t'ontijde
Mijn ghemalin verliet, en dickwijls van haer zijde
Opstont, 't gheberghte, dat my voorquam, overliep?
Is dit het geen; daer om ick over 't hoogh en diep
Heenrende, hagel, sneeuw en storrem-windt moest lijden,
En, deurgheregent, met de kille konde strijden?*

^q Aenspraeck van een tafel-beforger aen een tafelvolyger.

^r Beklach van dese tafelvolyger.

En in sijn seste Heeckel-dicht, daer men dus vindr.

*Wel aen, Quintiliaan, wat raet hier toe? wat schijn
Om dit te decken? segb. Wy staen verset; wy sijn*

^s De woorden van de Poet.

^t Van de Voorspraek.

D

Hier

Van de
Poet.
Van de
Vrouw tot haer
ghemael

Van de
Poet.

*Hier raedloos. Spreeck dan selfs. Het was, segt zy, bedangen,
Dat ghy uw lust en wil sond volgen onbedwongen.
En sou dit oock aen my niet vry staen? schoon ghy raest
En hel en hemel menght, en is soo seer verbaest
Betoont, ick ben een mensch. Niets stouter dan de wijuen,
Als sy in 't quaet doen, en oneerelijck bedrijven
Sijn op de daet betrapt. Hun misdrijf geeft hen moede
En gramschap, die hen doet nytsbarsten als verwoeds.*

Amphi-
bolia

Eyndelijck schijnt oock tot de γ twijfelfinnigheyt te behooren, als de geheele reden of uytpraeck door 't ghemeen ghebruyck in eenighe tael dickwijls een andere sin en meeningh toelaet, dan de woorden eygentlijck meebrenghen. Hier af is een ghedenckwaerdigh voorbeeldt, en 't welck, om dat het in 't ghemeen averechts verstaen wordt, waerdigh is hier by ghebracht te worden, te weten in 't twaelfde vers van 't derde Capittel, in 't eerste boeck der Koninghen, daer Godt aen Salomon, die een verstandigh gheмоedt begeerde, om 't volck t'oordeelen, in deser voegen antwoordt: *Siet ick doe naer uw reden: siet ick gheef aen u een wijs en verstandigh gheмоedt: ja soo, dat uws ghelijck niet voor u geweest heeft, en uws ghelijck niet na u opstaen sal.* Welcke leste woorden van byna de gheheele meenighte der Theologanten eygentlijck worden ghenoomen, ghelijck oock van de gheheele hoop der kerckelijcke lieden, die hen uyt een blinde drift volghen; als of daer meê aenghewesen wierdt dat Salomon tot sulck een hooge top van kennis aller dinghen, en van wijsheydt verheven heeft gheweest, dat hy alle de ghenen, die voor hem gheweest hadden, en na hem komen souden, overtrof, hoewel het een eyghenschap in de tael is, en een spreekwijse, by de Hebreen seer ghemeen, daer door niets anders, dan uytsteeckentheydt en voortreffelijckheydt, te kennen wordt ghegeven, en dat dieshalven de heylige Schrijver in dese plaets alleenlijck heeft willen uytdrucken, dat Godt een seer voortreffelijcke en boven-ghemeene wijsheydraen Salomon meêghedeelt en gheschoncken heeft. En dat dit dus is, blijkt seer klarelijck uyt twee andere plaetsen van de selfde Schrijver: d'een is in 't achtende Capittel van 't tweede boeck der Koningen, vers 5. 6. 7. daer van Hiskias geseght wort: *Hy heeft in Jehova, Israëls Godt, vertrouwen gehad, en onder alle de Koningen van Juda, die na, of voor hem geweest hebben, heeft niemant hem ghelijck gheweest. Want hy hingh Jehova aen: hy weeck niet af van hem te volghen: maer hy onderhieltds sijn gheboden, die Jehova aen Moses bevolen had.* D'andere plaets staet in 't drie-en-twintigste Capittel van 't selfde boeck, vers 25. daer van Josias op dese wijze ghesproocken wordt: *en voor hem heeft gheen Koningh hem ghelijck gheweest, die sich van gheheley herte, en nyt geheeler ziele, en met alle sijn krachten tot Jehova, gantschelijck naer Mosis wet,*

wet, bekeert had; en na hem heeft oock sijns ghelijck niet gheweest. Want dewijl van dese beyde Koninghen van Juda gheleghet wordt, dat gheen ander Koninghen in Godtvruchtigheydt ghelijck heeft gheweest, of ghelijck worden sal, soo is de text of van valsheydt t'overuyghen, of sy moet oneygentlijck uytgeleydt worden: want van beyde kan 't niet waer zijn; dewijl d'eerste alle de ghenen, die na hem, en de leste alle de genen, die voor hem gheleest hebben, in godtvruchtigheydt overtroffen heeft, soo is nootfaeckelijck dat oock d'een d'ander heeft overtroffen; daer af echter het tegendeel klareljck bevestigt wordt. Dit is dan een eygenschap van de Hebreusche Tael, daer door de Schrijver heeft willen aenwijfen dat dese Koninghen in godtvruchtigheydt, en in eerbiedigheydt tot Godt uytghemunt hebben.

22. Ghelijck wy te vooren gheacht hebben dat de ² beteekemissen der woorden tot de ¹ Gelijknamigheydt behooren; soo achten wy oock nu om de selfde oorfaeck dat die van de redenen tot de ^b twijffelsinnigheden toegepast moeten worden. De voornaemsten van desen zijn drie, te weten in een ^c samenghesette of verdeelde sin, in een ^d gherekent of gheoeffent bedrijf, en in een ^e eenfelvige, of vormelijcke zin. De reden wordt in een *samenghesette sin* verstaen, als de deelen, uyt de welcken des selfs ^f onderwerp, of ^g ghesegh bestaet, ghesamentlijck, maer in een *ghedeelde sin*, als sy afscheydelijck ghenomen worden. En naer dese verscheyde verttaningh is sy of waer, of valsch: In deser voeghen is dese reden, *twee en drie zijn vijf*, waer, in een *samenghesette sin*, namelijk soo de deelen van 't onderwerp, *twee en drie*, ghesamentlijck worden ghenoomen; maer valsch in een *verdeelde sin*, soo sy afghescheyden verstaen worden: want het is valsch dat *twee vijf zijn*, en dat *drie vijf zijn*. Dus is oock dese ^h uytpraeck waer, *alle dier is of redelijck, of onredelijck*, in een *samenghesette sin*, te weten soo ⁱ 't ghesegh, *redelijck of onredelijck*, ghesamentlijck als een enigh dingh, ghenoomen word. Maer indien men 't afghescheyden verstaet, namelijk dus, *alle dier is redelijck, of alle dier is onredelijck*, soo sal 't valsch zijn, en dat in een *ghedeelde sin*. En dese *samenghesette en ghedeelde sin*nen hebben voornamelijck plaets in d'uytspraecken, die de ^k wijze van ^l mogelijck, hebben, en in de welcken woorden voorkomen, die te ghelijck meer dinghen beteekenen, of in de welcken eenigh woordt naghelaten is: ghelijck, *'t is mogelijck dat de lachende weent*. In dese reden is of het woort *mensch* achterghelaten, of het woort *lachende* heeft twee ^m beteekenden, van de welcken 't een ⁿ stoffelijck is, namelijk de geen, die licht, 't welck met het achterghelate woort over een kooft: 't ander ^o vormelijck, te weten de ^p doeningh van lachen selve. Als dan dese ^q uytpraeck in een *samenghesette sin* wordt verstaen, soo wordt *mensch* met *lachen* te *samenghevoegt*, of, 't welck het selfde is, soo wordt de ^r vormelijcke beteekenis van 't woort *lachende* verstaen, en *weenen* daer aen toeghevoegt; en dan

^z Acceptiones.
^a Homonymia.
^b Amphibolia.
^c Sensus compositus vel divisus.
^d Actus signatus vel exercitus.
^e Sensus identicus vel formalis.
^f Subiectum.
^g Praedicatum.
^h Enunciatio.
ⁱ Praedicatum.
^k Modus.
^l Possibilitas.
^m Significata.
ⁿ Materiale.
^o Formale.
^p Actio tendendi.
^q Enunciatio.
^r Significatio formalis.

is 't valsch: want het is onmogelijk dat de gheen, die licht, te ghelijck weent; te weten soo, dat ghelach en gheween te samen-ghevoegt worden. Maer als men 't in-een ghedeelde sin neemt, soo wordt *mensch* en *lachen* van malkander ghescheyden, of de stoffelijcke beteeckenis van 't woordt *lachende* ghenoomen, 't welck een mensch aenwijst; en hier af wordt gheseght *dat hy weent*: en dan is de reden waer; want het is mogelijk dat de gheen, die, nu licht, in een ander tijt weent, in voeghen dat weenen van de mensch ghesegt wordt, niet voor soo veel, en als hy weent, maer voor soo veel hy een mensch is. En in dese sin heeft Christus aen Joannes Leerlingen, die aen hem ghesonden waren, geantwoort, Luc. cap. 7: 22. *De blinden sien, de kreupelen wandelen, en de dooven hooren.* D'andere beteeckenis van de reden is in 't gheteecken of gheoeffent bedrijf. In 't gheteecken bedrijf wordt sy verstaen, als de woorden onder de ghemeene naem en bepalingh worden ghenomen; maer in 't gheoeffens bedrijf, als men hen in 't besonder, en op de dingen selven toeghepast neemt. In deser voeghen is by de Redenkonstenaer een seer ghemeen seggen, *dat het v bepaelde en de w bepalingh de selfden zijn*; 't welck in 't gheoeffent bedrijf ghenomen moet worden; en dan sal 't waer zijn; want een beest is een onredelijck dier, en een onredelijck dier is een beest: maer niet in 't gheteecken bedrijf; want dan sou 't valsch zijn; dewijl het bepaelde het gheen is, welcks wesentheydt verklaert wordt, en de bepaling het gheen, daer door de wesentheydt van 't bepaelde wordt verklaert. Eyndelijck, de leste v beteeckenis is in d'eenselvighe, of vormelijcke sin. ² D'eenselvighe sin is, als de selfde dingen, hoewel wy hen met verscheyde namen aenwijzen, en met verscheyde a bevattinghen vertoonen, van malkander uytghesproocken worden: doch de b vormelijcke sin als niet de saecken selven, maer de verscheyde bevattingen, door de welcken men hen vertoont, van malkander ghesegt worden. In deser voeghen, als de Theologanten stellen dat Godts e toe-eygheninghen van sich onderlingh kunnen uytghesproocken worden, tot een voorbeeldt, *Godts verstandt is zijn wil, en Godts barmhertigheydt is sijn rechtraerdigheydt, &c.* soo staen sy dit alleenlijck toe in een eenselvighe, en niet in een vormelijcke sin: want sy worden d vormelijck of door reden van malkander onderscheyden. Dieshalven seght Suarez, *Disp. Metaphysic. 30. sect. 6. §. 13.* van dese e uytspreeckinghen handelende, dus: *Indien men van de bevatte dinghen selven spreeckt, soo zijn die f spreeckinghen waer: om dat de sin is, dat die saeck, de welcke onder de wijze van rechtraerdigheydt of van verstandt bevat wordt, vormelijck en wesentlijck de wijze van de barmhartigheydt, wil, &c. insluyt. Maer indien men van de dinghen spreeckt, naer dat sy duydelijck en onderscheydelijck van ons bevat worden, soo zijn in deser voeghen die spreeckinghen valsch. Want onse geest deelt door z onevenmarighe bevattingen de saeck, die in sich gantschelijck ondeelbaer is: en hoewel dan de saeck in sich*

f Actus signatus.

e Actus exercitus.

v Definitum.

w Definitio.

a Essentia.

y Accipio.

z Sensus idelicus.

a Conceptus.

b Sensus formalis.

e Attributiona.

d Formaliter.

e Enunciations.

f Locutiones.

g Conceptus inad-qualis.

sich gantschelijck de selfde is, soo bevat echter onse geest de selfde niet in yder besondere bevattingh, volghens haer gheheele evenmatige reden: en dieshalven indien'er een ^b herhalings in ordeningh tot onse bevattingh gheschiedde, soo kan men't gheen, dat aen't een toege-eygent wordt, niet aen't ander toe-eygenen; om dat door d'een en d'ander bevattingh het selfde, en onder de selfde uytghedruckte heblijckheydt niet bevat wort.

^b Reduplicatio.

23. Wy hebben tot hier toe d'oorspronghen der ghemeene duysterheden en twijffelachtigheden, soo in de redenen, met de mondt ghesproocken, als schriftelijck uytghedrukt, doorsien. Wy gaen nu tot de ghenen voort, die soo aen desen, als aen die eyghen en besonder zijn. Onder de twijffelachtigheden, die men in een reden vind, de welcke mondelingh uytghesproocken wordt, komen ons alleenlijck twee voor, d'een is die uyt de gelijkklydende klanck van twee letteren spruyt. Dese verschilt naer de verscheyde uytspreeck der verscheyde volcken. In deser voeghen worden by ons, en by d'andere Europeers de *c*, en *f* voor d'*e*, en *i* doorgaens op een selfde wijze uytghesproocken; 't welck oorfaeck is van dat'er gheen onderscheydt van klanck in de volgende woorden is: *ceel* en *feel*, *vercieren* en *verfieren*, *cijs* en *fijs*, *ceder* en *feder*, of *sedert*; *cingel* en *singel*; *cier* en *fier*; en meer anderen. De *f* en *v* verschillen in d'uytspraak niet by de Vriesen en Hoogduytschen; en dieshalven sprecken sy *vier* en *fier*; *veil* en *feil*, *vel* en *fel*, &c. op een selfde wijze uyt. De Spanjaerden maecten oock gheen onderscheydt in de klanck tusschen *bibere* [drincken] en *vivere*, [leven], *bella* [fraey] en *velle*, [willen] *betula* [een barckeboom] en *vetula*, [een oudt wijf] *vilis* [veracht] en *bilis*, [de gal] en meer anderen. Dierghelijcken sal men oock by andere Volcken vinden. In deser voeghen wordt oock gheen onderscheydt in de klanck tusschen *aa* en *ae* gemaect; 't welck oorfaeck is van dat men *laagh* en *laey*, *gaaf* en *gaef*, *haar* en *haer* op een selfde wijze uytspreekt. Dese regel dan kooft hier niet onghewoeghelijck:

Icke eischte niets dan ⁱ haar, men gaf my niets dan ^k haer.

ⁱ De persoon.
^k 't haer.

Dit sy van 't eerste ghesegt: 't ander spruyt uyt de samensmeltingh van twee woorden, of uyt de deelingh van een in twee, als *luypaert*, en *luy paert*, *indruck* en *in druck*, *ingeseten* en *in geseten*, *inhout*, en *in hout*, *inkoop* en *in koop*, *ondermeesters* en *onder meesters*. Dieshalven past hier seer wel het gedicht des Heers van Zuilechem:

*Ghy seght uw paert een Luypaert is,
Om dat het snel en bont van haer is:
Ik twijffel seer of 't beyde waer is:
My dancks uw paert een luy paert is.*

24. De twijffelachtigheden, die besonderlijk uyt de redenen, schriftelijck uytgedruckt, voortkomen, hebben hun oorsprongh hier uyt, dat men alle de verscheydenheden, die van de toehoorder in d'uytspreckingh aenghemerckt worden, by gheschrift, en met de letteren niet aen de Lesers kan vertoonen. Want hoewel de besondere woorden met een besondere kleine spatie worden onderscheyden, en de lanckheydt en kortheydt der silben met eenigh tecken aenghewesen, en hoewel de redenen, daer uyt te samen ghestelt, met Kommaes, Komma-punten, Dubbelde-punten, en Punten afghedeelt, en eenighe harts-rochten daer af met Vraegh-teeckens, Verwonder-teeckens en met Parenthesen uytgedruckt zijn; soo ghebreecken 'er echter noch veel andere dingen, als afgebroockte redenen (om 't welck aen te wijfen eenigen heden sommighe Punten achter malkander stellen, op dese wijze....) schimp-redenen, ghebiedende, smekende, en dierghelijcke redenen, door welcker ghebreck de Lesers seer dickwijls in twijffel gheraken in welcke sin sy met de letteren uytgedruckt zijn. Niet alleenlijk het ghebreck deser teekenen en mercken, maer oock der selfder versuymenis, en hun verkeert ghebruyck is d'oorsaek van dese twijffel-sinnigheyt. De Leeraers der Paus-ghesinden bekennen dit, dewijl sy onder d'oorsaeken van de duysterheydt der Schrift stellen, dat sy, als ^l onafgheteekent zijnde, tot verscheyde sinnen en meemagen ghetrocken kan worden, of uyt de verscheyde afdeelingen der Kommaes en Punten, en der andere afdeel-teekenen, of uyt de verscheyde wijse van schrijven, of uyt sprecken; soo dat men twijfelt of de selfde op een verseeckerende, of schimpende, of vragende wijse wordt voort-gebracht. Chamerius verschilt oock niet hier af, als hy, Panstrat. Tom. 1. lib. 15. cap. 15. §. 32. seght: *Ick beken dat 'er twijffelachtighe plaetsen zijn, die door de verscheyde tusschen-stellingh van Kommaes en Punten, &c. verscheyden komen zijn: Ick beken oock dat sy alle met schrijven verkeert, of met uyt sprecken verdraeyt komen worden. Maer om de twijffelachtigheyt, soo de gene, die uyt het ghebreck, als die uyt de versuymenis van de teekenen der onderscheydingh in een gheschreven reden kunnen voorkomen, ordentlijk te vertoonen, soo*

^m Loquetis. staet aen te mercken, dat de ^m spraek door sich alleen aenghemerckt wordt, of voor soo veel als de bewegingh der leden en 't ghebaer haer versellen. De verscheydenheyt van de geheele sprack als sy alleen aengemerkt wort, spruyt uyt de ⁿ klanck van d'uytspraek, de welke is of van een woordt, of van een gheheele reden. d'Uytspraek van een eenigh Woordt gheschiet met het behoorelijk Accent, of ^o met naedruck, of met eenighe volgende vertoevingh: welke drie dieshalven oock in 't gheschrift uytgedruckt moeten worden. Wat het tecken van d'Accent aengaet, hoewel het van eenighe naeuw-keurigen ghebruyckt wordt, soo wordt het echter van 't meeste deel versuymt: en dan rijft 'er twijffelachtigheyt, ghelijck in verdobbelen en verdobbelen, docht en dócht, bot en bót, soch en sóch, die met dese regelen onderscheyden worden:

Want

^l Indeterminata.

^m Loquetis.

ⁿ Modulatio vocis.

^o Emphaticae.

Want yder mach het sijn verdobben, niet verdobben.

Hy docht niet tot dat ampt, en was niet wel bedochs.

De bot is plat-visch, maer vier ghy uw bot wat uyt.

Een soch is vuyl van aert, maer soch van vrouwen soet.

En dit heeft meest plaets in de Grieksche tael, vermits d'accent en ^p uytblasingh daer in groote verscheydenheydt en onderscheydt der woorden maecten, ghelijck aen yder, die sich slechts een weynig daer in gheoeffent heeft, ghenoech bekent is. Her teecken van ^q nadruck ontbreekt in 't gheschrift; en dieshalven is onsecker of eenig woort met, of sonder nadruck, bygebracht is. Dus sprecken de Roomsghefinden en Luyterschen het woortje *is* in dese reden met nadruck uyt, *het broodt is Christus lichaem*, als of daer in eenige verborgentheydt was. In deser voegen verheffen eenigen hun stem in 't woort *alle*, *Godt wil dat alle menschen saligh worden*, om d'onervarenen te bedrieghen, als of alle menschen uytverkooren waren; gelijk Kekerman heeft, *System. Logic. lib. 3. cap. 1. De vertoevingh eyndelijck*, de welcke d'uytspraeck van een woort in een reden, die noch gheen eynde heeft, volght, en daer door aenghewesen wordt dat het selfde tot het voorgaende behoort, wordt van weynighen uytghedruckt, en met het teecken van een comma onderscheyden, maer echter van 't meerendeel versuymt, en in twijffel ghelaten of het tot het voorgaende, of tot het volgende toegepast moet worden. Wy hebben hier af een voorbeeldt in dit soo bekent luyfelschrift: *Dat Godt Godt is gheloof ick, niet omwaerachtigh is Godt, &c.* want indien men hier de comma niet achter *ick*, maer achter *niet* stelt, soo sal het een sin, die gantschelijck ongherijmt is, uytmaken. In dese rijgh der twijffelachtigheden van een eenigh woort, uyt het ghebreck van 't gheschrift ghesprooten, behoort oock dese twijffelachtigheydt ghestelt te worden, die in de Hebreusche tael hier uyt voortkoomt, dat eertijts aen 't gheschrift der oude Joden de vocael-punten, die heden aen de letters bygeschreven worde, ontbrack. *Want sy zijn seer verre buyten 't spoor, die meenen dat Moses de vijf boecken daer meê gheschreven heeft; of immers dat Esdras, en de mannen van de groote Synagoge hen ghebruyckt hebben. Want dese punten zijn eyndelijck van de Masorethen, naenkeurighe woorden-sifters der Joden, gevonden, te weten omtrent vijf hondert jaren na Christus gheboorte; ghelijck de seer vermaerde Vossius, lib. 1. de Arte Gramm. cap. 31. verhaalt. Maer dewijl d'Ouden de selfden niet ghebruykten, soo is dit d'oorfaeck, om de welken het woort, dat niet twijffelachtigh was, toen het uytghesproocken wierdt, dit ghebreck meêghebracht heeft, toen men het schreef. Want naer dat aen een woort, met ' mede-klinkende letters alleen uytgedruckt, dese of die vocael-punten, of naer dat de selfden in dese of die plaets bygevoeght*

^p Spiritus

^q Emphasis

^r Critica

^s Consonantica

voeght en bygheschreven worden, soo sal het selfde anders, en anders ghemaeckt, en dieshalven oock daer meê yets anders en anders uytghedruckt worden. Men sal in 't Oude Testament, en in des selfs oversettinghen verscheyde voorbeelden van dese twijffelachtigheden, en in groot ghetal, vinden, van de welcken men eenighen, soo men wil, by Vossius, in de voorverhaelde plaets, sal sien. In d'uytspraeck van *de gheheele reden* staet t'aenmercken 'd' affscheyding, ende 'verandering. *D' affscheyding* gheschiedt met d'adem-schepping in een reden: met de comma houdt men een weynig op, met het dubbelt-punt wat meer, en met het punt gheheel. In de comma is de minste, in 't dubbelt-punt een middelmatige, en in 't punt een volkomne adem-scheppingh. Daer zijn veel, die by dese drie noch het comma-punt voeghen, in 't welck men een weynig meer, dan in de comma, en een weynig min dan in het dubbelt-punt, adem-schepping, volghens hun stellingh, stelt. Op dese ' affscheydingh in een reden pakt, in 't gheschrift, de ' tusschen-puntingh, de welke, ghelijck Lipsius segt, *seeckere wise van afsteekenen is, daer meê wy 't gheschrift deelen en affscheyden*. En dese affscheyding is nootiaeckelijck, soo voor de reden, schriftelijck uytghedruckt, als met de mont ghesproocken. *Want seecker, (dit zijn sijn woorden) de gheheele lesingh en verstantingh is verwart, soo des selfs afdeelinghen en merckteekenen haer niet verdeelen, en als met de hands leyden*. Men siet dan dat soo wel de duysterheydt, als de twijffelachtigheydt, uyt het ghebreck van ' tusschenpuntingh, of uyt des selfs versuymingh, of om dat sy verkeerdelijck in 't gheschrift ghebruyckt is, kan voortkomen. En dit heeft voornamelijck plaets in de gheschriften der Ouden, die dese teekenen van tusschenpuntingh, de welcken wy ghebruycken, niet hadden, en in welcker boecken dese veranderende teekens der ' onderscheydinghen niet ghevonden worden; maer men moet achten, dat de ghenen, die 'er heden in zijn, van de ghenen, die na hen zijn ghekomen, daer by zijn ghevoeght. Dit heeft oock plaets in 't Nieuwe Testament: want men moet niet achten dat d'Euangelisten en Apostelen hun gheschriften dus met commaes, dubbelde-punten en punten hebben onderscheyden, ghelijck sy heden aen ons verthoont worden; maer dat, lang daer na, toen dese affscheydingh-teekenen ghevonden waren, de Christelijke Theologanten dit ghedaen hebben. Hier uyt spruyt het dat ter plaets, daer d'een een affscheydinghteecken ghebruyckt, d'ander acht dat 'er gheen, of gantschelijck een ander gheheit moet worden, naer dat dese plaets meer of min sijn meeningh en ghevoelen schijnt te begunstighen. En men sou lichtelijck seer veel voorbeelden van dese saeck kunnen bybrengghen, soo wy sulcks niet overtolligh oordeelden, dewijl sy den ghenen, die de gheschriften der Theologanten doorsnuffelen, doorgaens voorkomen. Wy gaen dan voort tot *de veranderingh* van d'uytspraeck, de welke door de verheffingh, en verslappingh van de stem, en door des selfs

Distinctione.
Variatio.

Distinctione.
Interpunctio.

Interpunctio.

Distinctione.

sels buygingh en draeyingh ghemaect wordt, en seer veelvoudigh kan zijn. Hier door worden de verscheyde toevallen van de reden uytgedruckt, ghelijck daer sijn de vragingh, verwonderingh, tusschen-stellingh, schimp, verfoeckingh, bevelingh, dreyingh, en meer andere diergelijcken: alle de welcken men oock in de Schrift met seeckere teekenen, tot dit ghemerck gheschickt, aen de Leser sou moeten voor oogen stellen, soo aen hen alle de verscheydenheden der redenen, die met de mont uytghesproocken worden, door de letteren wierden voorghehouden. Wy belijden wel dat dese onderscheyden ten meestendeel soo uyt de beteekenis der woorden van een reden, als uyt de schickingh en samen-settingh bemerckt kunnen worden, en dat de drie eersten, namelijck de vragingh, verwonderingh, en tusschen-settingh, of Parenthese, heden met besondere teekenen en mercken in 't gheschrift worden verthoont: doch dat sointijds het tegendeel daer af ghebeurt, is aen yder bekent; en dat d'Ouden de merckteekenen van dese drie dingen niet ghehad hebben, is alreë gheseght: in voegen dat in d'uytleggingh van hun gheschriften, ten opsicht van allen, de selfde swarigheyt voorvalt, die ten opsicht der anderen in de Boecken der nieuwe Schrijvers is. Dewijl dan soo veel en soo groote verscheydenheden der redenen en meeninghen voorkomen, en dewijl'er teekenen en mercken ghebreecken, om hen in de Schrift uyt te drucken, en te verthoonen, soo kan 't niet anders wesen, of veel daer af, die niet duyfter noch twijffelachtigh waren, terwijl sy mondelinghs uytgesproocken wierden, slegen dese gebreecken met sich, so sy met letteren worden uytgedruckt. Mijn voorraemen is niet om de voorbeelden van alle hier te verthoonen, maer alleenlijck eenigen daer af by te brengen. Christus, in Joannes Euangelium, cap. 21. vers 15. 16. 17. Petrus driemael aanspreekende, seght: *Simon Jonas [Soon,] hebt ghy my lief:* welke woorden in 't Latijn, dus luydende, *Simon Jona, diligis me*, op een tweevoudige wijze ghenomen kunnen worden; namelijck als of Christus aen Petrus vraeghde, of hy hem lief had ghelijck men hen ghemeenelijck neemt, en dan worden sy met een vraeg-teecken aengeteekent: en oock als of Christus aen Petrus bevestighde dat hy hem lief had, te weten dus, *Simon Jonas [Soon,] ghy hebt my lief.* Christus seght oock by de selfde Euangelist, cap. 5. vers 39. tot de Joden, die hem vervolghden, en pooghden te dooden: *Ondersoeck de Schriften: want ghy meent in de selven het eenwigh leven te hebben; en sy zijn 't, die van my ghetuyghen:* D'eerste woorden van dit vers, *ereuna te tus graphas*, kunnen in 't Grieks genomen worden, of in de ^atoonende wijze, ghelijck Cyrillus wil, en de Verklaerders in de nieuwe Nederlandtsche Oversettingh toelaten, of in de ^bghebiedende wijze, ghelijck Tertullianus, Chrysofostomus, Augustinus en Theophylactus meenen. Indien sy in de toonende wijze worden ghenomen, soo kan 't een vraegh zijn, als of Christus seyde; *Ondersoeck ghy de Schriften, die van my ghetuyghen, en wilt ghy*

^a Modus indicativus.

^b Modus imperativus.

niet tot my komen? of een verwijt, als of hy hen van hun plompheydt overtuyghde, op dese wijze: *Ghy ondersoecht wel de Schriften, en sy ghetuygen van my, en nochtans wilt ghy niet tot my komen, &c.* Indien sy als ghebiedende worden ghenomen, soo kan Christus weêr aen hen bevelen, of van hen eyschen, *dat sy de Schriften sullen ondersoeken, &c.* Desgelijcks seght hy oock by Mattheus, *cap. 26. vers 45.* en Marcus, *cap. 14. vers 41.* tot sijn Leeringhen, in 't Hofje van een al te groote slaep gheparft, toen hy ten darde mael tot hen weêr ghekeert was, en hen slapende hadt ghevonden: *Ghy slaept nu en rust, of slaept ghy nu en rust,* in de ^ctoonende wijze, of *slaept nu en rust,* in de ^dghebiedende wijze. Indien 't op d'eerste wijze gheschiedt, soo sal 't een vraegh zijn, als of hy seyde: Is uw ghemoedt soo seecker en gherust in dit ghevaer, 't welck my en u boven 't hoor't hanght, terwijl ghy insonderheydt moest waecken? Maer indien men 't op de leste wijze neemt, soo is 't dusdanigh een schimpachtige toelatingh: Ick heb dus verre verloore arbeydt ghedaen, terwijl ick u vermaende dat ghy niet soudt slapen, slaept dan nu en rust, de vyanden sijn naby, die dit niet aen u sullen toelaeten, maer u tegen uw danck dwingen te waecken. In deser voegen acht Melancton, *lib. 4. Dialect.* Dat'er oock ^eschimp in Pilatus woorden is, als hy aen Christus vraeghde; *Wat is de Waerheydt?* als of hy wilde seggen, ghy zijt een groote dwaes, die waerheydt in 't Hof wilt spreeken, in 't welck dit voornamelijk plaets heeft: *Waerheydt veroorsaecte haet, maer ghedienstigheydt vrienden:* hoewel deselve woorden oock vraeghswijse ghenomen konnen worden, namelijk dus, dat Pilatus versocht dat men aen hem uydeggen sou wat de waerheydt was. Wijders, als Paulus aen de Colossers, *cap. 2. vers. 21.* schrijft. *Raecht niet, noch smaect niet, noch roert niet aen,* soo moet hy, ghelijck Melancton in de voorverhaelde plaets seght, niet verstaen worden als of hy dese dingen seght en onderwijst, maer als of hy de redenen van anderen verhaelt; in voegen dat dese dingen op een navolgende en verhalende wijze uytgeleydt moeten worden, als voorbeelden van waengheloo-vige ^foverleveringen, die echter van de traghe aenmerckers voor Paulus regulen en gheboden worden ghenomen. Maer al voorbeelden ghenoegh: laet ons nu tot d'aenmerckingh van de Spraeck voortgaen, voor soo veel de bewegingh der leden, en het ghebaer de selfde versellen, 't welck het ander lidt van onse alghemeene verdeelingh is, in 't begin van dit lidt voorgestelt. Dese bewegingen en dit uytwendigh ghebaer helpen alleenlijck tot het verstant van de reden, of volmaecken de selfde gheheel. *Sy helpen,* en vorderen in die redenen, welcker toevallen door de veranderingh van d'uytspraek uytghedruckt worden, van de welcken wy soo terstondt ghesproocken hebben. Want men sal nauwelijcks een spottige en schimpige sin verstaen, 't en sy men 't ghebaer van de spreecker kent: en dus sal men oock de meeningh van een dreyghende reden niet begrijpen, soo men de bewegingh van de hant,

^c Modus
indicativus.
^d Modus
imperativus.

^e Ironia.

^f Traditio-
nes.

hant, die daer by gaet, niet weet. Sy volmaecken gheheel, in de redenen, in de welcken de saecken, te voeren met geen ander woort in de spraeck uytgedruckt, door eenigh ^g aenwysende voornaem, of door eenigh dierghelijck ^g leedje aenghewesen, en ghesamentlijck met de vinger van de sprecker, of met de bewegingh van een ander lidt ghe-toont worden. In deser voegen kunnen oock dese woorden, *Ick geef dat niet om u*, geensins verstaen worden, 't en sy men sich self inbeeldt dat dit van de sprecker met eenigh gebaer aenghewesen wort. Hier uyt sproot het dat de Joden Christus woorden in Joannes Enangelium, *cap. 2. vers 19.* qualijck uytgheleydt hebben, toen hy aen hen, die een teecken versochten, om dat hy de verkoopers met een geessel uyt de Tempel dreef, antwoordde: *Breeckt dese Tempel, en in drie dagen sal ick hem oprechten*: dewijl sy dit van de Tempel te Jerusalem verstonden, hoewel hy van de Tempel sijns Lichaems sprack; 't welck hy mischien oock met de vinger, of met eenigh ander lidt heeft ghe-toont, vermits hy ghewent was het ghebaer by sijn woorden te voegen, ghelijck uyt Joannes 20. *vers 19. 20.* waerschiynelijck blijkt, daer hy, sijn Leerlingen aanspreckende, sijn handen en sijde aen hen toonde.

^g Pronomen demonstrativum.
^g Particula.

25. Uyt al 't welck, ghelijck wy achten, klaerelijck blijkt dat Fabius niet soo verre buyten reden is, als hy het leste hoofddeel op een nae van het achtste Boeck sijner Onderwijsingen dus begint: *De soorten van twijffelsinnigheden sijn ontelbaer, in voegen dat eenighe Philosophen achten dat'er geen woort is, 't welck niet veel dingen beteeckent*: gelijk oock niet G. J. Vossius, die met hem over een stemt, *Instit. Orator. lib. 4. cap. 1. sect. 10.* van de welcken Dannhawerus oock niet veel verschilt, als hy in *Idea bon. Interpret. §. 47.* het tweede lidt van sijn eerste Deel met dese woorden begint te sluyten: *De dubbelsinnigheyt der woorden en redenen is niets anders, dan een zee van oneyndelijke verwarringen. Want wie sal de verscheyde Doolhoven der twijffelachtigheden verklaren, of welck papier sal alleenlijck de voornaemste voorbeelden begrijpen.* Dieshalven dunckt ons dat'er geen reden kan voorkomen, die niet de twijffelsinnigheyt onderworpen is.

^g Equivocatio.

26. Maer eer wy van dese tot d'andere dingen voortgaen, soo hebben wy niet ondienstigh gheacht in dese plaets noch een dingh, 't welck voor het volgende nur sal zijn, omtrent de ^k twijffelzinnigheyt te vermanen: te weten dit, dat een twijffelachtige *reder*, of in sich en ^l volstrecktelijck, of ^m betreckelijck en ten opsicht van ons foodanigh gheseght wort. Sy is twijffelachtigh in sich, als de reden buyten ons weten, en sonder dat wy 't merken, meer sinnen toelaet; en als wy de selfden bemercken, soo wordt sy *ten opsicht van ons* twijffelachtigh ghe-noemt. En dewijl wy kunnen schrijven, en sprecken, of hooren en lesen, soo sal dese twijffelachtigheyt weertweevoudigh zijn, te weten of ten opsicht van de sprecker of schrijver, of ten opsicht van de hoorder of leser. *Ten opsicht van de sprecker of schrijver*

^k Ambiguitas.
^l Absolutè.
^m Relatè.

is de reden twijfelachtigh, als hy wetens en willens op die wijze spreekt, of schrijft, dat sijn reden meer sinnen en meeningen heeft; maer *ten opzicht van de hoorder of leser*, als de selfde meer dan een daer in vint. Beyde, kunnen sy weer tweevoudighlijck aengemerckt worden, namelijk de spreekker of schrijver of met, of sonder ooghemerck van de hoorder of lesertwijfelachtigh te maecten, welcke hy in dese meerderheydt van meeningen verstaen wil hebben; maer de hoorder of leser twijfelende of niet twijfelende welcke sin hy ghemeent heeft.

27. Voorts, eenigen van dese twijfelachtigheden kunnen gesamentlijck voorkomen, eenigen niet, en dit op veel en verscheyde wijzen, ghelijck aen yder, die opmerckt, en hen by malkander vergelijckt, klareljck blijckt. Wy sullen de voornaemsten, en die in 't gebruyck schijnen te zijn, een weynigh, als met de vinger, aenroeren. D'een reden dan kan in sich, en ten oplicht van ons ghesamentlijck, of in sich, en niet ten oplicht van ons, twijfelachtigh zijn; doch geensints ten oplicht van ons, en niet in sich. Wijders een reden kan twijfelachtigh in sich wesen, en dat dit niet van de spreekker of schrijver bemerckt wordt, ghelijck oock niet van de hoorder, of leser; of oock dat dit bemerckt wordt, of van beyde, of van een van beyde. Eynelijck, de hoorder of leser kan van de sin van een twijfelachtige reden twijfelachtigh of niet twijfelachtigh zijn, jae selfs de twijfelachtigheden niet bemercken, hoewel de spreekker of schrijver hem twijfelachtigh of niet twijfelachtigh heeft willen maecten, of selfs niet gheweten heeft dat de reden twijfelachtigh was.

28. Onder de naeltgheseyde dingen valt dit voor, dat iemandt, of met de mont, of by gheschrift, een reden kan voortbrengen, die hy weet, en die hy wil dat meer dan een sin sal toelaten; en ick acht niet dat dit van iemandt in twijffel ghetrocken sal worden. Maer men disputeert heftighlijck, en voornamelijck onder de Theologanten, of een Autheur, die wijs en goet is, dat is, die weet wat hy spreekt, en die niet met voordacht wil bedriegen, meer dan een sin daer in kan voorhebben en meenen. De Kabalisten seggen jae, volgens het verhael van Pikus Mirandulanus in sijn Verantwoordingh; en oock de Joodsche Rabbinen, ghelijck oock eenigen van d'Oudtvaders, beneffens de Pausgefunden in groot ghetal. Alle de Theologanten, die van de Roomsche Stoel afgheweecten zijn, seggen neen, vaststellende, en opentlijck, en met een mont belijdende dat yder reden in de Schrift niet meer dan een eenighe ware en eyghe letterlijcke sin (ghelijck sy 't noemen) heeft, die van d'Autheur ghemeent is. Doch wy, om oock over dese saeck ons oordeel voort te brengen, belijden wel openhartighlijck dat het seer waerschijnelijck en doorgaens aen de Schrijvers seer ghemeen is, met een reden niet meer dan een sin en meeningh te kennen te geven, en uyt te drucken, maer sien echter niet waerom sy met de selfde woorden niet meer meeningen

fouden kunnen aenwyfen. Wy kunnen oock niet verfwijgen dat de bewijsredenen, om het ftrydigh ghevoelen te bevestighen, van des selfs voorstanders byghebracht, namelijck de genen, die ons voorghekomen zijn, niet overtuygen, en dieshalven swack en krachteloos zijn; in voegen dat wy het niet de moeyte waerdigh achten om de tijdt te besteden met de selfden te verhalen, en te wederleggen. Maer wy sullen in 't vervolgh van dit werck bequamer plaets hebben om te seggen wat wy van de veelvoudige fin der Heylige Schrift ghevoelen, namelijck of aen een eenighe plaets in dese Schrift meer letterlijcke sinnen behooren.

IV. C A P.

1. Dat de Schrift duyster en twijffelachtigh is.
2. Wie een ware uytlegger is.
3. En selfs der Heylige Schriften.
4. En hoe hy sijn plicht behoorelijck bedient.
5. Dat alle uytleggingen van de Schrift, tegen de waerheydt strijdende, valsch zijn.
6. Dat de waerheden van de Schrift niet schijnen ware sinnen en meeningen te zijn.
7. Wie des selfs beste uytlegger is, soo hy niet onseylbaer is.
8. Dat alle waerheden der Schrift de ware sinnen en meeningen sijn wordt met redeneren getoont.
9. En door d' Authoriteyt van andere Schrijvers bevestigt.
10. Dat de voorwaerden, de welcken de Gereformeerden in d' uytlegger der Heylige Schriften vereytschen, op d' onse passen.

1. **M**Aer ons dunckt dat wy in 't voorgaende Capittel alreë seer veel, en seer bredelijck van 't alghemeen voorwerp, namelijck van de duystere en twijffelachtige reden, gesproocken hebben. Laet ons nu tot het ^b besonderlijcker voorwerp toetreden, aen 't welck onse uytlegger in dit ^c gheschil, 't welck wy nu in handen hebben, gebonden is, te weten de heylige Schrift. Dat dese in veel plaetsen duyster en twijffelachtigh is, behalven dat dit aen alle de ghenen, die slechts een weynigh daer in geoeffent zijn, bekend is, en uyt de voorbeelden, die wy daer uyt byghebracht en onder d' anderen vermengt hebben, klareljck ghenoech blijkt, soo betoonen en ghetuygen sulcks oock d'aenteeckeningen, uytleggingen, aenmerckingen, uytbreidingen, verklaringhen, en meer andere diergelijcke dingen van soo veel seer gheleerde en scherpsinnighe Theologanten, van de grontleggingh der Christelijcke Kerck tot aen dese dagh, die soo over een ghedeelte daer af, als over de gheheele Schrift gheschreven en uytghegeven zijn, van de welcken eenighen oock de maet van boccken, die uytleggen en verklaren, verre overtreffen. Dit wordt niet alleenlijck van alle de Pausghesinden uyt-druckelijck vast ghestelt, maer oock van de ghenen, die van hen afghegacn zijn, beleden. Dus spreeckt Luther, in sijn Boeck van de Knechtelijcke Wil: *Seecker, ick beken dat'er veel plaetsen in de Schrift duyster en verborghen zijn, niet van wegghen de Majestejt der dingen, maer van wegghen d'onkunde der*

^a Obje-
ctum genera-
le
^b Obje-
ctum specia-
lius.
^c Contro-
vertia.

^d Gram-
matica.

woorden en ^d Letterkunst, maer die de wetenschap aller dinghen in de Schriften niet verbinderen. Alle de dinghen zijn in de Schriften vertoont, schoon eenighe plaetsen, nyt oorsaek van d' onbekende woorden, noch duyfter zijn. Chamierus segt oock, Panstrat. Cathol. Tom. 1. lib. 15. cap. 4. §. 5. De Catholijcken seggen opemlijck en volmondiglijck nyt, voor eerst dat'er in de Schriften niet weynigh seer duyftere plaetsen zijn, nyt de welcken alleen, op sich, en afgescheyden aen-gemerckt, geen seeckere sin getoont sou komen worden; en dat dit op veelderhande wijssen gebeurt. Somtijts van wegen de duyfterheyt der dinghen, gelijk in de Propheetie der dinghen, die komen sullen, &c. Somtijts zijn oock de woorden van die plaets so te samengevoegt, dat sy een verscheyde sin voortbrengen, nyt oorsaek van de ^e gelijknamigheyt, of ⁱ twijfelsinnigheyt; als, Ick en de Vader zijn een, wierds van d' ^h ~~Strianen~~ verstaen van de ^h ~~voeringh~~ des wils, gelijk toen Christus bad dat de

^e Homonymia.
^f Amphibolia.

^g Homologia.

Leerlinghen een souden zijn: maer de Catholijcken pasten 't toe op ^h 't eenweestige, &c. Men vind overal seer veel diergelijcke getuygenissen; en 't is buyten alle twijffel, niet alleenlijck dat de Schrift duyfter en twijffelachtigh is, maer dat oock, dewijl sy nyt woorden bestaet, alle d'opgetelde soorten van duyfterheden en twijffelachtigheden daer in plaets kunnen hebben, is 't niet alle, ten minsten het grootste deel, en de voornaemsten: en dat'er, behalven desen, noch anderen van gheen kleyn belangh (gelijk daer zijn, volgens de bekentenis der Theologanten selven, de ^h verborge verkondiging, soo de ⁱ voorbeeldighe, als de Sacramentelijcke, de ^k mensch-gelijckvoeringheyt, en ^l godt-voeghelijckheyt, &c. de verscheyde lesinghen soo van 't Oude, als van 't Nieuwe Testament, en diergelijcken) voorkomen, sou niet swaer te bewijzen zijn, soo dese plaets dit oock vereyschte, en sou men in de ware middel van uytleggen eenigh was. Maer dewijl men dit onderfoeckt, en dese plaets alleenlijck vereyscht dat'er blijktt dat eenige plaetsen der Schrift duyfter en twijffelachtigh zijn; en dat de selfde dieshalven nytleggingh behoeft, 't welck de Theologanten selven niet ontkennen, soo sal 't tot ons oogemerck ghenoech zijn, dat wy dit tegenwoordighlijck vermaent hebben.

^h Prædictio mytica.

ⁱ Typica.
^k Anthropopatheia.
^l Theoprepeia.

^m Controversia.

2. Maer als de Theologanten in dit ^m gheschil van d'uytlegger der heylige Schriften disputeren, soo spreekken sy van de ware uytlegger, ghelijck wy oock hier in dese plaets. En dese is, ghelijck nyt het voorverhaelde lichtelijck afgeleydt kan worden, niet de geen, die eenige sin van de reden, of waerheydt uytgeleyt heeft, maer die'er ware sin, dat is de gheen, die op de meeningh en 't ooghemerck van de Schrijver past, en daer meê overeen koomt, heeft uytghehaelt, en ghetoont dat de selfde soodanigh is. En in deser voegen *sal de ware uytleggingh niets anders zijn, dan een uytreckingh en aenwijsingh van de ware en naturelijcke sin der selfder redenen, die gheboort, of ghelesen worden; of, ghelijck Chamierus, Panstrat. Tom. 1. lib. 15. c. 1. §. 3. het bepaelt, een opspeuringh van die saeck, die van d'Authent op yder*
plaets

plaats te kennen ghezeven word. Hier uyt blijkt dan dat de ware Uytlegger niet soo besorght moet zijn om de waerheydt of valsheydt van een reden uyt te leggen, als wel om de ware of valsche sin te treffen, en dat men achten moet dat de gheen, die de selfden opghespeurt en aenghewesen heeft, met de valsche sin te wederleggen, en de ware te bevestighen, dat is te bewijfen dat de selfde met het verstant van de Schrijver over-een-koomt, hoewel sy oock van d'opprechte reden verschilt, en teghen de waerheydt strijdt, sijn ampt seer wel bedient heeft, en in alle deelen volmaect daer in is.

3. De gheen dan sal de ware Uytlegger der heylighe Schriften zijn, die de ware sinnen en meeninghen der selfder kan uyttrecken, en toonen dat sy soodanigh zijn, en die de valsche sinnen en meeninghen kan opspeuren en aenwijfen; in voeghen dat sijn ampt als in twee deelen voltrocken wordt, en bestaet: *namelijck* in d'opspeuringh en in 't bewijs der ware, en in de bemerckingh en wederleggingh der valsche uytleggingen. 't Is oock niet genoegh dat men dit met eenighe waerschynelijckheyt toont, ghelijck gemeenelijck in d'ongewijde Schriften plaats heeft; maer met een onverwrickbare seeckerheydt, en met onwêrleggelijcke bewijsen bewijst, op de welken een ghemoedt, dat naer bestandighe waerheydt tracht, volkomelijck sou kunnen en moeten gherust zijn. Want dewijl'er niet van geringe, maer ghewichtige, niet van aertsche, maer hemelsche dingen; niet van verganckelijcke goederen, maer van d'eeuwige saligheydt onser zielen, boven de welcken men niets kostelijcker voor de mensch, en niets wenschelijcker kan bedencken, gehandelt wordt, soo moet men 't geheel ghebou van ons ghe loof niet op 't onbestandigh sant, niet op een swacke en bouvallighe grondvest, maer op een onbeweghelijcke en onverwrickbare rots bouwen.

4. En dit ampt van de heylighe boecken uyt te leggen sal (behalven van anderen, soo 'er misschien eenigen zijn, 't welck wy niet ontkennen) waerdighlijck en behorelijck van de gheen uytghevoert worden, die de waerheden der plaetsen, de welcken uyt te legghen zijn, kan uytvinden, en de valsheden der uytleggingen, die van anderen daer over ghedaen zijn, ontdekken en met bewysen, die gheensins twijffelachtigh zijn, betoonen dat hy sulcks ontdeckt heeft. *Wy segghen waerheden en valsheden;* 't welck sonder twijffel wonder sal schijnen, dewijl wy in 't voorgaende Capittel soo forghvuldighlijck en naerstighlijck de waerheden der redenen van de ware sinnen en meeninghen hebben onderscheyden, en in het tweede lit van dit Capittel vast ghestelt dat d'uytlegger niet naer 't eerste, maer naer 't tweede de ware uytlegger genoemt moet worden. Maer men sal van verwonderingh ophouden, en bemercken dat wy op reden steunen, soo men met ons wil aenmercken dat het met d'ongewyde en menschelijcke schriften anders, dan met de ghewyde en Goddelijcke Schriften, ghelegghen is, en dat in de lesten de waerheden, en de ware sinnen overal met een onontbindelijcke
knoop

knoop te samen worden ghebonden ; 't welck in d'eersten geen plaets heeft ; en dat dieshalven de gheen , die d'eersten uytghevonden heeft , met de selfde moeyte oock de lesten heeft uytgheronden , en dat de gheen , die aenghewelen heeft dat d'uytlegginghen der anderen valscheden begrypen , ghe-
toont heeft dat sy oock valsch zijn.

5. En dat dit dus is , blijkt hier uyt , dat de Heylige Schrift Godt self tot haer Autheur heeft , die soodanighe afschrijvers heeft ghebruyckt , de welcken hy als met de handt op de wegh der waerheydt heeft gheleydt , en by de welcken in 't schrijven altyt de Gheest der waerheydt gheweest heeft , in de welck selfs geen schaduw van valscheyt of bedrogh plaets kan hebben. Daer uyt seer secker is , dat al 't geen , 't welck daer in gheschreven wordt ghevonden , niets , dan de suyverste waerheydt , begrijpt , en dat het selfde seer vry van alle ghemeenschap der valsheydt en doolingh is , en dat dieshalven de ware sinnen en meeningen der Goddelijcke ^o uytpraecken altyt daer meê overeenkomen , en in tegendeel dat d'anderen gedurighlijck daer tegen strijden. Uyt dit alles volght seer klaerblijckelijck dat alle uytleggingen der Schrift , tegen de waerheydt strydende , oock tegen des selfs ware sin stryden , en dieshalven valsch , oneygen , en onwettigh zijn , en seer verre van de Goddelijcke meeningh afgeweeret moeten worden. De geen dan , die bevinden en toonen kan dat d'uytleggingh van eenighe plaets der Heylige Schrift niet met de waerheydt overeenkoomt , maer daer af verschilt , sal oock met eenen bevinden en aenwijfen dat de selfde valsch en onwettigh is , en seer veel van de ware sin verschilt , en dieshalven de selfde niet aen anderen voor de ware uytlegging opdringen , of lyden dat sy hem daer voor opgedrongen wordt : en in deser voegen sal hy waerdighlijck en behorelijck het volkome ampt van een uytlegger kunnen volbrengghen , 't welck , ghelijck wy gheseght hebben , in d'opspeuringh en tooningh der valsche uytleggingen van anderen bestaet.

6. Maer de saeck gaet niet soo gladt met het eerste , dat is met d'opspeuringh en betooningh der ware sinnen en meeningen. Want hoewel wy het buyten alle twijffelingh hebben ghestelt te zijn , *dat yder ware sin van eenige plaets der Heylige Schrift oock waerheydt is* , soo schijnt echter dese ^o uytpraeck , omghekeert zijnde , niet het selfde te zijn , namelijk *dat alle waerheyds oock de ware sin is*. Want het kon ghebeurt zijn dat in een selfde plaets der Schrift , die meer sinnen en meeningen toelaet , meer waerheden sijn begrepen , van de welcken echter de Heylige Schrijver van die plaets niet meer dan een (met uytfluytingh van alle d'anderen) in sijn ghemoedt heeft ghehad , en te kennen willen geven toen hy dese woorden schreef. Dieshalven , hoewel men een , of meer , jae oock alle waerheden van een twijffelachtige plaets , die daer in begrepen kunnen zijn , uytvindt , en aenwijst , soo sal echter in twijffel , en onsecker blijven of des selfs Heylighe Schry-

Schrijver die, of welke van hen, soo 'er niet meer dan een is, of welcken, soo 'er meer zijn, heeft willen aenwijzen; en dat 'er meer kunnen zijn, hebben wy hier voor ghetoon. Hier uyt schijnt dan te volgen dat de ware uytlegger der heylighe Schrift, die wy aenghewesen hebben, voor 't leste deel van sijn ampt ghenoech, en meer dan ghenoech is, maer niet op ghelijcke wijze voor 't eerste, 't welck echter het voornaemste is, ghelijck yder sal oordeelen, en wy van selfs bekennen.

7. Maer hoewel de krachten van onse uytlegger niet hooger reesen, dan wy ghesegt hebben, en sich niet boven dese ghestelde palen uytstrecken, soo sal men echter gheenfinns kunnen ontkennen dat hy alle d'anderen verre overtreft, en seer veel boven hen gheheit behoort te worden, te weten in dese tijde daer in men de ware en eyghen sin der Schrift niet van de Propheeten en Apostelen selven, en van d'andere heylighe Schrijvers kan halen; en niemant ontwijffelijck kan toonen dat hy ghenoech licht van de heylighe Gheest ontfanghen heeft, om de selfde uyt te vorffchen. Want terwijl d'anderen de valsche uytlegginghen der anderen niet seeckerlijck kunnen begrijpen en toonen, en niet de waerheden der plaetsen van de heylighe Schrift, veel min de ware sinnen en meeninghen daer af, opspeuren en toonen, soo sal dese onse uytlegger, indien hy niet ontwijffelijck de ware sinnen kan bekoomen, ten minsten de waerheden kunnen uytvinden, en de valsche uytleggingen wederleggen, en door dese middel beletten dat wy de valsche verklaringen, als of sy de ware uytleggingen waren, toestemmen, en, soo men niet tot de ware sin kan gheraecken, ten minsten tot waerheden leyden; 't welck niet onmogelijck is; daer in gantschelijck gheen ghevaer is, gelijk Augustinus, in 't seven-en-twintighste Capittel van sijn derde Boeck der Christelijcke Onderwijsingh aenwijst, daer hy dus spreeckt: *Als uyt de selfde woorden van de Schrift niet een eenigh dingh, maer twee, of meer ghemerckt worden, schoon verborghen is wat de gheen, die geschreven heeft, daer meê heeft ghemeent, soo is 'er gheen ghevaer, indien men uyt d'andere plaetsen der heylighe Schrijften aenwijzen kan, dat yder daer af met de waerheydt over-een-koomt, &c.* En in 't negentiende Capittel van sijn elfde Boeck der Stadt Godts; 't Zy dat men, als 'er veel dinghen verhandelt worden, oock tot dit gheraecte, 't welck de gheen, die gheschreven heeft, ghemeent heeft; 't sy dat dit verborghen is; maer by gheleghentheydt van de verhandelingh der diepe duyfsteris eenighe andere ware dinghen ghesegt worden.

8. Maer wel aen, laet ons besien of wy dese palen, aen onse uytlegger ghestelt, niet kunnen deurbreecken, en toonen dat hy soo wel het eerste als het leste deel van sijn ampt waerdighlijck en behoorelijck kan voldoen. En wy sullen dit lichtelijck volbrengghen, soo wy slechts betoonen dat alle de waerheden van eenighe plaets, die de Leser voorkomen, of ooyt kunnen voorkomen, oock de ware sinnen en meeninghen zijn: want dan heeft de

gheen, die alleenlijk een waerheyt uytghevonden heeft, oock de ware sin uytghevonden; en hoe yemandt meer waerheydt bekoomt, hoe hy oock meer sinnen en meeningen verkrijght, en voortreffelijcker uytlegger sal zijn. Maer op dat wijders sou blijcken dat alle waerheden der Schrift oock de ware sinnen en meeninghen zijn, soo staen voornamelijck twee dinghen omtrent d'Autheur der heylige Boecken; namentlijk Godt, t'aenmerken. 't Eerste is dat hy alweetende is, en dat hy dieshalven alle, soo wel de ware, als de valsche, beteeckenissen der redenen, van hem voortgebracht, seer wel heeft ghekent, en dat hy niet alleenlijk te vooren heeft gheweten dat sy den hoorders en lesers kunnen, maer oock voorsien heeft dat sy hem souden voorkoomen, en, dewijl'er niets sonder zija voorborgingh ghebeurt, versorgt heeft dat de ware beteeckenissen hen voorkoomen souden; ghelijck Augustinus in 't seven-en-twintighste Capittel van zija derde Boeck der Christelijcke Onderwijsingh met dese woorden schrijft: *Want die Autheur heeft in die woorden, de welcken wy willen verstaen, misschien de meeningh selve ghesien; en immers Gods Geest, die door hem aese dinghen heeft ghewerckt, heeft sonder twijffel voorsien dat dese meeningh oock den leser of hoorder sou voorkoomen, ja versorgt en beschickt dat sy voorkoomen sou, om dat sy selve op waerheyt steunt.* 't Ander is dat hy waerachtigh is, en dieshalven niet kan bedrieghen, noch bedroghen worden, en dat hy daerom door zija dienaers nooyt, of mondelingh, of by gheschrift, yets bevordert of ghedaen heeft, om de lesers of hoorders te bedrieghen, dat is tot een andere sin af te leyden, dan hy met de woorden heeft willen te kennen gheven, veel min hen twijffelachtigh maecken welck een sin hy van veel, die voorkoomen, ghemeent heeft. 't Welck oock Polanus schijnt te willen aenwijzen, als hy, *Syntagm. Theolog. lib. 1. cap. 45. quaest. 2.* segh: *Geen woort, en dieshalven geen reden, van Godt voortgebracht, is twijffelachtigh van sijn sijde, of soo veel hem aengaet. Want Godt spreect niet twijffelachtigh, als willende met opset de menschen onseecker en twijffelachtigh maecken, of als willende dat de sin van sijn woort twijffelachtigh en onseecker sou zijn. De heylige Gheest is nooyt, ja oock niet eens, tot het ghebreck van twijfelsinnigheyt vervallen. De gheen, die aen de mensch de mont en 't verstandt heeft ghegeven, wil noch kan niet daertoe vervallen.* Ick gheloof oock niet dat yemandt soo onbeschaemt van aenghesicht, en boos van ghemoedt is, dat hy, dewijl 't den menschen voor schande aenghereeckent wordt, hun woorden willens en wetens dus te schicken, en daer boven met wencken en ghebaer, en met d'andere beweginghen des lighaems alle de krachten van een bedrieghelijk ghemoedt foodanigh in te spannen, dat de lesers of hoorders een andere sin, dan sy gemeent hebben, daer uyt souden vatten, of meer sinnen daer uyt begrijpen, sonder dat men weet welcke van desen sy hebben willen te kennen geven; dat hy, segh ick, aen d'Almachtighe Godt, het volmaeckste wesen, in de welck

sels

felfs gheen fchaduw van bedroch en valsheydt plaets heeft, foo gruwelijck een misdaet fou durven toefchrijven. Dieshalven, dewijl foodanighe, en foo groote onvolmaecktheydt feer verre van hem afgheweert moet worden, en dewijl den lefer of hoorder gheen waerheden der heylighe Schrift voorkoomen, of Godts Geest heeft voorfien, ja bevordert dat fy hem fouden voorkomen, en dewijl fy hem alle fouden konnen voorkomen; foo volghet dat hy alle die waerheden in die plaets ghemeent en aenghewefen heeft, en dat fy dieshalven oock ware finnen en meeninghen zijn. 't Welck oock door defe bekende gheloofs-fpreuck by de Philofophen bevestight wordt, *dat vergeefs het gheen door veel ghedaen wordt, 't welck van weynigen ghedaen kan worden*; van 't welck een ander afgheleydt is, dat van yder toegheftemt worde, te weten dat de gheen beter fpreect en fchrijft, die met weynigh woorden veel, dan die met veel woorden weynigh feght, en dieshalven oock, die met een eenighe en enckelde reden twee waerheden voortbrenghet, dan die, d'ander uytfluytende, niet meer dan een te kennen geeft. 't Is dan best en voortreffelijckft foo yemandt met een eenige reden alle de waerheden, die hy begripen kan, te kennen gheeft. Want dewijl, ghelijck men feght, Godt en de natuur niets vergeefs doen, en dewijl fy alle eenstemmighlijck belijden dat de heylighe Gheest best heeft gheschreven, foo fal niemandt konnen ontkennen, of in twijffel trecken, dat de felfde in Godts Orakelente befchrijven defe ghewoonte ghehouden heeft.

9. En dit ons ghevoelen steunt oock op d'authoriteyt van veel feer gheleerde mannen van alle eeuwen. D'eerften van defen zijn (om van d'oudtften te beginnen) de Rabbynen der Joden, die, om dit te kennen te geven, Godts Woordt by een gloejend yfer ghelijcken. Want ghelijck dit, in 't vuur, en in de ghedurighe vlam gloejend ghemaect, foo het op 't aenbeeldt ghelegt, en met de hamer gheslagen wordt, aen alle fijden voncken en gloejende hamerflagh afwerpt; foo feggen fy oock dat alle finnen en meeninghen, met de waerheyte over-een-komende, die door d'uytlegghingh uyt de heylighe Schrift ghetrocken en uytgevorfcht worden, gelijk vonckjes en geinftertjes zijn, door de welcken Godt de ghemoeden der menfchen van de nevelen der onkunde, en van de duysterniffen der onweetenheydt heeft willen verlofften, en hun geesten met het heylfaem licht der wijsheydt en kennis verlichten, en befchijnen. En fy bevestigghen dit hun ghevoelen met de twee-en-festigste Pfalm, daer, vers 12. ghesegt wordt: *Godt heeft eens ghesproocken, tweemaal heb ick het felfde ghehoort, dat de sterckte Gods is*; dat is, ghelijck fy 't uytlegghen, Godt heeft een eenige en enckelde reden voortghebracht, maer foodanigh een, die een veelvoudige fin begreep: want ick heb de felfde op een tweevoudige, dat is op een veelvoudige wijfe (een seecker voor een onseecker ghetal) verftaen, met meer finnen en meeninghen daer uyt te trecken, in 't welck Gods sterckte ghelegen is, name-

lijck dat hy de woorden van sijn reden foodanigh kan schicken, dat hy door een eenighe en enckelde reden meer waerheden aen de hoorder of leier bekent maect. Augustinus schijnt hier in de Rabbynen te volgen. Sijn plaets is seer voortreffelijck, (*Confessionum lib. 12. cap. 31.* daer dus staet: *Dieshalven, als een ander segt, sy (te weten de Schrift) meent dat, dat ick meen; een ander, in teghendeel, het gheen, dat ick versta: soo meen ick dat ick niet meer godsvruchtigheyt segh, waerom niet liever beyde, soo't beyde waer is? En vdiē yemandt een derae, of een vierae, of gantschelijck een gheheel andere waerheydt in dese woorden siet, waerom sou men niet ghelooven dat de gheen die alle ghesien heeft, door de welck d'eenighe Godt de heylige Schrift naer veler sinnen en ghevoelens, die ware en verscheyde dinghen souden sien, ghenaticht heeft? Seker ick, (t welck ick niet een onbeschroomt hart uyspreeck) soo ick zets niet d'opperste autoriteyt schreef, sou liever soo willen schrijven, dat mijn woorden het gheen beteekenden, t welck yāer voor waerheydt uyt dese dinghen sou konnen trecken, dan dat ick een eenige ware sin opentlijck hier toe sou stellen, om d'anderen, welcker valsheydt my niet sou konnen hinderen, uyt te sluyten. Ick wil dan, mijn Godt, niet soo roeckeloos wesen, dat ick niet ghelooven sou dat die man dit aen u verdient heeft. Hy heeft warelyck in dese woorden, toen hy de selfden schreef, al't gheen ghemeynt en ghedacht, dat wy hier in waer hebben konnen vinden, en dat wy niet hebben konnen, en noch niet konnen vinden, en dat echter daer in ghevonden kan worāen. En oock de naeste hier aen, in t selfde Boeck, cap. 26. daer men dus vindt: *Ick sou wel willen, dat, soo ick toen Moyses gheweest had, (want wy zijn alle uyt de selfde klomp ghekomen, en wat is de mensch, dan om dat ghy sijner ghedenckt) ick sou dan wel willen, soo ick toen het gheen gheweest had, dat hy was, en soo ghy aen my gheboort het boeck der Schepingh te schrijven, dat foodanigh een vermoēgen van uyt te sprecken aen my wiert ghegeven, en die middel van de reden te samen te voegen, dat de gheenen, die noch niet konnen verstaen hoe Godt schept, als dinghen zijnde, die hun krachten te boven gaen, het gheseyde niet wederspraecten; en dat de gheenen, die dit nu konnen begrijpen, tot welke ware sin sy oock met hun ghedachten ghekomen mochten zijn, bevonden dat de selfde in de weynighe woorden van uw knecht niet voorbygegaen waren, en indāen een ander een andere sin in t licht der waerheydt had ghesien, dat oock de selfde uyt dese woorden te verstaen sou zijn.* Men vind byna een ghelijcke plaets in t seven-en-twintighste Capittel van sijn derde Boeck der Christelijcke Onderwijsingh, daer hy dus spreeckt: *Want wat kan in de goddelijcke uyspraecken breedelijcker en overvloedighlijcker besorghet worden, dan dat de selfde woorden op veelderhande wijsen worden verstaen, die van andere woorden, niet min goddelijcke dinghen ghetuygende, bevesticht worden.* En hier uyt spruyt des selfs Regel, *De twiffelachtige dinghen in de beylige Schriften, indāen men hen niet kan uytleggen, konnen weder-zijds verstaen worden, soo de regelmaet des gheloofs sulcks niet belet.* En dit achten wy die soo groote*

groote ſchat der ſinnen en meeninghen te zijn, die in de diepte der heylige boecken verborgen is, van de welcken eenighe Outvaders too hoogh roemen, en die ſy met ſoo groote lof verheffen. In deſer voeghen icheijjt Hieronymus aen Paulinus, *Epist. 103. cap. 7.* daer hy dus ſeght: *Johannes Openbaringh heeft ſoo veel heylighe verborgenheden, als woorden. Ick heb weynigh gheſeghe naer de verdienſte van 't Boeck. Alle lof is te gheringh. In yder woordt zijn veelvondige betoekeniffen verborgen.* Ghelijck oock over 't derde Capittel aen d'Ephesiers: *Yder reden, ſilb, punt en ſtip in de Goddelijcke Schriften is vol van ſinnen en meeninghen.* Dus leert Baſilius, in 't eerſte Hooftdeel van ſijn werck van de heylige Geest, dat de godtgeleerde mannen de ſtippen en punten der letteren, de letteren ſelven, en de ſilben moeten uytleggen, ick ſwijgh de woorden en redenen. Wijders, Chryſoſtomus, in ſijn een-en-twintighſte Predicatie over 't boeck der Scheppingh, ſegt: *Ick bid u alle, dat ghy de dinghen, die in de heylige Schriften begrepen zijn, niet ſonder opmerckingh voorby gaet. Want daer in is niets geſchreven, 't welck niet een groote ruyckdom van ſinnen en meeninghen heeft. Dewijl de Propheten, van de goddelijcke geest aengeblaſen, gheſproocken hebben, ſoo begripen ſy, als van de Geest geſchreven, een groote ſchat in ſich. Verwordert u niet van dat ick beloof dat ick in deſe optellingh der namen veel en verborge ruyckdommen van ſinnen en meeninghen aen u toonen ſal. Want in de heylige Schrift is niet een ſilb, of ſtip, in welcks diepte niet een groote ſchat legt.* Thomas Aquinas beveſtigt het ſelfde oock in veel plaetſen, als *Summ. Theologia part. 1. quaſt. 5. art. 10.* En in *2. lib. Sententiarum Diſtinct. 12. art. 2. ad 7.* en elders: Maer onderſcheydelijckſt van allen in *Quaſtionibus de Potentia Dei*, in 't achtſte deel ſijner wercken, daer hy, *quaſt. 4. art. 1.* dus ſpreect: *'t Ander is (te weten dat ghemijdt moet worden) dat niemandt de Schrift ſoo tot een eenige ſin en meeningh wil dwinghen, dat men a' andere ſinnen en meeninghen, die waerheydt in ſich begripen, en, ſonder d'omſtandigheyt van de letter te krencken, op de Schrift ghepaſt kormen worden, uytſluyt. Want dit behoort tot de waerdigheyt van de goddelijcke Schrift, dat ſy onder een letter veel ſinnen en meeninghen bevat, op dat ſy dus oock met de verſcheyde verſtanden der menſchen ſou overcomen, en op dat yder verwondert ſou zijn van dat hy de waerheydt, die hy in ſijn verſtand begrepen heeft, in de Goddelijcke Schrift kan vinden. En hier door ſal ſy oock lichtelijcker tegen d'ongeloovigen verdedicht worden, ſoo men, als het geen valsche is ghebleecken, 't welck yemant uyt de heylige Schrift wilde verſtaen, ſijn toevlucht tot een andere ſin daer af mach nemen. Dieſhalven is niet onghelooffelijck dat aen Moyses, en aen d'andere Schrijvers der Goddelijcke Schriften dit van Godt toegheſtaenis, dat ſy ſetuen de verſcheyde waerheden, die de menſchen ſonden kormen verſtaen, kenden, en de ſelfden onder een vervolgh des letters te kennen gaven, op dat in deſer voegen yder ſin daer af de gene van d'Antwert ſou zijn. Daarom, indien d'uytleggers oock eenige waerheden, die de d'Antwert niet meent,*

op de letter van de heylighe Schrift past, soo is'er niet aente twiiffelen of de Heylighe Geest, die de voornaemste Autheur van de heylighe Schrift is, heeft de selfden verstaen. Dieshalven, alle waerheydt, die, sonder d'omstandigheit van de letter te krencken, op de Goddelijcke Schrift ghepast kan worden, is de sin daer af. Hier af verschilt niet veel de toeficht, die men waerneemen moet in de gheschriften van anderen uyt te leggen, ghelijck Johannes Klauwergh, een hoogh gheacht en seer gheleerd Philosoph en Theologant, en seer waerdigh Professor van dese beyde Faculteyten, in d' Akademie te Duisbergh, leert, in sijn Oude en Nieuwe Redenkunst, in de drieenveertichste vrage van 't sevende hoofddeel sijns derde deels, daer dus staet: *Pranch niet hontelijck eenighe reden, soo de diepe wijsheydt van d' Autheur een breeder verstaen daer aentoeftaet, en d' andere wisten van uyt te leggen sulcks niet beletten. Welcke regel, dus vaert hy voort, voornamelijck plaets heeft in Goets uyt spracken te verklaeren. Want men moet in 't ghemoedt overwegen dat sijn woorden en wercken, als van de geen, die ten hooghsten wijs, goet en machtigh is, eerder wist en heerlijck, dan enghen bepaelt sijn.*

10. Voegh by dit alles eyndelijck noch dit, dat de voorwaerden, die de Theologanten in d'opperste rechter der gheschillen vereyffchen, en die niet ongheroegelijck op dese saecke ghepast kunnen worden, oock op onse uytlegger passen. Sommigen tellen drie, en anderen vier van dese voorwaerden. D'eerste is, *dat hy niet kan doolen, en dat dit selfde klareljck blijkt.* Want dewijl alle Leerstukken van de Theologie van ontwijffelijcke waerheydt moeten zijn, en desen niet, dan uyt d'uytleggingen, ghemaect kunnen worden, en dewijl'er daerenboven geen waer leerstuk kan zijn, 'twelck niet met de Heylighe Schrift, die ontwijffelijck waer is, overeenkoomt, soo blijkt dat het selfde gantschelijck buyten alle doolingh moet zijn, en dat d'Autheur van dit leerstuk moet toonen dat het selfde soodanigh is. De tweede is *dat men van hem tot gheen hooger beroep kan komen, dat is dat sijn uytleggingh niet naer iets anders ondersocht moet worden: want hooger beroep behoort eygentlijck tot de Rechter.* De derde is; *dat hy niet eenzijdigh zy, noch meer naer a'een, dan naer d'andere kant heit.* Evadelijck, de vierde en leste, *dat hy tot toestemmingh kan passen, of, ghelijck anderen segghen, dat hy de menschen met seckerere kennis kan inarinken.* Welcke drie voorwaerden op d'eerste ghebout, en daer van afgheleyt worden. Want dewijl d'eerste voorwaerde beveelt dat de ware uytlegger van alle doolingh gantschelijck vry sy, en dat dit bekent moet zijn, soo sal oock te ghelijck de waerheydt van sijn uytleggingh bekent zijn, die dieshalven niet aen yets anders gheproeft moet worden; want wat begeeren wy meer, dan de ware sin seckerlijck te kennen? Hy sal oock niet van eenzijdigheydt gheleyt kunnen worden, maer alleen toestemmingh van 't ghemoedt afsparfen, en het selfde een onseylbare kennis inplanten. En dat alle dese vier voorwaerden in d'uytlegger

ger zijn, die wy aenghewesen hebben, wy achten dat dit klarellyck aen yder blijktt, diè hen op hem wil toepassen; dieshalven houden wy 't overvulligh te zijn meer hier af te spreekken.

V. C A P.

1. Ghevoelen der Roomsghesinden, Evangelischen, en 't onse van de ware uytlegger der Schrift. 2. Beschryvingh van de Philosophie. 3. Haer voornaeme oorsaeck. 4. Haer wercktuuyghe oorsaeck. 5. Enseeckerheyt. 6. Wat by ons de ghewoone overredingh van de Heylighe Geest is. 7. Dat de waerheydt, op een ghemeeene wijze, niet tegen de waerheydt, op een boven-ghewoone wijze gheopenbaert, onderstaelt, veel min daer tegen gestelt wordt.

1. **M**Aer met welcke faculteyten en vermogens moet de geen sijn begaeft, van welcke behulpselen gheholpen, en in welcke regelen en middel onderwesen, om self de heylighe Schrift warelyck te kunnen uytleggen, en tegen de valsche uytleggingen der anderen te verdedigen, en dus het ampt van een ware uytlegger te volvoeren? De Paus-ghesinden stellen dat het recht, en de regelmaet van de Heylighe Schrift uyt te leggen, en van d'andere uytleggingen t'oordeelen of sy valsch, of waer sijn, by de Roomsche Kerck alleen is; en dieshalven seggen sy dat'er geen ware uytlegger is, dan de geen, diens uytleggingh door des selfs goetkenningh bevesticht en versterckt is. Alle de Christenen, die van de Roomsche Stoel afghewecken sijn, stellen sich met groote heftigheydt tegen dit ghevoelen, beweerende dat, behalven d'andere middelen, tot dese saeck dientigh, ghelijck daer sijn de wetenschap der Oostersche Talen, de kennis der vrye kunsten, het behulp der Godtvruchtighe en gheleerde uytleggers, &c. de Heylighe Schrift d'eenighe en beste regel, en een onseilbare regelmaet is, naer de welke alle uytleggingh ghestiert moet worden. Doch wy, soo wel dit, als dat ghevoelen verwerpende, om redenen, die wy hier na sullen verhalen, hebben tegenwoordighlyck voorghenomen een nieuwe regel, die gantschelijck als een Paradoxa of wonder spreuck sal sijn, op te rechten; te weten dat dit ampt aen de ware Philosophie behoort. en dat dese een seeckere regelmaet is, die geenins bedrieght, soo om de Heylighe Boecken te verklaren, als om hun verklaringen t'ondersoecken. En in dese sin willen wy dat de naem en 't opschrift van dit ons werck verstaen sal worden, volgens de welke d' Evangelische Theologanten oock seggen, dat de Schrift haer eyghen uytlegger, en de rechter der Godtgeleerde gheschillen is, dat is de regel en maet van uyt te legghen, en t'oordeelen.

2. Maer om oock te voren een proef van 't onderwerp van ons gheschil te nemen; want ons dunckt dat wy 't ghesegh alreè gheuoegh ondersocht hebben; by de noemingh van 't woort Philosophie verstaen wy niet de ghevoe-

a Subiectum
b Prædicatum.

lens

lens en giffingen van de Goddelijcke Plato, van de groote Aristoteles, of van alle anderen, van de natuur der dingen, onder die naem in 't licht ghebracht; maer de ware en ontwijffelbare seeckerre kennis van die dingen, de welke door die reden, van alle belemmeringh der vooroordeelen vry zijnde, en van 't natuerlijck licht en de schranderbeydt des verstants ondersteunt, door yver, naerstigheyt, oefeningh, ervarenheden en ghebruyck der dingen gheoeffent en gheholpen, uyt onverwrickbare beginselen, en die uyt sich selven bekend zijn, door weittighe ghetuygen, en betogelijcke betoogingen, die men klareljck en onderschevtelijck bevat heeft, uytgevonden, en in 's seeckerste licht der waerheyat ghelyt worden.

• Demon-
straciones a-
podicticæ.

3. En yder weet dat dese haer oorsprongh aen d'almachtighe Godt, de Vader der lichten, en bron der wijsheydt, verplicht is: want alle goede giffte, en alle volmaeckte giffte is van boven afkomende van de Vader der lichten, by de welke geen veranderingh, of schaduw van omkeeringh is; ghelijck de Heylighe Jacobus in 't eerste Capittel van sijn Brief, vers 17. schrijft. En Godt geeft den wijzen wijsheydt, en aen de wetenden en verstandigen woenschap. Dan. 2. v. 21. En Jehova geeft wijsheydt, uyt sijn mont komt woenschap en verstant voort. Prov. 2. v. 6. 't Welck oock lichtelijck verstaen wordt uyt 2. Chron. cap. 1. v. 12. En alle wijsheydt is van de Heer, en is by hem in eenwigheyt. Syrach. cap. 1. v. 1. Men vindt niet alleenlijck by de ghewijde, maer oock by d'onghewijde Schrijvers, jae selfs by de Heydenen, klare ghetuygenissen van dese saeck. In deser voegen seght Plato in Timæo, Dat Godt nooyt eenigh gheschenck, dat voortreffelijcker is, dan de Philosophie, aen de menschen mede ghedeelt heeft, of namaels mede deelen sal. En Lucretius, Memmius over de waerdigheyt van de wijsheydt aanspreckende, begint sijn vijfde Boeck van de Natuur der dingen in deser voegen:

*Wie is soo klœock van Geest, dat by naer rechte waerheit
Met sijn ghedicht en pen, de dingen, die op aerde
Ghevonden zijn, in top ten toon kan stellen? of
Zoo rijck van woorden, dat by waerdighlijck het lof
Van hem afschilderen kan, die uyt sijn eyge krachten
Soo groote dingen, daer men ernstigh moet naer trachten.
En soo ghesochte schat ons naghelaten heeft?
Ghewis geen sterflijck mensch, en die op aerde leeft.
Want soo men naer waerdij der saecken recht sal sprecken
's Is Godt, ô Memmius! door Godt is dit ghebleecken,
Die eerst dat leven heeft gevonden, en die staet,
Die wijsheydt wordt ghenoeemt, en die door wijse raet
Het leven heeft gheredt uyt dese woeste golven,
En uyt de duysternis, daer in het lach bedolven,
Ghebracht tot sulck een rust, en tot soo helder licht.*

Cicero

Cicero, de Vader der Romainsche welspreeckentheyt, *lib. 1. Tuscul. quaest.* seght oock, dat de Philosophie een gave en vond der Goden is. Alle Christelijke Philosophen stemmen met dese Heydenen overeen. Clemens Alexandrinus, *lib. 1. Stromat.* seght: Godt is d'oorfaeck van alle goederen; maer van eenigen voornamelyck, ghelyck van 't Oude en Nieuwe Testament, en van anderen by ghevolgh, ghelyck van de Philosophie. Melanchton, over Paulus Briefaen de Coloss. cap. 2. v. 8. schrijft: 't Is openbaer, dat'er ware natuurlijke kennissen zijn, in de scheppingh den Geesten der menschen ingeplant, de welcken de regelmaten der waerheydt en seeckerheyt zijn, ghelyck de beginselen der ghetallen, der ordeningh, der ghestalten, der natuurlijke wetten van de seden, en van de natuurkunde, uyt de welcken veel kunsten opgebouwt worden: jae Paulus noemt de natuurlijke wetten Godts waerheyt, en seght dat de Wet in de harten geschreven is. En 't is klaerblijckelijck dat Godt de tellingh, schrijvingh, lesingh, de Bouwkunde, en de Geneeskunst goet kent, en van de Bouwkundighe wordt, *Exod. 31.* gheseght dat Godt hem met dese wijsheydt vervult heeft. En Godt onderwijst en toont de geleerde jaer-reekening, en beveelt te tellen. De Historie der Apostelen toont dat de talen een gave van de Heylige Geest zijn; en van de Gheneeskunst seght Syrach, cap. 38. Godt heeft aen de menschen wetenschap ghegeven, om in sijn wonderen verheerlijckt te worden. Laet ons dan bekennen dat'er goede dingen, en Godts gaven zijn, door kunst opgebouwt uyt de ^d kennissen, die in de scheppingh de Geesten der menschen ingeplant zijn; en laet ons oock dit begripen, dat sy berichtingen en ghetuygenissen van Godt zijn, om dat sy toonen dat Godt wijs is; jae de Wet der natuur ghetuyght dat Godt is, en onderwijst hoedanigh hy is, &c. Besie wijders de Conimbricensers in *Proem. Dial. Mafius, Proem. Physic. sect. 1. quaest. 6.* Keckermannus, *Pracogn. Philosoph. lib. 1. cap. 3.* Alstedius, *Encyclopaed. lib. 3. cap. 2.* en *Pracogn. Philos. part. 1. cap. 13.* Timplerus, *Exercitat. Philos. sect. 2. quaest. 4.* Magirus, *Prolegom. in Aristoteles Ethicam.* Casmannus, *Philosoph, Christian. cap. 4.* en anderen in groot ghetal.

4. Maer hier in, te weten dat Godt d'eerste en voorname oorfaeck der Philosophie is, koomt niet soo veel swarigheyt voor, als in 't licht der natuure, of in de menschelijcke reden, die van eenigen de ^e wercktuigige, van anderen de ^f verschoove, en min voorname, of tweede ghestelt wordt. Want eenigen der hedendaeghsche Theologanten maecten de selfde soo kleyn, mager en geringh, dat sy in de deursieningh en kenning van de ^g wesentheden en natuuren der dingen gantschelijck blind is, en dat sy, in plaets van 't mergh en de kerne, niets dan de schillen en bolsters moet plucken, en sich met sulcke maghere spysse voeden, dat sy daer mede geensins de honger van vaste en bestandighe kennis kan versaeden. Ja eenigen van hen sijn soo verre gekomen, dat sy sich niet schamen volmondighlijck uyt te sprecken dat'er gantschelijck geen Philosophie is. Maer hoe verre dit gevoelen

d Notitie.

e Instru-
mentalis
f Rationis.

g Essentia.

van de waerheyt afgedwaelt is, en verworpen moet worden toont de geheele menichte der voortreffelijkste wiskundighe oeffeningen, die warelijk, ghelijck aen der selfder oeffenaers bekend is, in de wesentheden der dingen selven, die sy verhandelen, en in d'eyenschappen, die daer uyt nootfaeckelijck voortkomen, deurdringen, en hen ^b op een betoogende wyse betoogen. En dat dit oock soo wel in d'overnatuurkundighe, als in de natuurkundighe dingen ghedaen kan worden, ghetuyght de seer voortreffelijcke Renatus Descartes, die seer heerlijke en flickerende nieuwe Star, in dese onse eeuw voor de Philosophische werelt opgerefen, in sijn Schriften, die d'eeuwigheyt waerdigh zijft: in voegen dat de genen, diens oogden des ghemoedts niet van soo helder en klare waerbden verlicht kunnen worden, nieskruyt behoeven, om de slijmighe vochtigheden der hardneckighe ⁱ vooroordeelen en verhaestingen, van de welcken hun hartsenen van alle sijden overstort en omringht zijn, te suyveren, en om de dicke dampen der ^k voorbevattingen, die daer uyt uytwaessenen, en hun verstant bedwelmen, te verstrooyen, en te verdrijven. Want dese weergadeloose man toont door sijn voorbeeldt wat in d'opspeuringh der dingen de Reden, of de menschelijke Geest vermagh, als hy van de verhindernissen en beletselen van te verstaen bevrijdt, en met sijn eyghe krachten en vermogen versien en toegeruft is, soo hy niets aanneemt, dan dat hy klarelijk en onderscheydelijck bevat, en allenghs van d'enckelste en bekendste, tot de saemenghesette en onbekender dingen, naer de ware middel van 't verstant te stieren, voortgaet. En seecker, indien het licht, of de naturelijke reden soo gheringh, of gantschelijck niets is, ghelijck sy seggen, wat sal ons, ick bid u, menschen maccken. en van d'onredelijke dieren onderscheyden? Maer my dunckt dat ick hier het selfde heb bemerckt, 't welck ghemeenelijck in alle dingen ghebeurt, en dieshalven oock tot een spreekwoort is gheworden, te weten *dat de kunst geen vrandt of verachter heeft, dan d'orkundighe.* Want hoe ick iemandt van de Theologanten minder een Philosoph, en de naturelijke reden minder ghebruyckende, heb bevonden, hoe ick oock heb bemerckt dat hy grooter verachter van de Philosophie en naturelijke reden is: daer in tegendeel veel voortreffelijcke en uytsteekende Theologanten, die Philosophen zijn, de menschelijke Reden, en des selfs affetfel, de Philosophie, gedurighlijck met de grootste lofredenen verbreyden, en met seer hooge lof ten Hemel verheffen. Sy zy dan, die sy is, en hoe seer eenige Theologanten de Reden verfwacken en kleyn achten; wy hebben alree ghe-toont dat sy seer veel dingen klarelijk en onderscheydelijck bevat, en dat sy in de verseeckeringh der dingen, die sy klarelijk en onderscheydelijck bevat heeft, niet doolen kan, maer nootfaekelijck de waerheydt bekooft. En dewijl Godt, ghelijck sy selven belyden, de fonteyn en oorsprongh van alle waerheyt is, soo sal hy oock de stichter en behoeder van alle ware Philosophie of wijsheyt zijn.

5. En om dat alle klare en onderscheyde bevattingh, behalven de waerheydt, oock de seeckerheydt by sich ghevoeght heeft, soo sal oock al 't geen, dat dese ware Philosophie, of wijsheyt gheleert en onderwesen heeft, vast en bondigh zijn, en door geen bewijsredenen in twijffel ghetrocken kunnen worden: in voegen dat een ghemoedt, 't welck naer waerheydt tracht, sal kunnen en moeten op haer overredingh, als grooter sijnde dan alle exceptien, gantschelijck en volkomelijck rusten, en geen andere wydere seeckerheydt soecken.

Perfuasio.

6. Wijders, dewijl'er oock geen klare en onderscheyde ^m bevattingh is, die niet innerlijck de medewetingh van sich in ons kan voortbrengen, en dewijl, ghelijck geseght is, Godt d'oorfaeck van alle klare en onderscheyde bevattingh is, so sal hy oock d'oorfaeck van dese innerlijcke medewetingh zijn; en dewijl dese medewetingh ontwijffelijck aen ons overreedt, voorschrijft, getuyghet en inblaest dat dese bevatte saeck waer is, soo sal niet 't onrecht noch ongeroegelijck d'overredingh van Godt, of van de Heylighe Geest een voorspellingh, ghetuygenis en inblasingh ghenoecht kunnen worden. Hier uyt blijkt dan hoe verre de Theologanten buyten 't spoor zijn, en hoe vruchteloose moeyte sy sich aendoen, die, de Reden, of 't naturelijck licht soo kleyn, of gheheel tot niets makende, yets anders hebben ghesocht, 't welck sy met dese namen hebben aenghewesen, en in des selfs plaets ghestelt. en overnaturelijck licht ghenoecht, sonder dat sy klarelijck kunnen uytleggen wat dit is, ghelijck hier na, Cap 14. breedelijck aenghewesen sal worden. En my dunckt dat dese hun waen hier uyt spruyt, dat sy, dit ⁿ leerstuk der Aristotelischen voor waer en ontwijffelijck houdende, namelijk *dat'er niets in 't verstant is, 't welck te voren niet in de sinnen heeft gheweest*, het verstant nooyt van de sinnen hebben afghetrocken, en, bemerkende dat de kennis, die daer uytghehaelt wordt, seer kreupel en onvolmaeckt, jae gantschelijck niets is, en gissende dat de naturelijcke Reden niets anders is, de selfde soo kleyn, jae niets hebben ghemaeckt, en voor soodanigh uytgesproocken. Doch dat sy by gheval, in eenighe dingen te bevatten en te kennen, het suyer verstant hebben ghebruyckt, en, dus eenighe strael van de ware en bondighe kennis proevende, en de selfde anders, dan de voorgaende bevindende, die van de sinnen ghehaelt was, dese kennis verre van d'ander hebben onderscheyden, en dewijl sy sich vastelijck hebben inghebeeldt dat de voorgaende, van de sinnen ghenomen, alleenlijck tot hun natuur behoorde, soo hebben sy gheacht dat dese leste van een hooger natuer, en yets goddelijck was, en haer dieshalven overnaturelijck licht ghenoecht. Doch wat hier af sy, wy achten dat klarelijck ghenoech blijkt dat het geen, 't welck wy gheseght hebben, bequamelijck onder dese namen verstaen kan worden; en dieshalven sullen wy oock hen soo langh dus verstaen, tot dat sy bewesen hebben dat daer mede yets anders,

^m Perceptio.

ⁿ Dogma.

en het geen, dat sy stellen, aenghewesen wordt; soo 't slechts geen suyer verdichtsel is, van 't welck men, buyten hun harsenen, noch tael noch teecken in de natuur vindt.

7. Wijders, uyt het voorverhaelde kan oock lichtelijck verstaen worden hoe beuselachtigh het ghevoelen der gener is, die willen dat, soo veel de seeckerheydt aengaet, niet alleenlijck de natuur onder de ghenade, de wetenschap onder d'openbaringh, en de waerheydt op een ghemeene onder de waerheydt op een boven-gewoone wyse gheopenbaert, maer oock daer tegen ghestelt is; schoon sy beyde in even hooghe achtigh en staet te houden zijn. Want de waerheydt, hoewel op een vericheyde wyse bckomen en verkregen, kan niet tegen sich selve stryden, of sich selve overtreffen. Wy sullen de saeck met een voorbeeldt verklaren. Indien aen yemandt door een boven-gewoon licht der ghenade geopenbaert is, dat Godt alwetende is, en dit selfde aen een ander door 't licht der natuur op een betoogende wyse is betooght; soo sullen sy beyde, dewijl d'uytspraeck de selfde is, klareljck en onderscheydelijck, en seeckerlijck en onfeylbaerlijck de selfde waerheydt bevatten: en dese waerheydt sal niet tegen sich selve strydigh zijn, noch in d'een grooter seeckerheydt, dan in d'ander, voortbrengen, dewijl sy beyde geenins kunnen twijffelen. Besie oock hier af yets in 't achtste Capittel.

VI. C A P.

Dat de Philosophie d'onfeylbare regelmaet van de Heylige Schrift uyt te leggen is, wordt ghetoot. 1. Door bevijs-redenen. 2. Door de ghedurighe handelen en oeffeningh der Theologanten, en 3. Door voorbeelden.

^a Subje-
ctum.
^b Prædi-
catum.
^c Contro-
versia.

I. **T**ot hier toe hebben wy ^a 't onderwerp en ^b ghesegh, van ^c 't gheschil verklaert, en de grontvest gheleght, op de welcke wy tegenwoordichlijck het gheheel ghebouw van onse betoogingh, en dit noch met weynigh moeyten, sullen stichten; dewijl sy van selfs aen yder voorkomt, die 't geen, dat'er gheseght is, in sijn ghemoedt overweeght, en naerstighlijck aenmerckt. Want wy hebben, in 't vierde Capittel, betooght dat alle waerheden der plaetsen van de Schrift oock de ware sinnen en meeningen zijn, en dat alle uytleggingen daer af, die niet met de waerheydt overeenkomen, valsch zijn; en dat dieshalven de geen de ware uytlegger der Heylige Schriften is, die de waerheden der redenen, daer in begrepen, kan uytvinden, en toonen dat hy hen uytgevonden heeft, en ontdecken en betogen dat d'uytleggingen daer af, van anderen gemaect, niet met de waerheydt overeenkomen. Dewijl dan, ghelijck wy in 't voorgaende Capittel aenghewesen hebben, de Philosophie de ware, seeckere en ontwijffelbare kennis der dingen is, van beginselen afgheleyt, die door 't licht der nature

be.

bekent zijn, en ^d op een betoogende wyse betooght, soo heeft men oock de waerheden der plaetsen van de Schrift seeckerlijck kunnen uytvinden, en, uytghevonden zijnde, kunnen betoogen, en ondersoecken of der selfder uytleggingen, van anderen ghedaen, met de waerheydt overeenkomen, of daer tegen strijden, en ontwijffelijck toonen of sy waer of valsch zijn. Daer uyt dan seer klarelijck volghet dat sy, namelijk de Philosophie, de seeckere en onseylbare regelmaet is, soo van de Heylige Schriften uyt te leggen, als van d'uytleggingen t'ondersoecken; wijders, dat de geen, die haer heeft, en van haer waer en suyver licht is beschenen, seer waerelijck en waerdighlijck alle d'eygenschappen van een uytlegger van 't goddelijcke Woort kan vertoonen. Wy willen echter dit niet soo verstaen hebben, als of de geen, die de Philosophie slechts van de drumpel heeft ghegroet, en maer een weynigh voor aen op de lippen gheproeft, en dieshalven alleenlijck weynigh, of middelmatighlijck van de kennis der vrye kunsten en wetenschappen inghedroncken is, alles, dat in de Heylige Schriften voorkomt, selfs oock de swaerste en verborgenste dingen, deurdringen, verstaen en uytleggen kan; maer alleenlijck die dingen, van de welcken hy met philosophieren alree de kennis heeft bekomen, en die noch soo veel te meer en hooger zijn, als hy meemaels en dieper met het licht, en met de kracht van zijn verstant tot de verborghe dingen, en innerlijcke verholentheden der natuur afghedaelt is, en in de kennis der dingen grooter en dieper voortgangh heeft bekomen; ghelijck yder weet dat aen alle Theologanten is ghebeurt, die van de begintelen van 't Christendom af tot aen dese tijdt hun geest aenghewendt hebben om de Heylige Boecken t'ondersoecken, en te verklaren. Want sy hebben niet alle op een selfde maet met het vermogen van uyt te leggen begaeft geweest: maer hoe iemandt meer in verstant, onderwijs en kennis uytgemunt heeft; hoe hy waerdighlijcker de persoon van uytlegger der Heylige Schriften heeft vertoont, en meer en swaerder plaetsen rechter en beter ontknoopt. Dieshalven is 't genoegh dit ons bewijs met dese bepalingh aen te nemen, dewijl'er geen breeder nootsaeckelijck is.

Wijders, dat alle uytleggingh, door behulp der Philosophie voortghebracht, of door haer ondersoek ghedaen en goet ghekeurt, de ware en rechte is, blijkt hier uyt, dat'er gheen der vereyschte dinghen, die wy in 't derde Capittel, in 't leste Lidt, opghetelt hebben, en in de ^e regelmaet van uyt te leggen vereyscht worden, voorkomt, 't welck niet recht en eygentlijck op de Philosophie past. Want dewijl zy waer is, soo is sy vry van alle ghevaer van te doolen; en dewijl sy niet bedriegen kan, soo sal 't gantschelijck onnoodigh zijn yeder uytleggingh, aen dese gheproeft, daer na aen een ander te proeven. Zy, op onverwrickbare grondvesten, die niet beswijcken kunnen, steunende, sal oock niet door eensijdigheydt gheleydt worden; maer eyndelijck, dewijl sy seecker en ontwijffelijck is, soo sal sy

de gemoeden der menschen toestemmingh kunnen afwringhen, en vaste en bestandighe kennis toebrengen.

Wijders, 't is een oude en ware reden, en seer ghemeen by de Theologanten, als sy van d'uytlegger der Schiften disputeren, *dit vder de beste uytlegger sijner woorden is*: de welcke sy oock aen Godt toepassen, en seecker met seer goet recht, dewijl de selfde beter op hem, dan op yemandt van de menschen past. Want desen sijn leugenachtigh en bedriegelijck, en, van hun tochten verruckt, of op hun nuttigheyt en voordeel tiende, brenghen seer dickwijls de woorden in een andere sin voort, dan sy hen daer na verklaren. Maer hy, in de welck oock gheen schaduw van leughen en bedrogh plaets heeft, is en blijft altijd een en de selfde, soo in 't sprecken. als in 't uytleggen. Dieshalven, dewijl hy, ghelijck wy in 't voorgaende Capittel gheseght hebben, d'auther der Philosophie is, soo sal oock alle uytleggingh, die door haer bestieringh en goetkeuringh te voorschijn ghebracht worde, aen hem toegeeygent moeten worden: en daerom sal aen hem geen- sijn de naem van ware regelmaect van uytleggen geweygert kunnen worden.

2. Ons ghevoelen wordt niet alleenlijck van de bewijsen, die alreè bygebracht sijn, bevesticht, maer oock van de ghedurige practijck der Theologanten van alle eeuwen goet ghekeurt. Want veel van d'oudtite Oudtvaders, als Justinus Martyr, Dionysius Arcopagita, Origenes, en anderen, aenhangers van de Platonische Philosophie, hebben gheen andere, dan dese reghelmaect, ghebruyckt, soo dickwijls sy in de heylighe Schriften een *f Eclectic.* knoop t'ontknopen vonden. D'overigen, die byna alle *fuytkiefters* waren, hebben, in de swaarste en duysterste plaetsen van de Schrift te verklaren, hun grondt-regels bygebracht, die sy uyt de secten van alle Philosophen hebben ghenomen. Na desen, toen 'er een lange woeste tijdt verloopen was, zijn 'er eyndelijck Leeraers opghestaen, Scholastiken ghenoemt, die, sich vast aen Aristoteles woorden houdende, soo dickwijls als 'er gheschil van de sin der goddelijcke uytspreecken rees, niets te voorschijn brachten dan *g Placita.* 't gheen, dat op de leerstukken der Peripatetischen steunde, en dit met soo groote yver en drift, dat Trithemius, van dese Leeraers spreckende, seght, *Dat de werelijcke Philosophen door hun onnutte naeueurlijckheydt de Theologie besmet hadden*; en Anton. Sadeel, *Prefat. in lib. de verbo Dei scripto*, schrijft, *Dat die Scholastiken, om de vermengingh der Philosophie met de Theologie, eerder Philosophen, dan Theologanten ghenoemt moesten worden.* Alle de Christenen, die van de Roomsche Stoel afgheweecten sijn, hebben sedert hun voetstappen naghevolght, doch niet soo ghedronghen; tot dat eyndelijck in dese eeuw het licht van de Cartesiaensche Philosophie eenighe Theologanten heeft bescheenen, by de welcken d'uytlegginghen der heylighe Schrift veracht begonnen te worden, die niet van de stralen van dit licht verlicht te voorschijn quamen.

3. Eyn-

3. Eyndelijck dit wordt niet duyfterlijck ghemyght en bevestight van seer veel voorbeelden der swaersts-texten van de heylige Schrift, die met hulp van de Philosophie uytgheleydt moeten worden. Want daer zijn soo veel, dat, soo ick hen hier alle wilde bybrengghen, dese onse verhandelingh een seer groot boeck sou worden. Dat het dan ghenoech sy een of twee uyt de voornaemsten by te brengen.

Dat het eerste van Godt zy, aen de welck de heylige Schrift, als van een mensch spreekende, menschelijcke leden, rechte hant, ooghen, ooren, hart, &c. toeschrijft, menschelijcke tochten, gramscap, berou, liefde, &c. toevoeght, en soo wel dierlijcke werckingen der sinnen, als dierelijcke verscheydenheden van bewegingh toepast. En echter sal gheen Theologant, die ghesondt van verstandt is, vast stellen dat yets hier af aen Godt behoort: want dit volmaeckste en oneyndigh ^h wese is niet warelijck en eygentlijck van foodanigh een klomp lighaems, als wy omdragen, bepaelt en omschreeven: 't welck oorsaek is van dat hy oock niet door de bewegingen des ghemoedts wordt bewoghen, in de bevattingh der dingen niet de dienst der sinnen gebruyckt, noch sich van de bewegingh der leden dient, om sich ergens te voeren. En dieshalven vermanen oock de Godtgeleerden seer wel met eendrachtighe toestemmingh, dat foodanighe dingen naer de ⁱ menschelijcke gelijkvormigheydt geseght, en op foodanigh een wijze, als aen Godt past, verstaen en uytgheleydt moeten worden. Maer wie heeft dese dinghen aen hen gheleert? wie heeft aen hen ghe-toont wat aen Godt welvoeghelijck is. Niet de Schrift: want de selfde verklaert nergens welke dinghen naer de menschelijcke ghelijckvormigheydt, en welcken eygentlijck aen Godt toegeschreven moeten worden: welcken men op foodanigh een wijze, als aen Godt past, en welcken men eenvoudighlijck moet verklaren. 't Is dan de natuure, 't is dan de Philosophie, die door 't licht van de natuure klarelijck toont dat Godt is, en welke dinghen aen hem toegheeygent, en welcken in hem ontkent moeten worden. Maer my dunckt dat ick hier de Theologanten hoor, die, malkander volgende, met groote yver schryven en verscekeren, dat de heylige Schrift in eenige plaetsen wel naer de menschelijcke ghelijckvormigheydt spreeckt; doch in veel anderen op foodanigh een wijze, als aen Godt past en eyghen is, en dat men hier uyt genoegh kan leeren wat ^k Godtgevoeghelijckheydt is, en dat men in deser voegen in der selfder verklaringh gheensins het behulp van de Philosophie behoeft. Maer ick versoek dat sy met sachtmoedigheydt op mijn vraghen antwoorden: want ick wilde gaerne uyt hen hooren waer uyt sy weten, dewijl eenige plaetsen een menschelijck lighaem aen Godt schijnen toe te voegen, en anderen niet, dat desen eygentlijck, en die oneygentlijck sprecken en verstaen moeten worden. Want indien yemandt recht anders stelde, en verscekerde dat alle dese plaetsen, in de welcken sy mensche

^b Ena.

ⁱ Anthro-
pologia.

^k Theopre-
per.

schelijke ghelijkvormigheydt stellen, eygentlijk, en in tegendeel in de ghenen, in de welcken sy godrvoeghelijckheydt erkennen, oneygentlijk uytgheleydt moesten worden, en seyde dat sy dus lichtelijcker en klarelijker uytgheleydt konden worden; door wat middel, ick bid u, soudensy dese uytlegger van dolingh overtuygen, en door welke bewyfen toonen dat sijn uytleggingh valsch was? Seecker, door gheen anderen, dan die uyt de Philosophie zijn ghehaelt, tot de welke sy oock, als tot hun plecht-anker, ghelijck hun voorfaten ghedaen hebben, hun toevlucht soudens moeten neemen, 't en waer sy veel woorden de hals wilden breecken, en verlore arbeeydt, en vergeeffsche moeyte doen.

Het ander voorbeeldt sy van 't Sacrament des Avontmaels; dewijl de woorden van dese instellingh, *Dit is mijn lichaem*, van de Christenen op verscheyde sinnen en meeningen ghekeert en ghewendt worden. Want de Pausgefunden verklaren het dus; dit verselfstandigt, en gaet over tot Christus lichaem. Doch de Lutherschen verstaen het op dese wyse; Dit broodt wort plaetselijck vereenight aen Christus lichaem. Maer de Gereformeerden leggen het dus uyt; dit broodt is het tecken van Christus lichaem. En welke is de ware van dese drie verschillende uytleggingen? welke de valsche? welke kooft met de sinen meeningh over-een, die Christus gemeent heeft, toen hy dese woorden sprack? De Philosophie heeft dit volkomelijck gheleert en aengewesen. Want de Gereformeerden hebben door behulp der Philosophie hun gevoelen bevesticht, en gheroont dat het gevoelen der Pausgefunden en Lutherschen ongerijmt is; dewijl sy uyt de naturelijcke dingen hebben betooght dat het broodt, als des selfs toevallen blyven en stant houden, niet in een ander lichaem over-selstandigt worden, of overgaen kan, en oock dat een en 't selfde lichaem niet te ghelijck in meer plaetsen kan zijn, ghelijck oock niet twee lichamen in een en de selfde plaats, en andere ongerijmtheden, die nootfaeckelijck op hun ghevoelen volgen.

Trinitas. Dat het voorbeeldt van d'alterheylighste ¹ Drie-eenheydt eyndelijck op het toonneel verschijn, dat van eenige Theologanten voor een verborgentheydt wordt ghehouden, en by anderen voor een monster, van een mengelmoes aller ongerijmtheden opgehooft. En op dat d'eersten dit tegen de wreedtste stormen van de lesten soudens verdedigen, en het selfde, hoewel onbekent by hen, en niet verstaen, in staer houden, wat monsters van woorden, en wat beuselachtige onderscheydingen hebben sy niet uyt de diepste toegangen en hooien der Overnatuurkunde ghehaelt, of niet van nieuws gesmeedt; soo zy 'er geen vonden? Seecker, hoe veel beter sou't geweest hebben dat sy dit voor geen verborgentheydt hadden gehouden, en, door behulp van de Philosophie, met de vermaerde Keckermannus, naer d'onderwysingen van de ware Redenkunst, ondersocht hadden wat het was, eer

eer sy stelden dat het was ; dan met soo groote heftigheydt en arbeydt in de diepste kuylen , en duysterste hollen der overnatuurkundige bespiegelinghen en verdichtinghen te verschuylen , om sijn ghevoelen teghen de schichten der teghenstrevers veyligh te maecten. En seecker, dese groote man , in alle de deelen van d'Aristotelische Philosophie seer gheleert , verklaert en betoogt, *System. Theolog. lib. 1. cap. 3.* dit grondstuck soodanigh uyt d'onverwickbare grondvesten der Philosophie , hoewel hy daer door gheen groote danck by de Theologanten behaelt heeft , dat , soo men alleenlijk een weynigh daer in verandert en byvoeght , een ghemoedt , 't welck oprechtelyck naer waerheydt tracht , niets meer sou kunnen begeeren , gelijk wy lichtelyck souden kunnen toonen , soo ons voorneemen en ooghemerck dit heden lijden kon. Doch het sy soo 't wil , dit is ten minsten klaer en openbaer , 't welck wy beweeren , te weten dat dese in d'alderheylighste Drie-eenigheydt te verklaren , en d'anderen in de selfde te bestormen en te bestrijden de Philosophie te hulp hebben geroepen.

In deser voegen sullen wy met dese drie voorbeelden een eynde van 't bewijs maecten , en gesamentlyck van 't eerste deel van ons werck , in 't welck wy d'uytleggingh en betoogingh van d'eyge sin beloofst hadden.

VII. C A P.

1. *Ampt van de gheen , die yets met d'authoriteyt van eenigh gheschrift bewijst.*
2. *Wat ware , en wat schijn-wijsheydt is.*
3. *Dat de ware Philosophie en wijsheydt in de Schrift niet van Paulus , in eenige plaetsen , in 't eerste , tweede en derde Capittel van d'eerste Brief aen de Corinthers voorkomende , veroordeelt wordt.*
4. *Noch oock in 't veertiende vers van 't tweede Capittel.*
5. *En cyndelyck oock niet in 't achtste vers van 't tweede Capittel in de Brief aen de Colossers.*

NU volgt dat wy die dingen , die teghen ons ghevoelen bygebracht kunnen worden , ondersoecken en uytleggen. Van desen sijn'er twee soorten : want sy worden of uyt de heylige Schrift ghehaelt , of vertoonen sich daer buyten. Op 't leste sullen wy in 't volgende Capittel antwoorden , en 't eerste in dit , dat wy nu onder handen hebben , verhandelen. In Godts Woordt worden veel plaetsen ghevonden , in de welcken de Philosophie , of Wijsheydt (want hoewel dese woorden verschillen , soo wysen sy nochtans een selfde saeck aen) van de heylige Schrijvers schijnt veroordeelt en verworpen te worden , niet alleenlyck als onnut , maer oock schadelijck aen de hemelsche lecringh : alle de welcken , qualijck verstaen en uytgeleght zijnde , aen de tegenstrevers oorfaeck souden kunnen gheven van onse meeningh en ghevoelen teghen te streeven , en , als tegen de goddelijcke uyt-spraccken strijdende , te verwerpen. En op dat de genen , die al t'onvoor-

sichtigh en roeckeloos zijn, dese ghelegentheydt niet souden aenvatten, soo hebben wy geacht dat het ons ampt was sulcks te beletten; en op dat die bequamelijck sou gheschieden, soo sullen wy de saeck van een weynigh hooger beginnen.

1. De gheen, die sijn ghevoelen door d'authoriteyt van eenigh boeck poogt seeckerlijck te bevestigen, gelijk welvoeghelijck is, moet gheenlins geacht worden het wit ghetroffen te hebben, soo hy alleenlijck eenige plaetsen daer uyt bybrenght, in de welcken de selfde, of ghelijcke woorden, met de welcken hy sijn meeningh uytghedruckt heeft, ghevonden worden, of die oock het gheen, dat hy ghelsteit heeft; schijnt te kennen te geven: Maer sijn ampt is te toonen dat de Schryver van dit gheschrift door dese woorden het selfde, 't welck hy daer door pooght te bewysen, heeft willen te kennen gheren en uytdrucken: want mentwilt niet om de woorden, of waerschijnelijckheydt, maer om de saeck selve, en om d'onverwrickbare seeckerheydt. En diesnalven dunckt my dat alle die Theologanten beuselen, en verlooren arbeydt doen, die, om de waerheydt van hun leerstukken te toonen, of de valsheydt der anderen aen te wysen, seer veel plaetsen der heylighe Schrift, in de welcken de selfde woorden, of die naer hun oordeel niet veel verschillen, van alle syden te samen schrapen en ophoopen, en, 't welck het voornaemste is, de betoogingh achterlaten, daer door klarelijck gheleert en aenghewesen sou worden dat de goddelijcke Schryvers van dese plaetsen het selfde, dat sy beweeren, voorgehadt en gemeent hebben. Dieshalven dunckt my oock dat sy met recht geen andere wederleggingh van hun bewysen, of oplossingh van hun tegenweringhen aen hun teghenstreevers verdienen, of van hen kunnen eyschen, dan een bloote en eenvoudige ontkenningh van hun bewijsredenen, door de welke sy belyden moeten dat sy gantschelijck voldaan zijn; 'ten waer sy wilden toonen dat sy vreemt van alle wyse van disputeeren, en gantsch onkundigh in de ware middel van betoogen waren. Indien wy voorgenoomen hadden langs dese wegh, die alreè gebaent is, te gaen, soo souden wy oock, volgens 't recht, dat wy hebben, hier een wijddluftige antwoordt kunnen myden, alleenlijck met 'ontkennen dat eenige texten der heylighe Schrift onse bevestigingh wederstreeven, of tegenspreecken, dewijl dit noch niet van eenigh Theologant getoont is, noch ooyt getoont sal kunnen worden. Maer het lust ons tegenwoordighlijck milder te zijn, en ons vrywilliglijck tot tegenweer toe te rusten, en te toonen dat geen plaetsen, die deurgaens van de Theologanten uyt Godts Woordt bygebracht worden, of tegen onse meeningh sryden, of 't bewijs daer af verswacken.

2. Maer om dit wel en behoorelijck te doen, soo staet voor eerst t'overwegen, dat de naem van Philosophia of Wijsheydt twijffelachtigh is, en deurgaens soo wel aen de gene, die soodanigh schijnt, als aen de ware, toege-

ge-eygent wordt. De ware, van de welke wy in 't vijfde Capittel ghesproocken hebben, is de gene, die in de vaste en bondige kennis van Godt, en van de gheschapien dingen, en in d'onvermoeyde navolgingh van 't ware goet bestaet. In teghendeel, de schijn-wijsheydt is de ghene, die ydele ghevoelens en gissinghen van Godt, en van de gheschapien dinghen opveylt en voorgeeft, die 't menschelijck vernuft, van vooroordeelen omringt, (de welke uyt de sinnen, en uyt de quade opvoedingh en onderwysingh gebaelt zijn) en van een of twee schijn-waerneemingen geholpen, bedacht en uytgevonden heeft, en alleenlijck door waertchynelijcke redenen, die duysterlijck en verwardelijck bevat zijn, heeft opgehouben bevestight, en die hen door beutclachtige onderscheydinghen, en scherpsinnige arglistigheden moet verdedigen; en de welke daer-en-boven niet het ware, maer het schijn goet, 't welck tot de verganckelijcke nuttigheden van dit leven behoort, namelijk eer, rijckdom, wellust, achtigh, en dierghelijcke dinghen, met een blinde drift, en hardmeckige arbeydt najaght, en vervolgh. En dewijl dese schijn wijsheydt naer ydele dinghen tracht, soo behoeft sy een groote toestel van woorden, en een groote welspreeckentheydt; om d'oogen van 't ghemoedt te bedrieghen, en de menschen tot sich te locken. En vermits de waerheydt tracht naeckt aengeschout te worden, soo veracht de ware wijsheydt alle dese dingen, en verwerpt hen, als onnut aen haer, en die haer tot een last fullen worden, en, alle vercijeringh weygerende, is vernoecht alleenlijck met onderwesen en gheleert te worden.

3. Laet ons, dese dinghen voor af geseght hebbende, nu tot die plaetsen van de heylige Schrift voortgaen, in de welcken of de Philosophic, of de Wijsheydt veroordeelt schijnt te worden; daer onder wy de voornaemste plaets aen de genen sullen gheven, die in 't eerste, tweede en derde Capittel van Paulus eerste Brief aen de Corinthers voorkomen, soo om dat hier veel ghelijcken by malkander zijn, als om dat d'uytleggingh der anderen van selfs sal volgen, als desen afghehandelt zijn. D'Apottel berispt, in 't begin van dese Brief, de scheuringen, onder de Corinthers geresen, en, d'oorsaeck en oorsprongh daer af vertoonende, bestraft de verwaentheydt en eersucht van eenighe Leeraers, die onder de naem van wijsheydt en welspreeckentheydt naer de heerschappy in die Kerck trachtten; gelijk oock de dwaesheydt der toehoorders, die, over soodanige Leeraers verwondert, verdeelt, en tot een strijdige yver ghetrocken en gescheurt wierden. En om desen weêr op de heylsamen wegh te brengen, soo raedt hy hen af van dese tuymelsuchrige en scheursiecke menschen te volgen, en toont hier toe seer breedelijck het onderscheyt tusschen de hemelsche leering der saligheyt, en de wereltsche wijsheydt, tusschen de geestelijcke en diertijcke, of vleesschelijcke mensch, en tusschen de goddelijcke en eenvoudige, en menschelijcke

en opgeblase welspreckentheyt. Maer laet ons de besondere plaetsen, die aen ons moeyclijck souden kunnen zijn, besien, en uytpluyfen. In 't negentiende vers van 't eerste Capittel staen dese woorden: *Ick sal de wijsheyt der wijfen te niet doen, en het verstand der verstandigen wechneemen.* En in 't twintigste vers volght: *Wær is de wijse? waer de Schriftgeleerde? waer d'ondersoecker deser eeuw? heeft Godt de wijsheyt van dese werelt niet dwaes ghemaecte?* En in 't feste vers van 't tweede Capittel segt hy: *Wy spreekken niet de wijsheyt van dese eeuw, noch der Vorsten van dese eeuw, die vermetight worden.* En in 't negentiende en twintigste vers van 't derde Capittel: *De wijsheyt van dese werelt is dwaesheyt by Godt; want daer is gheschreven, Hy vat de wijfen met hun arghlijstighheyt. En wederom: De Heer kent dat d'overlegginghen der wijfen ydel zijn.* Byna alle d'uytleggers roepen en kryten dat in dese plaetsen by *wijsheyt der wijfen, verstand der verstandighen, wijsheyt van dese werelt, van dese eeuw, en der Vorsten van dese eeuw*, de Philosophie wordt verstaen, en veroordeelt, maer t'onrecht: want dat d'Apostel niet de ware wijsheyt, maer de ghene, die in de schijn bestaet, ghemeent, en aenghtewesen heeft, blijkt niet alleenlijck uyt des selfs ooghemerck, dat verhaelt is, dewijl de ware wijsheyt niet d'oorfaeck van scheuringhen kan zijn; vermits sy waer is, en 't ware goet volgt; maer wordt oock klaerblijckelijck uyt die dingen betooght, de welcken d'Apostel van haer seghr. Want Godt sal niet de ware wijsheyt vernietighen, of wechneemen, of heeft haer niet dwaes ghemaecte, noch houdt haer voor dwaesheyt; dewijl hy des selfs Auteurs is. en sy niets leert en onderwijst, dan dat waer en goet is, en dingen, die eeuwigh zijn: maer de schijnwijsheyt, de welke, uyt het breyn der menschen voortgekomen, naer ydele waerschijnelijckheden tracht, en de beuselachtige en wanckelbare goederen najaeght: daer af sy oock van d'Apostel menschelijck, van dese werelt, van dese eeuw, en der Vorsten van dese eeuw wordt genoemt; en dit of ten opsicht van d'oorfaeck, om dat sy van de menschen van dese werelt en eeuw ghevonden is, en geoefent wordt, of ten opsicht van 't voorwerp, om dat sy met de dinghen van dese werelt, en van dese eeuw besich is. En de ghenen, die hier aen vast zijn, *vat Godt met hun arghlijstighheyt, en weet dat hun overlegginghen ydel zijn:* welke dinghen gheensins in de besitters der ware wijsheyt plaets kunnen hebben. Want dese is een seer voortreffelijcke gave van Godt, welcks ware lof soo dickwijls in de heylighe Schrift wordt gheroemt, en welcks onvermoeyde betrachtigh soe dickwijls aenbevoelen wordt, dat oock d'Apostel Jacobus, cap. 1. vers 5. uytdruckelijck beveelt de selfde met gebeden van Godt te versoeken, met dese woorden: *Indien aen yemandt van u wijsheyt ontbreect, hy begeer haer van Godt, die haer mildelijck aen alle gheeft, en niet verwijt; en sy sal aen hem ghegeven worden.* En met dese onse uytleggingh van dese plaetsen kooft over-een de seer deftige Leeraer van d'oude Kerck,

Cle-

Clemens Alexandrinus, lib. 1. *Stromat.* als hy segt: *De Schrift, dese (Grieken) wijs noemende, bestrafst niet de ghenen, die warelyck wijs zijn, maer de ghenen, die aen sich selven wijs schijnen. En van desen seght hy; ick sal de wijsheydt der wijzen verderuen, en de voorsichtigheydt der voorsichtighen vernietigen. D' Apostel sluyt dieshaluen: Waer de wijse? waer de Schriftgeleerde? waer d'ondersoecker deser eeuw? &c. Desghelijcks lib. 5. Ick sal de wijsheydt der wijzen vernietighen, en het verstandt der verstandighen verwerpen, te weten der gener, die aen sich selven wijs schijnen, en twistgierigh zijn. En wederom, lib. 1. De Heer alleen kent de twijtingen der wijzen, dat sy ydel zijn: want de Schrift noemt de Sophisten, die sich in woorden en overtollighe kunsten oeffenen, wijzen. En een weynigh daer nae: Van desen en dierghelijcken die sich in eenydele wijse van spreucken gheoeffent hebben, seght de goddelijcke Schrift seer treffelijck: Ick sal de wijsheydt der wijzen vernietigen, &c. Hier toe dient oock d'eerwærdige Beda, als hy, in d'uytleggingh van d'eerste briefaen de Cor. cap. 3. die hy uyt Augustinus wercken te samen vergadert heeft, dese woorden spreeckt: De Heer kent d'overleggingen der menschen dat sy ydel zijn. In de Heylige Schrift words somtijts wijsheydt gheseght, in plaets van arghlistigheydt, met een onrengen woort, niet naer d'eygenschap van de saeck. Daer af oock gheseght wordt, Waer de wijse? waer de Schriftgeleerde? waer d'ondersoecker van dese eeuw? heeft Godt de wijsheydt van dese werelt niet dwaes ghemaect? Anselmus, over d'eerste Brief aen de Corinthers, cap. 1. v. 19. Seght oock: d' Apostel tijt de wijsheydt, en arghlistigheydt aen, die warelyck valsch en verworpen is, als hy seght; Waer de wijse? waer de Schriftgeleerde? waer d'ondersoecker van dese eeuw? als of hy seggen wilde, d' arghlistigheydt der soodanigen geldt niet. Het is oock een wyruvingh tegen de Joden en Heydenen, &c. Besie oock het geen, dat hy over 't tweede Capittel heeft. Thomas Aquinas verschilt oock niet veel van dit alles, als hy over dese selfde Brief, cap. 1. v. 19. dese uytleggingh maeckt: Maer hier staet t'aenmercken dat de menschen, hoe boos sy oock zijn, niet ganschelijck van Godts gaven worden berouft, noch dat in hen Godts gaven worden veracht; maer in hen wordt het gheen verworpen en vernieticht, 't welck uyt hun boosheydt voortkoomt: en dieshaluen seght hy niet blootelijck ick sal de wijsheydt vernietigen, om dat alle wijsheydt van Godt de Heer is; maer ick sal de wijsheydt der wijzen vernietigen, dat is, die de wijzen van dese werelt voor sich selven bedacht hebben tegen Godts ware wijsheydt: Want, ghelijck Iacobus 3. gheseght wordt, dese wijsheydt is niet van boven afkomende, maer aerdsch, dierlyck, duyvelsch. Desghelijcks seght hy oock niet, ick sal de voorsichtigheydt verwerpen; want Godts wijsheydt leert en onderwijst de ware voorsichtigheydt: maer hy seght de voorsichtigheydt der voorsichtighen, dat is de gene, die sy, de welcken sich voorsichtigh houden, in de werelische dingen voorsichtigheydt achten, te weten op dat sy de goederen van dese werelt soudan aenhangen; of om dat, ghelijck Rom. 8. staet, de voorsichtigheydt des vleeschs de doot is, &c.*

Thomas de Vio Cajetanus schrijft in de selfde sin over dese plaets, met dese woorden: *Hy seght niet alleenlijck Ick sal de wijsheydt en 't verstant vernietigen, maer hy voegt'emby, der wysen, en der verstandigen, om dat noch de wijsheydt, noch het verstant tegen Christus kruys strydt, dewyl sy niet teghen de waerheydt is: maer de wijsheydt der wysen, (dat is ghelijck de menschen, die haer hebben, haer ghebruycken) en desghelijcks het verstant der verstandighen, (dat is ghelijck de menschen, die het seljde hebben, dat ghebruycken) die in de werelt wijs en verstandigh ghenoeemt worden, is het gheen, 't welck tegen 't Euangelium strydt, en dat van Godt vernieticht en verworpen wordt. Want gheen deel van de Philosophie of wetenschap strydt, uyt sich selue tegen 't Euangelium, volghens de gheseyde reden, om dat a'een waerheydt niet tegen d'andere waerheydt strydt. En de wetenschappen zijn in sich waer, en 't Euangelium is waer: Maer de waen der menschen, om voorstellingen en middelen buyten d'eyge palen uyt te strecken, veroorsaect strydighheit tegen de waerheyde van 't Christelijck Geloof. En dat dit de sin en meeningh van de heylige Paulus is, bevesticht het gheen, 't welck hy van sijn stijl van spreekken daer by voeght, als hy seght, cap. 2. vers 4. Dat sijn reden en predikingh niet geoeffent heeft gheweest in bewegelijcke woorden der menschelijcke wijsheydt. En vers 13. Dat hy spreekt, niet met woorden, die de menschelijcke wijsheydt leert. Want hy, hier meê d'ydele welspreekentheydt der Leeraers by de Corinthers berispende en bestraffende, leert en onderwijft dat hy, in de ware en heylsamen leeringh t'onderwijsen, gheen pracht van woorden, gheen omswier van seggen, gheen grootspreekentheydt van reden, en gheen oppronckingen en blancketelen der Redenaers heeft ghebruyckt, de welcken de menschelijcke wijsheydt, en de schijn-wijsheydt behoeft, om haer dwalende leestucken te doen aenneemen, en by de licht-gheloovigen voor waerheydt deur te drijven, ghelijck wy oock hier voor aenghemerckt hebben. En in deser voeghen achten wy dat wy overvloedighlijck genoeg ghevoont hebben dat dese plaetsen geenins nadeeligh aen onse sin en meeningh zijn.*

^b Hier is aen te merken dat Animalis, ghelijck in 't Latijn staet, so wel dierlijck als dierlijck bereekent, en daerom hebben wy 't hier tot verscheyde malen, daer 't ons noedig docht te zijn, beyde verstaelt, en te samen ghevoeght.

4. Wy dan, de draet van d'Apostel volgende, komen tot de plaets, die niet alleenlijck de waen-Theologanten, maer oock seer deftige Godtgeleerden deurgaens in de mont hebben, en, als een onontknopelijcke en onloslijcke knoop, gedurighlijck den genen, die de Philosophie hoogh achten, en voor haer stryden, voorwerpen. Men vindt dese cap. 2. v. 14. daer dus staet: ^b *De sielijcke of dierlijcke mensch begrijpt niet de dinghen, die des Geests Godts zijn: want sy sijn hem dwaesterdt, en hy kan hen niet verstaen, om dat sy geestelijck onderscheyden worden. Uyt dese plaets achten sy dat men besluyten kan dat de Philosophen en Wijse de geestelijke dingen niet kan begrijpen. Want by anthropon psuchikon, 't welck sy sielijcke of dierlijcke mensch verstaen, beweeren sy dat d'Apostel aenwijft een mensch, met geen andere kennis begaeft, dan die door 't licht der natuure, met behoerlijcke behulpfelen versien,*

sien, verkregen kan worden. Dit is oock oorfaeck dat de Theologanten, die door 't bevel der Hooghmogende Heeren Staten van 't Vereenight Nederlandt de Heylighe Schrift in hun Moedertael hebben overghet, het woordt *psuchikos naturelijck* vertaelt hebben, hoewel sy in d'Aenteeckeningen, op de kant byghevoeght, toestaen dat het eygentlijck *sielijck* of *dierlijck* beteekent. Maer sy sijn alle bedrogen: Want behalven dat het woortje *psuchikos* soo by de ghewijde, als onghewijde Schrijvers nooyt met het woort *naturelijck*, maer altijd *sielijck* of *dierlijck* vertaelt moet worden, soo spreeckt d'Apostel hier niet van de mensch, die aileenlijck door 't naturelijck licht de ware kennis van 't ware en goede voor sich heeft verkregen; dewijl het niet het ampt van de ware wyse, maer van de verwaende en dwaese is, van die dingen, die onbekent aen hem zijn, t'oordeelen: en hier wordt uytdruckelijck van de geen ghesproocken, aen de welken de dinghen, die hy niet begrijpt, en niet begrijpen kan, dwaesheydt zijn; en dieshalven gheensins van de ware Philoosph, want dese schort sijn oordeel soo langh, tot dat hy de saeck klareljck en onderscheydelijck bevat; maer of van de mensch, die gantschelijck ongeleert, en van alle kennis ontbloomt is, die *de blinde drift sijner tochten volghet*, ghelijck Erasmus uytlegt in sijn Aenteeckeningen over dese plaets; of *die dierlijck leeft, of die vleeschelijck van Gods ghevoelt, sich inbeeldende dat de dinghen, die hy in de lichamen siet, in Godt zijn*, ghelijck Hugo Cardinalis in dese plaets heeft; of van de valsche Philosophen, die voor een ghewoonte hebben al 't geen, dat sy niet weten, en dat sy niet kunnen bevatten, terstont te veroordeelen, en voor dwaesheydt te houden. En d'Apostel, de soodanigen tegen de geestelijke menschen stellende, noemt hen seer uytdruckelijck *dierlijck*, of *sielijck*, als de genen, de welken, ghedurighlijck met die dinghen besigh zijnde, die tot dit sielijck of dierlijck, dat is tot het voedigh en ghevoeligh leven behooren, namelijk lijfucht, en kleedingh, en oock staten, rijckdommen, wellusten, &c. nooyt de geest van de sinnen, en van de sienelijke dinghen afghetrocken hebben, maer, geheelijck daer in ghedompelt leggende, de geestelijke dinghen, dat is die tot de redelijke siel, de welke de geest is, behooren, ghelijck daer is de kennis van Godt, en van sich self, verwareloosen, en verre van zich verdryven en verwerpen. D'Oudt-vader Hieronymus schijnt oock het selfde te willen over dese plaets: *Die Gods Geest niet heeft, is dierlijck, om dat hy naer de wijze der dieren wandelt, die acht dat'er na de doot niets is: en dieshalven sal hy met d'eenwighe doot vergaen, ghelijck het dier sich tot de buyck en wollust overgeeft*. Ghelijck oock Beda, in d'uytleggingh van dese plaets, uyt de wercken van d'Oudtvader Augustinus vergadert: *De genen, die vleeschelijck wijs zijn, en vleeschelijke dinghen van Godt, of in dit leven, of nae dit leven, verhoopen en begeeren, sijn dierlijck*. En weynigh daer nae: *Welck vleeschelijck en dierelijck mensch wordt niet*
door

door de droomen van sijn hart omghesolt, en stelt niet aen sich selven foodanigh een Godt, als aen hem, naer sijn vleeschelijcke sin, behaecht, en gheleoft niet in deser voegen soo verre anders van Godt, dan hy is, als d'ydelheyt van de waerheydt verschilt? En wederom, die lichamelijck leeft, wort een vleeschelijck of dierlijck mensch ghenoomt: vleeschelijck om dat hy vleeschelijcke dingen volghet, en dierlijck om dat hy door d'onghebonde wulpsheydt van sijn siel ghevoert wort, die niet van de geest wordt ghestiert, noch binnen de paen van de natuerlijcke ordeningh bedwongen, om dat hy sich self niet onder de bestieringh van Godt begeeft. Dus schrijft oock Dionys. Carthusianus in dese plaets: De dierlijcke mensch, dat is de vleeschelijcke en sondighe, welcks ghenegenheyt en verstant in sinnelijcke dingen ghehouden wordt. Met welcke beyde Anselmus overeenstemt in dese plaets, als by de welck by-nae de selfde woorden worden ghevonden; ghelijck oock Erasmus, die in sijne Aenteekeninghen over dese plaets dus heeft: *Psuchikos*, als het ghemoedt, dat is de menschelijcke tochten, volghende. Want dewyl Paulus de mensch in drie deelen deelt, in vleesch, siel en geest, soo schijnt hy hier de benamingh van siel, in plaets van vleesch, misbruyckt te hebben. Swinglius schijnt oock niet vreemt hier af te zijn, als hy dese plaets dus uytlegt: *Dierlijck of sielijck* wordt hier gheseyt van siel, *psuchikos*, en beteeckent even soo veel, als of men seide vleeschelijck. Want de mensch (voor soo veel hy niet door Godts Geest herboren is) is niet alleenlijck vleesch van lichaem, maer oock van siel. Want het vleesch denckt niets uyt sich selfs; en de tochten des vleeschs sijn in de siel, niet in 't vleesch. De mensch alleen dan, die van sijn tochten gheleydt wordt, is vleesch, 't welck hy hier dierlijck noemt. Wyders, dat dit de ware sin van dese plaets is, betuygen niet alleenlijck de dingen, die voorgaen, de welcken wy hier voor uytgeleght hebben, en de volgenden; want hy noemt, cap. 3. de genen vleeschelijck, in de welcken sijn nydt, en twist, en tweedracht, die in de ware wijsen geen plaets konnen hebben: maer oock het gheen, 't welck Jac. 3. v. 14. 15. en 17. staet, daer hy, de ware wijsheydt tegen de schijn-wijsheydt stellende, seght, *Dat d'eerste is van boven afkomende, suyver, vreedsaem, bescheyden, ghesegghelijck, vol van barmhertigheydt, en van goede vruchten, sonder twist, sonder gheveynstheydt*: maer d'andere aerdich, dierlijck, duyvelsch, welke uytghewercken zijn nydt, gramschap, verwarringh, en alle boose handel. Hier staet aen te mercken dat in 't Grieksch het woort *psuchikos* ghevonden wordt; in voegen dat Jacobus de selfde bynaem, aen de schijn-wijsheydt toe-eygent, die Paulus aen de mensch, de welcken de geestelijcke dinghen niet begripen kan, toeghepact heeft. Eyndelijck, alle dese dingen soudent noch veel klaerder worden, soo men, gelijk de saeck vereyscht, uytpluyfde, en in 't breede vertoonde wat d'Apostel met die dingen, die des Geests Godts zijn, en met geestelijcke onderscheydingh heeft willen te kennen geven. Maer 't ooghemerck van ons voorneemen, aen 't welck wy meeren rijckelijck ghe-

ghenoegh ghedaente hebben, laet niet toe dat wy ons in sulck een ruyme zee begeven, dewijl wy met de verklaringh van dese dinghen alreè te langh besigh hebben gheweest; 't welck wy echter niet onghevoeghelijk hebben gheacht, soo om dat de saeck hier met voordacht verhandelt wordt, als op dat, naer 't voorbeeldt van desen, yder sich met weynigh moeyte uyt d'andere plaetsen der heylige Schrift, die van dese saeck handelen, sal kunnen redden, En dieshalven sullen wy nu van der selfdet uytleggingh aflaten.

5. Maer eer wy hier gheheel afflicyden, soo sullen wy noch in 't kort (want daer is geen moeyelijke uytleggingh van noode) seeckere plaets oplossen, daer de benamingh van Philosophie selve uytghedruckt wordt ghenvonden, op de welcke, als van grooter nadruck en bewijs, deurgaens groot ghedruys maecken, niet de doorsichtighste Theologanten, maer de genen uyt de ghemeene kerckelijcke hoop, die, hoewel sy warelijk niets weten, dat bondigh is, echter aen sich selven wonderlijk wijs schijnen, en, als 'er van de Philosophie ghesproocken wordt, terstondt, en seer onvoorsichtiglijck uytbarsten. Dese plaets vindt men in Paulus Brief aen de Coloffers, Cap. 2. v. 8. en luydt dus: *Siet toe dat 'er niemandsy, die u als een roof wechvoer, door de Philosophie, en ydele bedriegingh, naer d'overleveringh der menschen, naer de beginselen des werelts, en niet naer Christus.* Sy achten dat d'Apostel de menschen hier vermaent dat sy sich van de Philosophie soudent wachten. Maer sy doolen seer groffelijck: Want veel van de treffelijckste Theologanten achten dat met dit woordt niet de kennis der dinghen, maer de verscheyde secten en verdeeltheden der Joden aenghewelen wordt. Dannhawer onder anderen verclaert, en leert dit seer treffelijck *in sua idcā boni interpret. & malit. calumniator. parte 1. sect. 3. art. 7. vers. 79.* welcks plaets het my daerom lust hier geheel by te schryven. *Vraecht men, seght hy, wat de sin van 't woort Philosophie is, Coloss. 2. v. 8? Sonder twyffel de ghene, de welcke in die tijdt, toen d'Apostel dit heeft gheschreven, de sin van dit woordt heeft gheweest. En Philosophie beteekende toen onder de Joden niets anders, dan de verscheyde secten en verdeeltheden der Joden. Want de Historieschrijver Iosephus; Paulus tijdt-ghenoodt, noemt nydruckelijck dese drie secten en verdeeltheden der Phariseen, Saduceen en Esseer drie Philosophien, lib. 18. Antiq. cap. 2: en lib. 2. cap. 7. Eusebius onderscheydt de secten en verdeeltheden, die voor de tijden der Hasmonéers waren, in twee soorten, een der ghener, die sich in de wet alleen oeffenden, en 't ander der ghener, die byvoeghselen des wets roelieten. Hy noemt, lib. 8. prapar. Evangelic. het eerste Philosophie naer d'uytghedructe sin, en 't leste beschouwige Philosophie. Ja Joannes Chrysostramus seght in sijn vier-en-sestighste Predicatie over Matth. volghens de vertalingh van Casaubonus: Na Christus koomt wierdt de wyse van welte leven naer de wet meer bekrachticht. Besie Ioseph. Scalig. in elench. Triheresu*

*Nicolai Serrarii cap. 22. Drusus in resp. ad Serrar. lib. 1. cap. 2. lib. cap. 18. lib. 4. cap. 3. Frantsius orac. 106. en Affelman. in Miscell. select. 3. De philosopheringhen van dese Philosophie hebben twistingen over de Wet ghe-
weest: tot een voorbeeldt, of 't gheoorloft is op de Sabbath een eyte nuttighen,
'welck het hoen op de Sabbath gheleydt heeft? of men de voeten van d'aerde
magh opheffen; dan of men nu en dan tegen de steenen moet stooren. Besie Matth. 6:
5. cap. 9: 11. cap. 23: 14: 23. en cap. 12: 2. Luc. 5: 33. en cap. 18: 12.
Marc. 7: 3. en 4. Dus verre Dannhawer, welcks ghevoelen uyt de geheele
inhout van dit Capittel bevestigt wordt. Wyders, schoon men al toestondt
dat met het woordt van Philosophie de kennis der dinghen te kennen wiert
ghegheven, soo seght Paulus echter niet dat men sich van de Philosophie
moet wachten, maer van de vervoeringh tot een roof door de Philosophie.
Daer uyt karellyck volght dat men hier by niet de ware Philosophie moet
verstaen, maer de ghene, die in de schijn bestaet, of (ghelijck anderen
spreecken) niet eygentlyck, door sich, en volstrektelijck, maer oneygent-
lyck, en by toeval dus ghenoeemt: want de ware Philosophie (ghelijck uyt
het voorverhaelde blijktt) kan niemant tot een roof wechvoeren. Calvi-
nus is van dit ghevoelen, als hy dese plaets dus verklaert: *'Dewyl veel t'on-
recht geacht hebben dat Paulus de Philosophie hier veroordeelt en verwerpt, soo
staet te beschrijven wat hy met dese naem verstaet. Naer mijn oordeel meent hy'er
's gheen meê, dat de menschen uyt sich selven verdrachten, terwijl sy naer hun ey-
ghe sin willen wijs zijn; en dit niet sonder een schoone deckmantel van reden, op
dat het in de schijn goet sou zijn. En een weynigh daer na: Maer wy sullen ge-
dachtigh zijn dat Paulus, onder de naem van Philosophie, alleenlijck alle val-
sche leeringen heeft veroordeelt, die uyt de menschelijcke harssenen spruyten, hoe-
danigh een schijn van reden sy oock hebben. D'Oudtvader Ambrosius is van een
selfde ghevoelen met Calvinus, als hy over dese plaets dus schrijft: Hy
noemt de Philosophie aerdsch, door de welcken de gheenen, die in dese werelt
wijs begeeren gheoordeelt te zijn, ghemeenelijck verleydt worden. Dese bestaet
uyt bewijs-reedenen, en scherpsinnigheydt van eenige geringe dinghen. En een wey-
nigh daer na, En de gheen, die in des selfs disputatien gevallen is, sal naauwe-
lijcks, of nooyt daer uyt gheraecken. Want hy wordt door waerschynelijcke oor-
saecken, en verdichte dinghen weêrhouden. Niets soo waer achtende, dan dat in
d'elementen ghesien en verstaen wordt. Byna op de selfde wyse spreeckt oock
Anselmus in dese plaets: Ick vermaen u dat ghy in Christus wandelt, en toefiet,
dat is met naeukeurige omsichtigheydt verhoedt, dat niemant u bedriegh tot eenige
dooling verleydende door d'aerdsche Philosophie, die in bewijs-reedenen en scherp-
sinnigheydt bestaet, en bedrieght, terwijl'er door waerschynelijcke oorsaecken,
en verdichtelijcke dinghen niets soo waer wordt geacht, dan dat in d'elementen ge-
sien wordt. En een weynigh daer na: Of siet toe dat niemant u bedriegh door
de Philosophie, dat is door de filosofische uylaggingh der Afgoden, en door
dydele**

d'ydele bedriegelijckheydt, (dat is die sonder eenige nuttigheydt en waerheydt is) van soodanige redenen, die naer d'overleveringh der menschen is, (dat is als of sy wijs waren) die, als voorsichtighlijcker handelen willende, d'Afgoden naer d'elementen des werelts uytleggen en verklaren, &c. Desghelijcks seght oock Thomas de Vio Cajetanus in dese plaets: Hy voegt by de Philosophie d'ydele bedriegelijckheydt soo veel het ampt van de menschen van 't Christelijck Gheloof te berooven aengaet, om dat het niet het ampt van de Philosophische waerheydt is de Christen tot een roof wegh te voeren, 't en sy het bedrog daer by gevoeght wort. En dewijl dese op een tweevoudige wyse by de Philosophie words gevoeght, soo stelt hy'er by, naer d'overleveringen der menschen, naer de beginselen des werelts. Want of d'ydele bedriegelijckheydt wort aen de Philosophie ghevoeght, of uyt d'overleveringh der menschen, namelijk uyt de secte der Stoischen, of der Paripatetischen, en dierghelijcken; of uyt de beginselen des werelts, dat is uyt die dinghen te meeten, en't oordeelen, die des Christelijck geloofs zijn, naer de beginselen des werelts, dat is naer de hemelsche en elementale oorsaken, en dar gener, die hier uyt te samen geset zijn. Want dit behoort tot d'ydele bedriegelijckheydt, voor soo veel het oordeel, dat men van dusdanighe oorsaeken kan hebben, sich niet uytstreckt tot Christus uytsteekende verborgenheden, die wy door 't gheloof besitten. Bescie, behalven desen, Andr. Hyperius, Bened. Arctius, August. Marloratus, Guiljelm. Estius, Joh. Piscator, en Nicol. Hemmingius in dese plaets, van de welcken de leste, byna alle de doelen der Philosophie deurloopen, en de nuttigheydt en 't lof daer af uytghebreydt hebbende, eyndelijck dus besluyt: Dewijl dan alle de deelen der Philosophie nut, en voortreffelijcke gaven van Godt zijn, soo is 't seeckere aert van Kerck-schendery de Philosophie in 't algemeen te veroordeelen. En dat dit de meeningh van d'Apostel geweest heeft, bevesticht de volgende uytleggingh: want hy voeght 'er by, ydele bedriegingh naer d'overleveringh der menschen, naer de beginselen des werelts, dat is naer de menschelijke wijsheydt, van de dierlijke menschen overghelevert, en naer de ghevoelens van d'elementen en beginselen der naturelijke dinghen, die toen, veel in ghetal, en verscheyden zijnde, de griecksche Philosophen inghenomen hadden; en niet naer Christus, die de waerheydt, en Godts ware wijsheydt is. Dit is d'oorsaeck dat Calvinus aen 't voorgaende dit aenknoopt; 't Geen, dat naest volghet, is d'ydele bedriegingh, los ick dus op; wacht u van de Philosophie, die niets anders is, dan een ydele bedriegingh; soo dat 'er dit by aensettingh by-ghevoeght is. En Joh. Piscator over dese plaets seght dat d'Apostel met ydele bedriegingh verclaert wat hy met het woordt van Philosophie verstaet. Het woordtje en sal dan gheert kracht hebben om de reden te samen te binden, maer om te verklaren, en of te bereekenen; en 't eerste sal door 't leste uytgheleydt worden; als of er stondt, door de Philosophie, of ydele bedriegingh. De sin dan is, (volghens Kekermans woorden, Praecogn. Philosoph. lib. 1. cap. 4.) Wacht u van d'y-

dele bedrieginghen, en verdichtfelen der verscheyde wanen, die van de menschen, de welcken de naem van Philosophen voeren, onder de naem van Philosophie opgeveylt en voorgedragen worden. Paulus maent dan de Coloffers af van de verdichtfelen der Platonischen, Epicureen, Stoïfchen, en voornamelijk der Sophisten, de welcken in die tijdt meest in Grieken bloeyden, en van yder dingh breedelijck voor en teghen redeneerden, en door hun wanen, arglistiglijck en welspreeckentlijck voorgestelt, en dieshalven de schijn van ware wijsheydt voor sich vertoonende, de Coloffers van Christus beylsamen leeringh poogden af te leyden; tot welke sin en eynde oock staet, vers 4. *Ick segg dit, op dat niemandt u bedriegh door waerschijnelijckheydt der reden.* Hier op fiet oock het gheen, 't welck Theodoretus over dese plaets seght: *De reden, die hy hier waerschijnelijck, en bequaem om t'overreden heeft gheheten, heeft hy hier Philosophie ghenoomt: Doch niet naer de ware Philosophie, die ons niet van de hemelsche waarheydt berooft, maer eerder aenleyd om haer te bekomen, en wapent om haer te verdedighen.* Dat dan voortaan die goede mannen, en d'ongheleerden, die hen in hun blinde drift volgen, aflaten dese plaets tot lasteringh van de Philosophie, en verdedigingh van hun verkeert ghevoelen by te brenghen; dewijl wy niet alleenlijck de reden aen onse zyde hebben; maer oock een groot ghetal van alderhande treffelijcke Theologanten, ghelijck daer zijn, behalven de ghenen, die wy alreë bygebracht hebben, Clemens Alexandrinus, lib. 1. en 5. *Stromat.* Zanchius en Beza over dese plaets; Melchior Canus *Locor. Theolog. lib. 9. cap. 9.* Alstedius *Praecognit. Theolog. lib. 2. cap. 10.* Casmannus *Philosoph. Christian. part. 2.* By alle de welcken wy Augustinus byvoeghen, en met sijn woorden, lib. 1. de Ordin. cap. 11. dit Capittel sluyten: *De goddelijcke Schriften bevelen niet gantschelijck de Philosophen te schuwen, maer de Philosophen van dese werelt. En noch. Want de gheen, die acht dat men alle Philosophie moet schuwen, wil niet anders, dan dat wy de Wijsheydt niet sullen lief hebben.*

VIII. C A P.

1. *Dat geen Leerstukken der ware Philosophie teghen die van de Theologie strijden.* 2. *Dat uyt niets niet yets voortkoomt, en dat dit, dat een en 't selfde, of even het selfde, niet weder voortgebracht wordt, niet waer is naer de regel van de Philosophie, en valsch naer die van de Theologie.*

1. **W**Y hebben de voornaemste dinghen, die uyt de heylighe Schrift teghen ons ghevoelen bygebracht konnen worden, afghehandelt; want wy achten 't niet nootfaeckelijck alles op te halen, dewijl dese saeck van veel Schrijvers, in 't voorgaende Capittel verhaelt, volkomelijck afghehandelt is. Wy sullen dan tot die dinghen voortgaen, die ons buyten
Gods

Godts woordt voorgeworpen kunnen worden, en souden hen alle (dewijl'er veel van seer weynigh belangh zijn, en van yder door d'onderscheydingh, in 't voorgaende Capittel byghebracht, lichtelijck opghelost kunnen worden) met stilswijghen voorby treden, soo 'er niet een voorquam, dat eenige swarigheyt schijnt te vertoonen: namelijk dit, dat de Philosophie veel Leerstukken vast stelt, die recht teghen de Theologie en heylige Schrift schynen te stryden; daer uyt yemandt lichtelijck sou kunnen besluyten dat de Philosophie gheensins voor de ware en wettige Uytlegghster van de heylige Schrift gheacht moet worden. Want hoe sal die onderwijfingh de ware sin uyt de Goddelijcke Schriften uytvinden, en, uytghevonden hebbende, met vaste bewijs-reedenen betooghen, de welcke niet allencelijck seer verre van de heylige Schrift af is, maer oock, dat meer is, somtijts hier en daer gevoelens, die daer tegen stryden, onderwijft en verseeckert, volghens dese ghemcene reden. *Daer zijn veel uytspreecken, die naer de Theologie waer, en naer de Philosophie valsch zijn?* Maer wy antwoorden hier op, dat wy wel toestaen dat die Philosophie, de welcke in de schijn en waen bestaet, eenige dinghen kan voortbrengen en stellen, die teghen de goddelijcke uytspreecken stryden; doch wy ontkennen gantschelijck dat dit van de ware Philosophie gheseght magh worden. En dieshalven seggen wy, dat al't gheen, 't welck in de Theologie waer of valsch is, oock waer of valsch in de ware Philosophie is; en in teghendeel, dat al't gheen, 't welck in de ware Philosophie waer of valsch is, oock waer of valsch in de Theologie is; en dat het gheen, 't welck in d'een waer is, nooyt in d'ander valsch kan zijn: maer dat sy beyde met een seer aengename welvoeghelijckheydt in de waerheydt over-een-komen en eendrachtigh zijn.

Wat dit aengaet, dat men daer byvoeght, dat'er eenighe dinghen zijn, die naer de Theologie waer, en naer de Philosophie valsch zijn; wy kunnen ons niet ghenoech hier over verwonderen. Want de waerheyt is altijd een en de selfde, ghedurighlijck met sich selve over-een-komende, sonder ooyt van ghestalte te veranderen, of nu dese, en dan die ghedaente te vertoonen, in welke onderwijfingh en gheschrift sy oock voortghebracht wordt. Hoe sou, ick bid u, dewijl sy niets anders is, dan een overeenkomingh van de reden met de saecken, een en de selfde reden in dit boeck op de saecken passen, en, in een' ander boeck ghestelt, daer af verschillen? Seecker, dewijl Godt onveranderlijck, en soo wel d' Autheur van de Philosophie, als van de Theologie is, soo is het seer ongherijmt te dencken dat hy kan leeren en onderwijfen dat in de Theologie yets waer is, 't welck hy leert en onderwijft dat in de Philosophie valsch is, en in tegendeel dat in de Theologie yets valsch is, 't welck in de Philosophie waer is: in voegen dat het geen, 't welck het Licht der Natuur seght waer te zijn, het Licht der Genade niet kan als valsch verwerpen, en dat het geen, 't welck de Schrift seght met de waer-

heydt over een te komen, niet, als daer tegen strijdigh, van de natuur verworpen kan worden; want anders sou een en 't selfde ghelijckelijck waer en valsch zijn, dat gantschelijck tegen de reden strijdt. 't Welck oock seer klareljck van Philips de Mornay uytghedruckt wordt, als hy in de voordeden aen de Leser over zijn Boeck van de waerheydt der Christelijcke Religie dus spreeckt: *Dieshalven, de regelen, en de beginselen der natuur, ick segh der natuur, die Godt ghemaect heeft, konnen niet strijdigh tegen Godt zijn: maer Godt is oock de waerheydt selve, en de reden selve. Alte anaere reden dan, en alle waerheydt hanght van hem af, wordt op hem toeghepast, en kan oock niet buyten hem bestaen; soo verre is 't van daer dat het geen, 't welck in de natuur waer en redelijck is, in de Theologie valsch en onredelijck sou zijn, de welke warelijck niet tegen de natuur is, maer tegen het beders van de natuur, 't welck tegen de ware en rechte natuur is. Soo is en blijft dan vast en bondigh dat'er tusschen de Philosophische en Theologische waerheydt gantschelijck geen strijdt kan zijn.*

2. Maer de tegenstrevers sullen noch misschien in twijffel blijven, 't en
 & Enunciata. sy men besonderlijck aen hen toont dat ^b d'uytspraecken, die ghemeenelijck naer de Theologie als waer, en naer de Philosophie als valsch gheacht worden, niet soodanigh zijn. Want sy, om hun ghevoelen te bewijfen, brengen eenigen daer af op 't Toonneel, namelijk, *Dat uyt niets niet yets voortkoomt, dat een en 't selfde, of even het selfde niet kan weder voortgebracht worden, dat de Werelt eenwigh is, dat een Maeght niet kan baren, dat een niet drie is, dat het sware lichaem neerwaerts sinckt, dat het vuur, aen de stoffe gheleydt, brandt, dat'er van de ^c beroovingh tot de ^d heblijckheydt geen wederkeeringh is.*
 En dierghelijcke anderen, daer sy geensins aen twijffelen van dese soorten te zijn. Wel aen dan, laet ons hen te gemoet komen, en 't een en 't ander ondersoeken, en toonen dat sy grovelijck doolen. Voor eerst dan brengen sy by *dat uyt niets niet yets voorkoomt*, en seggen dat dit naer de Philosophie waer is, en oock met recht, dewijl het ^e beginstel door sich bekent is, en onder de ^f gemeene kundigheden getelt wort; maer naer de Theologie valsch: want de Heylige Schrift leert en onderwijft dat Godt dese sichtbare werelt, en al het geen, dat daer in begrepen is, uyt niets heeft ghemaect. Wy antwoorden hier op met het selfde t'ontkennen: want met hoe groote vlijt en naerstigheyt wy de selfde ondersocht en deurbladert hebben, so hebben wy echter nergens yers, dat de schijn daer af aenwijft, konnen vinden, behalven in 't sevende Cappittel van 't tweede Boeck der Macchabeen, vers 28. 't welck, dewijl het Apocryph is, en dieshalven by veel Christenen geen goddelijcke autoriteyt heeft, en oock een uytleggingh toelaet, die aen de Philosophie gunstigh is, hier niet veel spels sal maecten. Maer leert Moses (soo dunckt my daticken met groote yver hier op hoor tegenwerpen) dit niet uytdruckelijck genoegh, als hy sijn Boecken dus begint; *In 't begin heeft Godt de Hemel en*
 & Aer-

^c Privatio.
^d Habitus.

^e Principium.
^f Notiones communes.

d' Aerde gheschapen, dat is hy heeft hen uyt niets ghemaect, want dus moet het woordt van *scheppen* verclaert worden? Maer ick sou gaerne vragen, wie aen hen gheleert en onderwesen heeft dat *scheppen* hier in 't begin een voortbrengingh uyt niets beteekent, dewijl het in veel andere plaetsen der eerste Capittelen van 't Boeck der Scheppingh aenwijst, uyt eenighe stoffe, die te voren gheweest heeft, voortbrengen? Van waer hebben sy dan sodanigh een uytleggingh gehaelt? seecker, niet uyt de Heylighe Schrift, daer in dit nergens ghevonden wordt: niet uyt de Philosophie; want dese stelt het teghendeel, ghelijck sy selven bekennen. Dit sal dan of uyt hun eyghe harffener voortghekomen, of in d'onderwijsingh aenghenomen zijn. Dieshalven blijft dit waer en ontwijffelbaer, soo in de Theologie, als in de Philosophie, tot dat sy ghetoont sullen hebben dat dese ^g Geloofspreuck naer de Theologie valsch is. 't Ander, 't welck men te voorschijn brengt, is dat een en 't selde, of even 't selde niet weder voortghebracht kan worden; 't welck sy wel toestaen naer de Philosophie waer te zijn, dewijl tot de voortbrengingh van yder ^h besonder dingh, en tot des selfs onderhoudingh, die niets anders is, dan een gheduurighe voortbrengingh, een samenvloeyingh van besondere saecken, ten deel oorsaecken zijnde, vereycht wordt. Maer sy roepen dat dit in de Theologie valsch is: want de selfde wijst aen dat in de jonghste dagh van 't laetste Oordeel een en de selfde of even de selfde lichamen weder sullen opstaen, en bewijst dit uyt Job, cap. 19. v. 25, 26. en 27. en 1. Cor. cap. 15. Maer seecker, men kan sich niet ghenoech verwonderen van dat seer deitighe mannen, die andersins deurlichigh ghenoech zijn, soo aen de wanen, die sy of van hun kintsheyt af inghedroncken, of in d'onderwijsingh verkregen, of door een blinde drift aen sich ghetrocken hebben, blijven hangen, dat sy de selfden sonder naeukeurigh en oneensijdigh ondersoeck van bewijs als met de tanden vast houden, voortleeren, en verdedigen. Want dit leerstuck van de verrijzenis van 't selfde vleesch strijdt, ghelijck wy gheseght hebben, tegen de ghesonde reden, en kan uyt de by-ghebrachte plaetsen der Heylighe Schrift nergens bewesen worden. Want het eerste, uyt het Oude Testament ghenomen, wordt in de Hebreusche text soo verwart en duyster bevonden, dat men daer uyt geen bequame sin, veel min de verrijzenis van 't selfde vleesch, kan trecken. En wat het leste aengaet, indien het slechts een weynigh ondersocht wordt, soo bevindt men dat daer door niet soo seer de verrijzenis der selfder, als van nieuwe lichamen geleert, en aenghewesen wordt. Dieshalven, indien sy dese ⁱ uytspreeck poogen van valscheyt in de Theologie t'overtuynen, soo sullen sy, om dit te toonen, andere bewijs-redenen moeten te voorschijn brengen. En dewijl de selfden in Godts Woordt nergens ghevonden worden, soo sal dit soo wel in de Theologie, als in de Philosophie vast en bondigh zijn. Wat d'overighe dingen aengaet, die wy hier voor op-

^g Axioma:

^h Individueum.

ⁱ Enunciatum.

ghe-

ghenoemt hebben, de reden daer af is de selfde, ghelijck Keckermannus overvloedighlijck gheroont heeft, *lib. 1. Pracogn. Philosoph. cap. penult.* en Alstedius *pracognit. Theologic. lib. 2. caps. 10.* die daer oock veel bewijsredenen, door de welcken de haters der Philosophie de strijt tusschen de Philosophie en Theologie poogen te verdedigen, optelt en krachteloos maeckt. Wy, die de saeck niet waerdigh achten om in 't breede daer af te spreucken, antwoorden hier op kortelijck, dat alle dese ^k uytspreecken, soo men hen van alle twijffelachtigheyt der woorden ontslaet, recht en wel onderscheydt en bepaelt, en naer Philosophische redenen wettelijck toont waer te zijn, geenints tegen de Theologie, of Heylighe Schrift kunnen strijden, maer seer wel daer meê overeenkomen. Want de *Heylighe Schrift* (ghelijck het derde Lateraensche Concilium, in 't jaer 1180. ghehouden, in d'achtste Sittingh, verhaelt, volgens de ghetuygenis van Keckermannus) *strijdt niet tegen de waerheydt van de natuur, om dat het ware nooyt het ware tegenspreeckt.*

k Enu-
sta.

IX. C A P.

1. *Dat de Kerck, d'Oudtvaders, de Concilien, en de Roomsche Paus niet d'onfeylbare regelmaet van de Schriftuur uyt te leggen zijn.* 2. *Dat sy oock niet van Gods geest worden gheleydt, noch de waerheden, in de Heylighe Schrift begrepen, seeckerlijck kunnen uytvinden en betoogen.* 3. *Dat sy d'ouderlingen onderworpen zijn.*

i. **W**Y hebben tot noch toe ons eygen gevoelen, gelijk een Burght, opgebout, omwilt, en met borst-weeringhen versien, en daer na ons van d'aenvallen en bestorminghen der vyanden verdedicht, en beschut. Nu is noch overigh dat wy (twelck het uytterste en leste van ons voorneemen is) in de landen der vyanden invallen, hun burghten aentasten, overweldighen, en verwoesten, op dat d'onse te veyliger en heerlijcker sou worden. Men vindt van hen twee soorten. D'eersten zijn die van de Pausghesinden, en d'anderen van de Gereformeerden, en van de ghenen, die hen hier in gunstigh zijn. Wy sullen de lesten hier na, en d'eersten nu aentasten, en metter haest afvaerdighen, als de ghenen, die met een slechte en kleyne wal versien zijn, en van lichtghewapende krijgshlieden verdedicht worden. Om welke oorsaek wy oock byna de wapenen niet teghen hen aenghetast, en hen als onwaardigh om bestormt te worden verwarelooft souden hebben. Want wy hebben altijd gheoordeelt dat een waer en oprecht liefhebber van d'oprechte waerheydt niet veel moeyte te doen had met sodanigh een, die so neêrslachtigh van gemoedt, en soo dwaes is, dat hy de verdichtselen-der beuselachtighe menschen, de welcken niet alleenlijck van alle ghesonde reden zijn ontbloot, maer oock de selfde omwerpen, en selfs in dinghen, die d'eeuwige saligheydt betreffen, met een blinde drift

kan

kan toestemmen, en sich daer in gherust stellen. Doch op dat ons werck niet in eenigh deel kreupel en gebreckelijck sou zijn, soo hebben wy dienstigh gheacht dit Capittel aen hun wederleggingh te besteden. Zy stellen dan, gelijk wy hier voor oock aangewesen hebben, dat het recht, en de macht van de sin der heylighe Schrift op te speuren en uyt te leggen by de Kerck, by d'Oudvaders, by de Concilien, en by de Roomsche Paus is, en roepen dat sy seeckere en onfeilbare macht en autoriteyt hebben, daer door sy de heylighe Schrift kunnen uytleggen, en van d'uytlegginghen der anderen oordeelen, in voegen dat het aen niemant geoorloft en toeghelaten is hun uytleggingen, of hun vonnissen, van d'uytleggingen der anderen ghegeven, te wedersprecken. Alle de genen, dien de Christelijcke vryheydt soodanigh ter herten heeft ghegaen, dat sy dit juck, voor 't geweten ondragelijck, hebben afgheschut, hebben sich met groote moedt en wackerheydt daer tegen gheltelt, en de voorstaenders daer af machtrigh in 't naeu ghedrongen. Want soo dickwijls als de bestrijders van dit ghevoelen gheleert en beweert hebben dat dit recht van uyt te leggen gheentlijs aen de Kerck behoort, soo hebben de voorstaenders daer af exceptie ghemaect, en gheseght dat sy by de Kerck d'Oudvaders, de Leemers van de Kerck, verstonen. Maer toen d'eersten sedert oock aen de lesten de swarigheden en ongerijmtheden van dese uytvlucht vertoonden, soo hebben desen weer gheantwoordt, dat alle de selden lichtelijck, en seer seeckerlijck van de Concilien, en voornamelijck van d'alghemeene Concilien wechghenomen wierden. Doch toen men aen hen toonde dat dit oock valsch was, soo brachten sy eyndelijck hun uytterste uytvlucht te voorschijn, namelijck de Roomsche Paus; en stelden dat de Concilien, van hem bevestight, de ware en onseeybare uytleggers der heylighe Schrift zijn, ja soo, dat aen hem alleen, als boven 't ghevaer van alle doo-ingh verheven, alle de conditien van een ware en ontwijffelbare uytlegger behooren, en dit soo verre, dat Bellarminus self sich niet schaemt te seggen, *Indien 't gheheel Concilie een d'een, en de Paus alleen aen d'andere zyde stont, soo sou men eerder de Paus, dan 't gheheel Concilie moeten ghelooven.* In voeghen dat dese heerlijcke en doorluchtige naem van Kerck, die sy voorwenden, en daer in oock d'Oudvaders, Concilien en de Paus self begreepen worden, eyndelijck in dese leste alieen bepaelt wordt en eyndicht. Doch wy, alle dese dinghen voorby gaende, dewijl sy uyt sich selven ghenoech toonen op hoe swacke en onbestandige grondvesten sy steunen, ghelijck het selfde van de teghentreevers breedelijck verhandelt is, sullen alleenlijck met een of twee onwederleggelijcke bewijs-reedenen toonen en acnwijfen dat dit ghevoelen mist en van de wegh afdwaelt.

2. Het eerste bewijs wordt ghehaelt uyt het ghetal der ware uytleggers van de heylighe Schrift, van de welcken wy naer onse reeckeningh niet meer

K

dan

dan drie stellen, namelijk of d'Autheuren selven van 't Oude en Nieuwe Testament, te weten, als sy, noch levendigh zijnde, of by gheschrift, of mondelingh hun meeningh van een twijffelachtige reden, in hun wercken voorkomende, openbaren en uytleggen, volghens dit ghemeen spreekwoordt, *dat yder de beste uytlegger van sinen eyghen woorden is*; of de ghenen, die in 't uytleggen op een bovengewoone en onmiddelijke wijze van Godts heylighe Geest met sijn hemelsche kracht aengeblasen worden; of eyndelijck de ghenen, die seeckerlijck de waerheden der goddelijcke uytspreecken konnen uytvinden, en toonen dat sy hen uytghevonden hebben. Noch de Kerck, noch d'Oudvaders, noch de Concilien, noch de Roomsche Paus konnen in 't ghetal van dese Uytleggers, ja zelfs niet onder de tweede en leste soort (dewijl d'eersten al over langh overleden zijn, en dieshalven geen meer plaets in 't Christendom besitten) ghestelt worden. Want de sichtbare Kerck, van de welke hier ghesproocken wordt, (dewijl d'onsichtbare, vermits sy een vergaderingh aller uytverkoorenen ten eeuwige leven is, die van 't begin des werelts gheweest hebben, zijn, en sullen wesen, in dit leven niet haer ghevoelen, d'uytleggingh van de heylighe Schrift aengaende, kan verklaren) bestaet uyt verworpenen en uytverkorenen. En de verworpenen konnen niet door Godts Geest gheleydt worden, noch de waerheden van des selfs Godtspraecken onseylbaerlijck verstaen en onderwijfen; en dieshalven oock niet de gheheele Kerck. Maer indien de Pausghesinden willen dat dit van hun eygen Kerck gheseght is; seecker, de selfde, soo sy niet gheheel verworpen is, sal seer weynigh uytverkoorenen begrijpen, dewijl niet alleenlijck alle Leecken, maer oock veel uyt de Geestelijckheydt, ja van de Priesters selven gantschelijck onkundigh in de heylighe Schrift zijn. Voegh hier by dat dit ampt, 't welck by hen aen de Kerck eyghen is, gheensins aen de Leecken selven toeghe-eygent kan worden; dewijl aen hen, die echter by de Pausghesinden het grootste deel van de Kerck uytmaecken, selfs niet de leesingh der heylighe Boecken, veel min d'uytleggingh daer af toeghestaen, maer op sware straffe afgheseght en verboden is. En dat d'Oudvaders, de Concilien, en de Paus niet op een boven-gewoone wyse in 't uytleggen met de goddelijcke Gheest aengeblasen zijn gheweest, en niet de waerheden der redenen, die in de heylighe bladen begrepen zijn, seeckerlijck uytgevonden en betooght hebben, dit toonen hun uytleggingen, die tegen malkander strijden. Wy hebben Bellarminus self, die dit van d'Oudvaders belijdt, en die dickwijls in sijn boecken der verschillen hun strijdige Uytleggingen over een en de selfde plaets van de heylighe Schrift bybrengt. In deser voegen seght hy, lib. 2. de Christo, cap. 2. *Wy volgen niet d'Oudvaders, als sy hun eygen en besondere ghevoelens, d'anderen tegenspreckende, verdedigen. De heylighe Cyprianus sy hier af een voorbeeld, die wy niet volgen, als hy leert en onderwijst dat de Doop vergeefs is, soo sy van*

een ketter ghedaen wordt: want wy weten dat *d'andere Leeraers niet in dese saeck met Cyprianus over-een-gestemt hebben.* Dat oock d'algemeene Concilien in d'uytleggingh van veel plaetsen teghen malkander stryden, sal aen yder, die de seldden deurleest, en met malkander vergelijckt, klarellyck genoegh blijcken; in voeghen dat dit gheen moeyelijck bewijs behoett. Eyndelijck, de Boecken van het geestelijck Recht ghetuyghen meer dan genoegh dat de Pausen selven veel strijdige uytlegginghen van de heylige Schrift hebben in 't licht ghebracht, en strydige besluyten uytghegheven, selds in de dinghen, die 't gheloof aengaen. In deser voeghen besluyt Innocentius d'eerste, in sijn derde Brief, dat het Sacrament oock aen de kinderen gegeven moet worden, uyt Joann. cap. 6. v. 53. *'t Es sy ghy het vleesch van de Soondes menschen ghe-eeten, en sijn bloedt ghedroncken sult hebben, soo sult ghy het leven niet in u hebben, &c.* Maer de gheenen, die na ghekomen zijn, hebben het teghendeel gheleert en onderwisen, en leeren en onderwijsen het noch. Dus heeft Gregorius ghewilt dat men 't Huwelijck aen de Priesters moest herstellen; en de ghenen, die na ghekomen zijn, het selfde geweygert. De selfde heeft valt ghestelt dat hy de voorloper van d'Antechrist is, die de naem van alghemeen Bisschop sou aenneemen, de welck echter van de nakomelingen aenghenomen is. Besie meer dierghelijcken by Chamierus, *Panstrat. Catholic. Tom. 1. lib. 3. cap. 13.* Men kan hier oock van de Pausen, om hun overmatige autoriteyt om te werpen, 't welck Bellarminus aen hem, selds boven de Concilien, toe-eygent, als twee toe-giften byvoeghen, dat veel van hen kettters, veel goddeloos, onheyligh en boos zijn gheweest. Veel uyt de Pausghesinde Schrijvers selven belijden dat 'er kettters onder de Pausen gheweest hebben. De voornaemsten onder hen waren Eleutherus, Liberius, Felix, Anastasius; Honorius, en Johannes de twee-en-twintighste, welker kettersehe leerstukken Chamierus, in de voorghedachte plaets, cap. 9, 10, 11, 12. en 13. bredelijck optelt; en de verschooningen der Pausghelinden, die de Hoorden van hun Kerck op alderhande wysen poeghen te luyveren, teghen-spreeckt. Ja het geestelijck Recht self belijdt dat de Paus tot kettery kan vervallen, ghelijck oock niet weynigh Roomsche-ghefinden klarellyck bekennen, en van de selfde Chamierus, in 't selfde boeck, cap. 8. met bewijs-reedenen aenghewisen wordt. Platina self, in 't Leven der Pausen, en seer veel andere Historie-schrijvers ghetuygen dat 'er boose en goddeloose Pausen hebben gheweest: en, om eenighen op 't tooneel te brenghen, soodanigen waren Stephanus de Seste, Sergius de Derde, Johannes, van veel de Twelfde, en van eenigen de Dertiende ghenoemt, Sylvester de Tweede, Bonifacius d'Achste, Benedictus de Dertiende, en eyndelijck Alexander de Seste, welker schelmstukken en goddeloosheden by Chamierus, in de voorverhaelde plaets, cap. 6. opghetelt worden. En of dusdanige menschen, in de heylige Schrift uyt te leggen,

gen, van Godts Gheest zijn bescheenen, of vermoogen hebben van de waerheden der goddelijcke uyt spraecken op te speuren, en te toonen, en of aen hen soodanigh een autoriteyt behoort, als Bellarminus ten breedsten uytmeect; wy laten en bevelen dit aen 't oordeel van yder, die niet harsfenloos is, en in een ghesont lighaem een ghesonde gheest heeft.

3. Dit is 't eerste bewijs gheweest. Het tweede word afgheleydt van de conditien, die, ghelijck de Theologanten vast stellen, in de ware uytlegger vereyscht worden, uyt de welcken wy soodanigh een sluyt-reden maecken. D'onfeylbare uytlegger der Heylighe Schrift kan niet doolen, noch eensijdigh wesen, noch geen plaets tot hooger beroep laten, maer tot wellemingh dwingen, en de menschen met een seeckere kennis indringen. Maer de Kerck, d'Oudtvaders, de Concilien, en de Roomsche Pausen kunnen doolen, eensijdigh wesen, &c. Sy sijn dan geen onfeylbare uytleggers der Heylighe Schrift. Wy hebben, *cap. 4. §. 10.* van 't meerder voorstel ghesproocken. Wat de bevestingh van 't minder voorstel aengact, (behalven het geen, dat wy in de proevingh van 't eerste bewijs byghebracht hebben, en dat de Kerck, en de Concilien uyt menschen bestaen, en d'Oudtvaders en Pausen menschen zijn, die sonder dese conditien kunnen wesen) wy sullen daer in by deelen voortgaen. En voor eerst, dat de Kerck doolen kan, blijkt hier uyt, dat d'Ouden oock d'Eucharistia, of 't Sacrament aen de kinderen meêghedeelt hebben; daer af Augustinus en anderen veel dingen sprecken. Wyders, een weynigh nae de tijden van 't Niceensche Concilie, is het grootste deel van de Christelijcke werelt tot ongheloof vervallen, ghelijck wy by Sulpicius, in 't tweede Boeck, lesen. Dus heeft oock, in de tijden der Arianen, byna de gheheele werelt met het vergift van die kettery besmet gheweest, ghelijck Lirinensis ghetuyght, die oock belijdt dat het niet onmogelijck is dat de gheheele Kerck ghelijckelijck van 't gheloof kan afwijcken. Besie meer hier af by Chamierus, *Panstrat. Catholic. lib. 2. cap. 16.* en indien d'eerste conditie in de Kerck ontbrecekt, soo sullen'er oock d'anderen ontbrecken; want sy sijn alle daer op ghegrontveest, ghelijck wy hier voor ghetoonen hebben. Voorts, dat d'Oudtvaders kunnen doolen, blijkt hier uyt klareljck, dat sy dickwijls de ware sin van de Schrift niet ghetrossen hebben, ghelijck Bellarminus seer klarelijck acwijst, *lib. 3. de verbo Dei, cap. 3. sect. 9. & 10.* daer hy seght, *Das d'Oudtvaders, in de Heylighe Schrift uyt te leggen, dickwijls hebben ghesbruyckelt, op een figurelijcke wijze het geen nemende, dat eygentlijck ghenomen moest worden, en op d'eyghe wijze het geen verstaende, 't welck figurelijck te verstaen was;* en hy brengt daer toe verscheyde voorbeelden by uyt Origenes, Papias, Justinus, Ireneus, Tertullianus, Lactantius en anderen. Het selfde seght oock Hieronymus, als hy in 't derde deel, in de Brief aen Theophilus, dus schrijft: *Ick weet dat ick anders d'Apostelen, en anders d'andere verbandelaers*

laers der Schrift moet houden: dat d'eersten altijd waerheydt spreecken, en de besten als menschen in sommige dingen doolen. In deser voegen seght hy oock dat hem eenighe Commentarien over de Heylighe Boecken sijn ontvalien, die hy eerder uytghehort, dan gheschreeven heeft. D'oudtvaders sijn niet alleenlijck afghedwaelt, maer veel van hen hebben sich oock eensidigh gheroont. Want sy spreecken dickwijls eenighe dingen uyt gunst en liefde, ghelijck Augustinus, in sijn Hantboeck aen Laurentius van 't Vaghevier, en van 't ghebedt voor de dooden, eenichsins belijdt dat anderen en hy, door al te groote overvloed van liefde hebben ghedoolt, ghelijck dan, als hy op sijn vrienden, en op sijn waerdste moeder Monica denckt. Sy verswijgen dickwijls andere dingen uyt vrees van eenigen, ghelijck de selfde Augustinus getuyght, *Epistol. ad Famularium 119. cap. 19.* met dese woorden: *Ich darf veel van dese dingen niet vrjmoedighlijck verwerpen, om d'ergernis van eenighe personen, die of heyligh, of oproevigh sijn, te mijden.* Sy sijn dickwijls uyt al te groote eerbiedigheydt tot eenigen, en dickwijls door de tyranny van eenighe Pausen en Keyfers tot ongherijmde uytleggingen der Heylighe Boecken ghedreven, ghelijck de Historie van 't Concilie, t' Ariminum ghehouden, en die van Berengarius overvloedighlijck ghetuygen. Doch de Paus-ghesinden maecken hier op dese uytsonderingh, dat sy wel niet ontkennen dat dese of die van d'Oudtvaders niet somtijds doolingh onderworpen heeft gheweest; maer dat sy alle, met malkander overeenkomende, altijd de waerheydt hebben gheleert en onderwesen, nooyt ghedoolt, en alleenlijck dus verre voor onseylbare uytleggers te houden sijn. Maer wy antwoorden weêr, voor eerst dat dese uytsonderingh beusclachtigh is: want indien een in d'uytleggingh van dese, en een ander in d'uytleggingh van die plaets kan doolen; wacrom kunnen sy oock niet alle ghelijck doolen? Daer nae, dat men seer weynigh, jae misschien geen plaetsen vindt, van welcker sijn alle d'Oudtvaders hun ghevoelen gantschelijck uytghesproocken hebben; wijders dat sy alle, of immers ten meestendeel, ghesamentlijck hebben ghedoolt in de plaets Prov. 8. te verklaren: Eyndelijck, dat het valsch is dat de toestemmingh en overeencomingh van alle d'Oudtvaders by de Paus-ghesinden de regelmaet van d'uytleggingh is, dewijl alle hun gheschrieten ghetuygen dat sy somtijts niemants, en somtijds alleenlijck d'uytleggingh van een of twee volgen; schoon andere en beter Oudtvaders daer af verschillen, ghelijck Polanus breedelijck gheroont heeft in alle de Capittelen *sua Symphonia Catholica*, en *Syntag. Theolog. lib. 1. cap. 45. quest. 7.* Wyders, dat de Concilien kunnen doolen, ghetuyght opentlijck het eerste Concilie van Nicea, als het de Krijghslieden heeft verdoemt, die, eenmael belijdenis van 't Christelijck gheloof ghedaen hebbende, sich daer na weêr in de krijghsdienst, en die noch wettigh was, begaven; als het eenighe regels van boetvaardighcydt heeft inghesteldt, die d'oorfaecken van veel

waengheloovigheden in de Kerck gheweest, en Christus verdiensten vermindert en verduystert hebben, als liet aen de ghewijde Persoonen het Huwelijck wilde verbieden, so Paphnutius dit bedrijf niet verhindert hadt, &c. Eyndelijck, dat de Roomsche Pausen kunnen doolen wijzen aen hun sware en menighvoudighe mislagen in Godts woort uyt te leggen. Tot een voorbeeld, Bonifacius d'achte, *de Majoritat. & Obedient. cap. 2.* om te bewijzen dat de weerlijke en geestelijke opperste macht aen hem behoort, brengt de plaets van d' Euangelist Lucas, cap. 22. vers 38. op 't toonneel, *sie hier twee Swaerden*, &c. en leght de selfde naer sijn voordeel uyt. Wyders. Cephass beteeckent hooft; de Paus dan is 't hooft van de Kerck, hoewel Joannes cap. 1. v. 43. seght dat Cephass een steen beteeckent. Desghelijcks hebben de Paus Siricius, Epistol. 1. aen Himerius Tarraconensis, cap. 7. en Innocentius d'eerste, Epistol. 3. aen Exuperius, Bisschop van Tholose, de plaets van 1. Petr. 1: 16. *Weest heyligh, om dat ick heyligh ben*, en van Paulus, Rom. 8. 8. *Die in 't vleesch zijn, kunnen Godt niet behagen; doch ghy seit niet in 't vleesch, maer in de geest*, soo uytgheleyt, dat sy daer van afleyden, dat de Priesters van 't Huwelijck afgheweert moeten worden, hoewel Petrus van alle de gheloovighen spreect, en Paulus van de genen, die de vleeschelijke natuur noch niet door Christus Geest uytghetrocken hebben. Men sou wel seer veel andere dierghelijke dingen konnen bybrengen; maer desen sullen ghenoech zijn: want het valt verdrietigh met soodanighe beuseligen langer beligh te zijn. De geen, die meer niet af begeert, ghelijck oock van d'ontknoopinghen der bewijs-redenen, daer mede de Rooms-ghesinden hun ghevoelen bekrachtigen en bevestigen, neem sijn toegangh tot de meer-ghenoemde Chamierus, Polanus, &c.

X. C A P.

1. *De redenen van veel Gereformeerden worden by-ghbracht.* 2. *Uyt de welken hun ghevoelen bepaelt, en kortelijck overvogen wordt.*

NA dat wy dese swacke en onghewapende vyanden in een schermutselingh en korte strijdt verwonnen hebben, soo sullen wy nu de slaghordeiningh omkeeren, en onse wapenen tegen de Ghereformeerden, en tegen de genen, die hun vaendelen volgen, aenvoeren, tegen de welken groo-ter kracht, en langer strijdt noodigh sal wesen, als de genen, die dapper in d'oorlogh, uytsteckende in krijghslisten, in de verdedigingh der wapenen en vestingen wel onderwelen, en, 't welck het voornaemste is, noch van niemandt, dat ick weet, bestreden, veel min verwonnen, en overmant zijn. Want de meeningh en 't ghevoelen, 't welck sy voeden en onderhouden, hoewel verwardelijck en duysterlijck voorghestelt, schijnt echter seer aenghenaem, en steunt op veel en verscheyde bewyzen, die noch eenighe schijn

van ghewicht voór sich vertoonen. Men sal derhalven sich oock langer by hen moeten verletten, en een langer disputatie aen hen besteden. Maer dit is oock de laetste arbeydt; en als wy dese deurgheworftelt zijn, soo sullen wy veylighe vrede, en gheruste stilte ghenieten. Wel aen dan, laet ons, sonder langer omwegh te kiesen, de vyant blymoedighlijck aentasten.

1. Chamierus, *Parastrat. Catholic. Tom. 1. lib. 16. cap. 6.* bepaelt, sonder eenigh ghewagh van de heylighe Geest te maecken, de meeningh en 't ghevoelen der Ghereformeerden dus: *De Catholijcken ghevoelen dat men d'uytlegghingh der Schrift niet verlighlijcker, seeckerlijcker, en warelijcker kan hebben, dan door de Schrift selve.* Polanus, *Syntagmat. Theolog. lib. 1. cap. 45. quest. 5.* seght uytdruckelijcker dat de Heylighe Schrift selve, die Godts stemme is, de regelmaet is van de Schrift uyt te leggen, en om van d'uytlegghingh der Heylighe Schrift t'oordeelen of sy waer of valsch is. Maer Wendelinus, *Theolog. Christian. Prolegom. cap. 3. Thes. 6. explicat. 1.* spreeckt een weynigh anders. 't Oppersterecht (leght hy) van de Schrift uyt te leggen is by de heylighe Geest, in de Schrift spreekende, of by de Schrift, die de stemme van de heylighe Geest is. Walæus, in sijn Hantboeck van de Christelijcke Godtsdienst, in de plaets van d'uytlegghingh der Schrift, ghebruyckt byna de selfde woorden. *De heylighe Schrift*, leght hy, *is haer selfs uytlegghster, of eerder de heylighe Geest, in de heylighe Schrift spreekende.* En *Loc. Commun. Theologic.* van d'uytlegghingh der heylighe Schrift seght hy: *Wy seggen dat Godt self, in de Schrift spreekende, d'opperste uytleggher der Schrift is.* En terstondt daer nae: *Want wy seggen dat Godt de heylighe Schrift soo ghericht en gheschickt heeft, dat de selfde niet alleenlijck de regelmaet, maer oock d'uytlegghster van haer selver is.* Daer in oock aen Godt, en aen de heylighe Geest hun deel in de Schrift uyt te leggen schijnt toeghepast te worden, ghelijck Whitaker dit verseeckert in sijn disputatie van de heylighe Schrift tegen de Papisten van dese tijdt, *Controvers. 1. quest. 5. cap. 8.* daer hy seght: *Ons ghevoelen is dat men 't opperste oordeel, en d'authoriteyt van de Schrift uyt te leggen niet aen de Kerck moet toe-eyghenen, maer aen de Schrift selve, en aen de heylighe Geest, soo wel opentlijck in de Schrift spreekende, als de selfde heymelijck in onse harten bevestigende.* Tilenus, *Syntagm. Disputat. Theolog. part. 1. disput. 8. thes. 1. & 2.* verklaert dit noch opentlijcker, klarelijker en onderscheydelijker, met dese woorden: *Christus ware Kerck behoudt het opperste recht, en d'authoriteyt van uyt te leggen voor de heylighe Geest alleen, in de Schrift spreekende; en stelt dat de ware sin der Schrift, soo veel d'innerijcke verseeckerheydt en ghewisheys aengaet, van hem alleen voortkoomt; maer dat, soo veel d'uyterlijcke overredingh aengaet, de selfde uyt de Schrift selve best ghenomen wordt.* En Scarpus, *Curs. Theologic. de S. Scriptura*, gaet noch veel breedelijcker hier in, op dese wijze: *De meeningh en 't ghevoelen der recht-sinnigen is dit, dat het opperste recht, d'authoriteyt, en 't oordeel van de Schrift uyt*

te leggen by de heylighe Geest is, in de Schrift spreekende, en dat d'uytleggingh der Schrift niet aen eenighe seeckere Stoel en ghevolgh van menschen, ghelijck de Papijsten willen, ghebonden is, maer aen de Heylighe Geest, beymelijck de Schrift in de herten der gheloovigen bevestigende, toegheeygent moet worden. Want dese dingen strijden niet, als wy seggen dat dit by de Schrift, en by de Heylighe Geest is: want de Heylighe Geest wordt gheseyt d'opperste uytleggher te zijn, derijl wy, om seeckerlyck van de ware sin der Schrift overreedt te wesen, door de Heylighe Geest verlicht moeten wesen, sonder dat wy anders die verseeckertheyd en ghewisheyd, de welke in de geesten der gheloovigen is, sullen verkrijgen, hoedanighe midelen wy oock ghebruycken. En dit is d'innerlijcke overreedingh, die ons alieentlijck zengael: want wy awingen oock niet d'anderen de sin en meeningh, en 't oordeel van de heylighe Gheest op aese wijze ontfanghen. Maer de Schrift selve, of de heylighe Gheest, in de Schrift spreekende, wordt gheseyt d'opperste uytlegger, en rechter ten opsicht van d'uytterlijcke overreedingh. En dieshalven moet men tot dit uytterlijck oordeel der Schrift komen, om anderen t'overreeden.

2. Wy hebben dit hier dus breedelijck willen verhalen, ten deel op dat wy t'ghevoelen der Gereformeerden daer uyt souden kunnen trecken, en voortellen, en ten deel op dat blijcken sou hoe sy de selfde uyt drucken en bepalen; t'welck sy seer duysterlijck en verwardelijck, immers naer mijn oordeel, doen. Want d'eersten, gheen ghewagh van d'innerlijcke of uytterlijcke overreedingh maeckende, noemen nu de Schrift, die Godts stemme, of de heylighe Geest is, nu Godt, of de heylighe Gheest, in de Schrift spreekende: met welke benaminghen zy, ghelijck my toeschijnt, niets anders verstaen, dan de Schrift selve, en dieshalven stellen dat sy haer selfs uytlegger is. Maer de lesten, tusschen d'innerlijcke en uytterlijcke overreedingh onderscheydt maeckende, schryven 't leste aen de Schrift, en 't eerste aen de heylighe Geest toe, en schijnen dit door de heylighe Gheest, in de Schrift spreekende, te kennen te gheven, hoewel sy terstondt daer na de Schrift, en de heylighe Geest, in de Schrift spreekende, vermengen en verwarren. Doch wy, soo veel wy uyt het gheseyde kunnen verstaen, achten dit hun meeningh en ghevoelen te zijn, namelijk dat de heylighe Schrift een seeckere en onfeylbare regelmact is van haer selve uyt te legghen, daer door, als door seecker ghereerschcap, dat voor de sinnen verschijnt, de ware en eyge sin van 't Goddelijck Woordt uytterlijck, niet alieentlijck uytgevonden en betooght, maer, uytgevonden zijnde, oock overwooghen en ondersocht moet worden; maer dat niemandt der gheloovigen gantchelijck en volkomelijck daer af in sijn ghemoedt overreedt kan zijn, t'en sy de ghetuygenis van de heylighe Geest daer bykoomt, die, als een innerlijcke oorfaeck, de welke van de sinnen niet bevat kan worden, de waerheyd van d'uytleggingh in hun herten versegelt. Indien dit hun meeningh

ningh is, soo is sy, schoon sy geen openbare ^b teghenfeggelijckheydt in-
 sluyt, echter niet vry van alle swarigheydt. Want indien 'er, na de Schrift ^b *Contra*
 selve, tot de volkome overredingh van d'uytleggingh, daer-en-boven de ^{distio.}
 heylige Geest vereyscht wordt, soo sal die regelmaet niet ghenoeghsaem en
 onfeylbaer zijn, gelijk sy van hen ghestelt wordt te wesen, namelijk op de
 welcke alle de voorwaerden passen, die in de ware Uytlegger vereyscht zijn,
 en die wy hier voor genoemt hebben. Want indien de selfde in uyt te leg-
 gen niet kan doolen, en gheen plaets voor hooger beroep laten, maer de
 menschen met een seeckere kennis indrincken, en tot toestemmingh par-
 sen, soo sal daer-en-boven de getuygenis van de heylige Geest niet nootsa-
 kelijk zijn. Want wat kan yemandt boven dese regelmaet begeeren? En
 indien 'er de getuygenis van de heylige Geest nootsaekelijk is, soo sal de-
 se regelmaet niet tot toestemmingh kunnen parssen, noch de menschen met
 een seeckere kennis indrincken, maer plaets voor hooger beroep laten, en
 doolingh onderworpen zijn. Doch wy, van dese dingen scheydende, die
 wy alleenlijck in 't voorbygaen aengheroert hebben, sullen yder deel van de-
 se meeningh, en van dit gevoelen in 't besonder wederlegghen, en vooreerst
 dit, dat de Schrift niet de reghelmaet is van sich selve uyt te legghen.

X I. C A P.

1. *Het gevoelen der Gereformeerden, daer in men de Schrift haer selfs uytleg-
 gher stelt, wordt verklaert,*
2. *En de swarigheden daer af bygebracht.*
3. *Dat de beteekenis der woorden en redenen niet uyt de natuur, maer door de
 verkeerigh en ommegangh der menschen, bekend zijn.*
4. *Dat het ghewoon
 ghebruyck van spreekken niet d'uytlegger der heylige Schrift is,*
5. *En niet
 van de Gereformeerden ghestelt wordt, en oock niet zijn kan.*
6. *Dat gheen
 plaets daer af uyt sich selve klaer, maer dat sy alle twijffelachtigh zijn.*
7. *Dat oock d'een niet altyt door d'ander, of de duysteren door de klaren
 verklaert worden.*
8. *Dat de bygebrachte swarigheden niet deurgaens van
 de Gereformeerden door de bygebrachte regelen wechgenomen worden,*
9. *Noch
 door d'uytulucht, die yemant hier toe bybrenght.*

1. **B**Y de naem van de Schrift moet hier verstaen worden de woorden,
 spreekwijzen, redenen, en diergelijcke andere dingen, tot d'uyt-
 terlijcke spraek en talen, die de heylige Schryvers gebruyckt hebben, be-
 hoorende: maer niet d'innerlijcke reden, en de sin der woorden en meenin-
 ghen; want indien de selfde bekend, en klaer was, soo sou sy niet moeten
 uytgheleydt worden, en oock niet de regelmaet van d'uytleggingh kunnen
 zijn. Want wie sal pooghen de sin van een reden, die hy alreë bekomen
 heeft, uyt te vinden, of begeeren dat een ander de selfde voor hem uyt-
 vindt? of wie sal aenvanghen een duystere en twijfelachtige plaets van de

L

hey-

heylige Schrift door de sin van een andere verklaren, na dat men de woorden en spreekwijzen verwaerloost en niet geacht heeft? Seecker, niemant-die recht bevat sal hebben dat d'uytlegger met de woorden, en met het geen, dat de woorden aengaet, besich is, en dat daer uyt de sin en meeningh opgespeurt en naghevorscht wordt, met de woorden en spreekwijzen van een reden, die hy alreë verstaet, door de woorden en spreekwijzen van een reden, die hy noch pooght en tracht te verstaen, te verghelijcken en overeen te brenghen. In voeghen dat de Ghereformeerden, en de ghenen, die 't met hen houden, als sy stellen dat de Schrift haer selfs uytleghter is, geen andere sin en meeningh kunnen hebben, dan dat de beteecknissen, soo der besondere woorden, als der gheheele redenen, die in de Schrift voorkomen, en welcker sin verborghen is, door behulp van andere woorden en redenen der Schrift, welcker sin bekenten klaer is, opghespeurt en uytgevonden moeten worden. Dit selfde wordt oock van Walæus bevestigt, *Enchirid. Religion. Christian. Loc. de Scriptur. Interpret.* met dese woorden: *De Schrift verklaert de duystere plaetsen door de vergelijckingsgh met de klaren, ghelijck hier af een treffelijck voorbeeldt is in Nehemias boeck, cap. 8. v. 9. In deser voegen verklaren oock Christus, en d' Apostelen deurgaens in 't Nieuwe Testament de duystere Schrift met de klare Schrift.* En Danæus, *Isagog. Christian. ad loc. commun. part. 4. lib. 3. cap. 6.* seght oock: *De middel van d'uytleggingh der Schrift is uyt de Schrift, als (ghelyck Augustinus tot Volusianus seght) de plaetsen met de plaetsen, en de heylige Schrift met de heylige Schrift vergheleucken worden, en als men d'uytleggingh van een duystere plaets uyt een andere ghemackelijcker plaets van de selfde Schrift bybrenghet, &c.* Desghelijcks spreeckt oock, en seer breedelijck, Whitaker, *Disputat. de Scriptura Sacra* tegen de Papisten van dese tijdt, *Controvers. 1. Quæst. 5. cap. 13.* met dit opschrift, *Dat de Schrift uyt de Schrift uytgheleyd moet worden.* De Schrift, seght hy, *wordt seer klarelijck en duydelijck uytgeleyd, soo wy op de Schrift, sich selve uytleggende, willen mercken, hoewet niet overal in alle plaetsen soodanigh, dat 'er gheen twijffelingh overblijft; maer echter in de meesten en nootsaeckelijcksten, en in de voornaemste hoofddeelen van ons Geloof. En wy hebben voorbeelden van dese uytleggingh in de Schrift. Want de Schrift, daer sy duysterlijck spreect, verklaert somtijts verstant sich selve in de selfde plaets, en somtijts overvloedighlijck in andere plaetsen. Hy verklaert daer na dese beyde soorten met eenighe weynighe voorbeelden, en voeght'er voort by: Daer zijn ontellijcke diergholijcke voorbeelden, in de welcken blijkt dat de heylige Geest beneersight heeft dat hy het gheen, 't welck wat duysterlijck gheseght scheen, terstont daer na duydelijcker sou verklaren, en de Leser van alle swarigheydt verlossen. En terstont daer na. En dit is de gewoonte der Schrift, dat sy om de ware kennis van een plaets te verkrijghen, ons tot een andere sendt, en dat wy in deser voeghen niet op een eenigh deel van de Schrift souden blyven staen, en rusten,*

rusten, maer door onse lesingh en overwegingh het geheel lighaem der heylige boecken ombelien. Men moet dan de plaetsen met de plaetsen vergelijcken, soo wy in de Schrift yets recht willen verstaen, en begrijpen. Hier toe dient oock Basilias, in *Reg. brevior. Interrog.* 276. daer hy seght: *De dingen, die twijffelachtigh zijn, en in eenige plaetsen van de heylige Schrift duysterlijck geseyt schijnen, worden van de ghenen, die in andere plaetsen klaer en drydelijck zijn, verklaert.*

2. Maer dese sin, dus verklaert zijnde, hoe aenghenaem sy oock van vooren schijnt, wordt echter van de gheen, die de selfde grondelijcker insiet, en naeukeurighlijcker beschouwt, van veel en groote swarigheden beset en omringht ghevonden. Want wat ghemeenschap hebben de plaetsen van d'een Schrift met d'anderen? of wat recht en voorrecht heeft dese over die, dat sy door of naer de selfde verklaert en uytgheleydt moet worden? Moeten de dingen, die, volgens Mattheus, of Marcus verhael, van Christus gheseght zijn, en den Leser duyster schijnen, naer de genen, die van Lucas of Joannes verhaelt zijn, verklaert worden? en dus meê recht anders. Sou niet yder van die heylighe Schrijvers, soo sy leefden, met recht konnen klagen van dat hun Schriften tot d'uytleggingh van anderen dienden, of de selfde onderworpen wierden? Souden sy niet met seer groote reden beweeren dat hen, en hun gheschriften ghewelt aenghedaen wierdt, en dat dese uytleggers hen verkeerdelijck ghebruyckten, die 't geen, 't welck sy wisten waerheydt te zijn, schriftelijck hebben ghestelt, op dat sy 'taen de nakomelingen, en aen hun verre na-neven bekennt souden maecten; en niet op dat sy de geschriften van anderen souden verklaren, of dat hun geschriften weder van hen verklaert worden? Heeft niet Paulus soo wel met de goddelijcke Geest begaeft gheweest, toen hy aen de Romainen, als toen hy aen de Corinthen schreef? of dese niet soo wel als Petrus, of yemant anders van d'Apostelen, of Euangelisten? Waerom moet dan dese door die, of die door dese, of oock door sich self uytgheleydt worden? Seecker, yder plaets van de Heylighe Schrift heeft haer autoriteyt, en waerheydt in sich, en haer eyghen sin, die niet van een andere afhanght, noch door een andere bepaelt moet worden. Wy leesen oock niet dat aen de Schriften van een Apostel eenigh recht van uytleggingh over die van een ander ghegeven is. Maer laet ons toestaen dat d'een plaets van de Schrift recht heeft om d'ander uyt te leggen; door welke middel, ick bid u, kunnen wy seecker sijn dat de sin en meeningh van d'een plaets even de selfde is, als die van d'ander? Want hoewel de selfde, of ghelijcke woorden en spreekwijzen in beyde voorkomen, soo kan echter de sin verscheyden zijn, en de woorden in d'een plaets eygentijck, en in d'ander oneygentijck, of in een verbloemde sin, of op eenighe andere wijze ghenomen worden. *Want de selfde reden, en de selfde spreekwijze heeft niet overal de selfde sin, en beteekenis in de Schrift; maer of*

verscheyden, of oock strijdigh, ghelijck Stapleton seght, en met veel voorbeelden toont, lib. 2. Controversiar cap. 10. Dieshalven houden wy 't met Dannhauwer, in Ideabon. Interpret. Malitios. Calumniator. part. 1. sect. 3. art. 11. §. 95. daer hy seght, Dat de ^c vergheelijkingh uyt de ^d ghelijckvoornigheyt van de suvere en naeckte ^e evenredenheyt niet kan bewijzen, maer alleenlijck met waerschijnelijcke redenen verklaren: Want het volghet niet, Dit is de sin van de ghelijck-luydende plaets; dieshalven oock van dese: dit woort wordts elders dus verstaen; dieshalven oock hier. Want dit sou wareljck een bewijs zyn, van 't besondere ghenomen. Wyders, het ghebeurt oock seer dickwijls dat yets (dit sijn de woorden van de selfde Stapleton, in de selfde plaets) op een selfde, of niet op een selfde wijze gheseght schijnt, niet soo seer uyt de ghelijckheyt of onghelijckheyt der dinghen selven, als uyt de gheregentheyt, en de vooropghenome sin en meeningh der gener, die hen vergheelijcken. Maer laet ons weer toestaen dat de Heylighe Schrijvers in twee of meer verscheyde plaetsen het selfde hebben willen aenwijzen, en te kennen geven, soo sal nootsaeckelijck de sin van de plaets, die d'anderen uytleydt, bekent en klaer moeten zyn; want anders sou sy haer ampt niet kunnen volbrengen. Maer waer uyt wort die bekent? Indien men antwoordt, door een ander, soo sal ick van dese weer de selfde vraegh doen, en dus gheduurighlijck voortgaen, tot dat men eyndelijck tot een, of veel (want dewijl de Schrift niet oneyndigh is, soo kan men niet tot het oneyndighe voortgaen, noch, sonder klaerblijckelijcke ongherijmtheydt, als in een Rosmeulen gheraecten) koomt, in de welcke of welcken wy vastigheyt sullen krygen, of van de welcken wy vast stellen dat sy niet van anderen verklaert worden. Hier sal men weer kunnen vragen van waer de sin van dese plaetsen soo bekent is; dewijl men de selfde bybrenght om andere plaetsen uyt te legghen, en dieshalven klaer moet zyn? op welke vraegh, ghelijck my dunckt, niets dan 't gheen, dat door sich bekent is, gheantwoordt kan worden. Want de Ghereformeerden seggen dat de Schrift in alle de dingen, die nootsaeckelijck sijn om ter saligheyt gheweten te worden, klaer en duydelijck is, in voegen dat oock d'eenvoudighe en onghoeoffende Christenen haer kunnen verstaen volgens dese reden van Augustinus, in zijn darde Brief aen Voluf. Tot de dingen, die ter saligheyt nootsaeckelijck zyn, koomt men niet met soo groote swarigheyt in die [Schriften.] Desghelijcks, de wijze van te spreecken, daer meê de Schrift te samen gheset wordt, hoe toeganckelijck aen alle menschen, schoon seer weynigen de selfde kunnen deurdringen, spreect die dingen, die daer in klaer zyn, als een seer ghemeensame vriend, sonder bedrogh, tot het hart der onghelerden en ghelerden. Maer die dinghen, die sy onder verborghentheden bedeckt, verheft sy oock niet met een verwaende uytpraeck, op sulck een wijze, dat een traeghachtigh en onghelert vernuft niet daer toe sou durven toetreden, ghelijck een arme tot de rijke: maer sy noodight met een neederighe reden alle menschen, die sy niet al-

• Collatio.
• Analogia.
• Proporno.

f Particu-
lari.

len-

leenlijck met een openbare waerheydt weydt, maer oock met een verborghe waerheydt oeffent, 't een gereet, en 't ander verborgen houdende. Doch op dat d'openbare dingen niet sonden walgen, soo worden de selvaen, gheopenbaert zijnde, weêr begeert, en, begeert zijnde, eenighsins vernieuwt, en, vernieuwt wesende, ingheboesemt. En in 't seste Capittel van 't Boeck sijner Christelijcke Leeringh seght hy: De genen, die het gheen, 't welck sy soecken, gantschelijck niet vinden, lijdén hongher; en de ghenen, die niet soecken, om dat sy 't ghereet hebben, quynen en verwelcken dackwijls van walgingh. Maer men moet sich in beyde van verflaewingh wachten. De heylighe Geest dan heeft op een heerlijcke en heylsame wijze de heylighe Schrift soo ghematight en gheregelt, op dat hy naer d'openbare en klare plaetsen hongér ontftecken, en in de duystere plaetsen de walgingh wechnemen sou. Want van dese duysterheden wordt bynae mets uytgevonden, of men bevindt dat het elders seer klarelijck gheseght is. Maer wat reden wordt by hen door sich voor klaer, of welcke sin door sich bekennt uytghesproocken? Ick, om de waerheydt te belijden, heb van dese saeck by alle de Theologanten, die my tot noch toe voorghekomen zijn, niets kunnen vinden, dat vast en bondigh is, en eenigh naeukeuriger ondersoeck uytstaen kan. En dieshalven is 't niet noodigh dat wy ons verletten en ophouden met hun ghevoelens te verhalen, en te wederleggen. En om dese cenighe uytsonderingh regen te gaen, (namelijck dat eenighe plaetsen door en uyt sich selven klaer zijn) die wy hier voor verhaelt hebben, en de welcken alleen sy in dit gheschil kunnen bybrengen, soo sullen wy voor eerst eenighe dingen, die wy in 't begin van dese verhandelingh verklaert hebben, weêr in gheheughenis brengen.

3. Wy hebben hier voor, in 't tweede Capittel, gheseydt dat de woorden mercken en teekenen der bevattingen en dingen zijn, en dat hier uyt yder reden te samen gheset wordt, en bestaet. De saecken en bevattingen dan sullen het beteekende zijn; en yder reden sal veel bevattingen en saecken, aen malkander ghevoeght, of van makander ghescheyden, beteekenen. Wy hebben hier voor oock, in 't selfde Capittel, gheseyt dat yder bereeckenis der woorden, en dieshalven oock de sin van de reden, niet van de natuur, maer van d'instellingh der menschen oock haer oorsprongh heeft ghenomen, en noch van hun ghewoonte en ghebruyck afhanght, by welke ghewoonte en ghebruyck het oordeel, recht, en de regelmaet van te sprecken is. Uyt het welck volghet dat alle bereeckenis der woorden, sinnen en meeningen der redenen, niet uyt haer eyghe natuur, of door 't naturelijck ondersoeck van 't licht bekennt zijn, maer uyt de verkeeringh met de menschen, de welcken die tael ghebruycken, namelijck uyt het sprecken en hooren ghehaelt, of van de leermester door de levendighe stem gheleert, of uyt de Woort-boeken en beschreven spraeck-kunsten ghenomen moet worden.

4. Als dan de Ghereformeerden stellen dat eenighe plaetsen der heylighe Schrift uyt sich selven klaer en duydelijck zijn, soo kunnen sy dese klaerheydt en duydelijckheydt niet op een selfde wijze verstaen, ghelijck de beginselen der wetenschappen, ghemeenelijck d'eerste en ghemeene kennissen ghenoecht; uyt sich selven klaer gheseght worden. Want dese dingen worden uyt het licht der natuur, sonder eenighe betoogingh, verstaen; twelck, ghelijck wy alree hebben ghe-toont, in d'anderen geen plaets kan hebben. Maer sy schijnen die klaerheydt en duydelijckheydt te verstaen, daer door de sin van de reden aen yemant, in die tael kundigh en ervaren, daer in de selfde uytghedruckt is, sonder eenighe verklaringh, of uytleggingh der woorden, bekent is: in voegen dat dit *uyt sich selven* niet buyten-sluyt een voorgaende kennis van dese tael, door oeffeningh of onderwijs verkregen, maer alleenlijck d'uytleggingh. En indien dit hun sin en meeningh is, soo sullen sy het ghemeen ghebruyck van spreecken d'uytlegger van de heylighe Schrift maecten. Want als sy stellen dat de duytere door de klaere plaetsen uytgheleydt moeten worden, en de lesten door sich selven, dat is, ghelijck wy alreë gheseght hebben, door 't ghemeen ghebruyck, soo sal warelijck, om naeukeurighlijck te spreecken, de Schrift niet haer eyghen uytleggher zijn, maer soo sullen alleenlijck eenigen van haer plaetsen anderen uytleggen, ghelijck sy selven bekennen; en soo sal de ghewoone wijze van spreecken, ten opsicht der duytere plaetsen, een verre affijnde, en ten opsicht der klaerder plaetsen, een nader uytlegger van de gheheele Schrift wesen. Doch dat dese niet de bequame en wettighe uytlegger der heylighe Schrift is, maer in tegendeel byna d'eenige fonteyn aller valsche uytlegginghen, achten wy dat hier uyt seer klarelijck blijktt, dat de grootste hoop der menschen, daer uyt de ghemeene ghewoonte van spreecken ghehaert wordt, doolt, en verkeerde en sporeloose bevattingen van Godt, en van de goddelijcke dingen heeft en voed; en indien yemandt de selfden in de heylighe Schrift inbrenght, en ghebruyckt, om haer te verstaen en uyt te leggen, wat anders, ick bid u, sal hy kunnen smeden en voortbrengen, dan uytleggingen, die seer vreemt van de sin Godts, en der Heylighe Schrift zijn?

5. En hoewel ick, met hoe groote naerftigheydt en opmerckingh ick oock omghesien en naeghespeurt heb, niet heb kunnen vinden wat de Ghereformeerden anders uyt sich selven klaer in de redenen komen stellen, soo blijkt echter klarelijck dat sy dit niet willen, of, indien'er eenigen noch ruuw en onbedacht ghevonden worden, niet kunnen verstaen, namelijk hier uyt, dat'er in Godts woort seer veel plaetsen voorkomen, de welcken uyt woorden en stellingen, die door de ghewoone wijze van spreecken bekent zijn, bestaen, en dieshalven naer dese reden klaer en duydelijck zijn, en echter van d'uytleggers niet in de selfde sin, die den Leser in 't eerst van selfs

felfs voorkomt, ghenomen, maer fomtijds van hen tot een andere, die feer verfcheyden is, ghetrocken worden; Van welcke foorte wy hier voor, in 't fevende lidt van 't derde Capittel, eenigen op 't toonneel hebben ghebracht, daer de volgende byghevoeght konnen worden. *Sweert gantschelijck niet, &c.* En *Maer u reden fy, ja, ja, neen, neen, &c.* Matth. 5. v. 34, en 37. *Das ghy den boose niet wederstaet: maer soo wie u op de rechter wanghe slaet, keert hem oock d'andere toe.* En *soo yemant met u rechten wil, en uw mantel nemen, laet hem oock de rock.* En *soo yemant u sal dwingen tot een mijl te gaen, gae twee met hem, &c.* Matth. 5. v. 39, 40, 41. En feer veel dierghelijcken, welcker ghemeene en duydelijcke lin naer de ghemeene wijsa van spreecken sy niet verwerpen souden, soo sy de klaerheydt en duydelijckheydt der redenen daer van afleyden.

6. Maer wat kan en moet dan by hen een plaets, uyt sich selve klaer zijn? Wy hebben hier voor, in 't derde Capittel, breedelijck van de duyfterheydt en klaerheydt der reden gehandelt, en dese beyde onderscheyden ten opficht van de tweevoudige sin, namelijk of eenvoudighlijck gesecht, of van de ware sin, die wy beyde oock van de waerheydt der reden onderscheyden hebben: in voeghen dat yder uytlegger, in yder reden uyt te leggen, dese drie dinghen naerstighlijck aenmercken moet; want de geen, die 't een gevonden heeft, moet sich niet terstondt inbeelden dat hy oock d'anderen heeft ghevonden; dewijl de sin van de reden bekent kan zijn, sonder des selfs ware sin, en waerheydt; maer niet de waerheydt, of de ware sin sonder de sin. Wyders, de sin en waerheydt konnen bekent, en de ware sin onbekent zijn. Eyndelijck, de sinen ware sin konnen bekent wesen, sonder dat men de waerheydt weet. Al 't welck aen de gheen, die opmerckt, uyt sich self klaer en duydelijck is. Dewijl dan eenighe reden in de heylighe Schrift uyt sich selve klaer en duydelijck ghestelt wordt, soo spreekt men dit of van de klaerheydt der sin, eenvoudighlijck gesecht, of van de ware sin. Van d'eerste is 't niet, ghelijck blijkt, soo uyt de dingen, die wy terstondt gesecht hebben, namelijk om dat in deser voegen het ghemeen gebruyck van spreecken d'uytlegger der heylighe Schrift sou zijn, als om dat hier gheen gheschil is van de sin, eenvoudighlijck ghesecht, maer van de ware sin der Schrift. Want wy disputeren niet van yder voorkomende, maer alleenlijck van de ware en eyge uytleggingh der Schrift; en dewijl de selfde, volgens hun ghevoelen, door plaetsen, die uyt sich selven klaer zijn, gheschiedt, soo sal die klaerheydt niet van yder sin, maer alleenlijck van de ware moeten wesen, want alle hout is niet bequaem tot timmerhout; en uyt yder sin wordt niet de ware sin ghetrocken. Zy spreecken dan van de leste, namelijk van de klaerheydt en duydelijckheydt der ware sin; en ten opficht van dese bekennen wy openhartelijck dat wy niet konnen sien hoe een plaets uyt sich selven klaer en duydelijck kan zijn, en begeeren hartelijck van

2 Hypo-
thesis.
6 Exceptio.

van hen daer in onderwefen te zijn. Want dewijl in alle plaetsen de fin tweevoudigh is, of immers tweevoudigh kan wesen, soo sal'er nootfakelijck feker kentecken moeten zijn, door 't welck men onfeylbaerlijck sal kunnen onderkennen so'er twee zinnen, of een voorkomen, dat'er geen meer in zijn. Hier uyt blijkt dat het van geen belangh en gewicht is, dat iemant weër inbrengt, of uytsonderingh maect, en seght dat d'eenvoudige en ware fin dickwijls te samen komen, en dat die plaetsen, in de welcken dit gebeurt, en die slechts een eenvoudige fin hebben, van hen alleenlijck uyt sich selven klaer ghehouden worden, en niet de genen, in de welcken sy verschillen. En dewijl, gelijk uyt de by-ghebrachte voorbeelden ghenoech blijkt, dit niet altijd gebeurt, soo sal men een merckteecken of regelmaet moeten bybrengghen, daer door men seeckerlijck sal kunnen verneemen of dit plaets heet; en in deser voegghen sal niet uyt sich selve, maer door dit kentecken, of door dese reghelmaet bekent worden dat die plaetsen soodanigh zijn, 't welck tegen d'onderstellingh is. Wyders, dese uytsonderingh sal hier door oock gantschelijck nederstorten, te weten dat'er gheen reden is, die niet veel sinnen toelaet, ghelijck uyt het gheen, dat wy in 't darde Capitel gheseght hebben, klareljck blijkt. Voorts, Dan. Chamierus, gheen der minste Theologanten onder de Ghereformeerden, seght besonderlijcker, *Panstrat. Catholic. Tom. 1. lib. 16. cap. 1. §. 1.* Dat'er geen plaets van de heylige Schrift is, die niet op verscheyde wyfen uytgeleydt kan worden, met dese woorden: *'t Is seecker dat'er niet soo licht, soo klaer, en soo seecker, is, 't welck niet op verscheyde wyfen verdraeyt kan worden, selfs toe strydighe sinnen en meeningen. En dieshalven heeft d'ervarentheyde gheleert dat alle ketteryen uyt een verkeerde verstantingh van de Schrift hun oorsprongh, of immers hun aenwas ghenomen hebben. Want wat koomt'er meermaels voor in de disputatien der heylighe Oudrvaders, dan d'oplossingh en verklaringh der plaetsen, die van de ketters voorgeworpen zijn? Eyndelijck, in dese elendige tijden verdedighen niet alleenlijck de Catholijck en hun gheloof naerstighlijck uyt de Schrift; maer de Papijsten (ick voegh'er by de Lutherianen, Wederdoopers, Socinianen, Arminianen, en alle d'andere Christenen) durven oock de selfde dickwijls misbruycken, en op des selfs authoriteyt, als of sy de hunne was, roemen. 't Welck niet gheschieden kan, 't en sy anderen de selfde plaetsen anders verstaen.* Dewijl dan in de heylige Schrift alles twijffelachtigh ghevonden wordt, en yder fin niet de ware is, maer alleenlijck de ghene, die met de meeningh van de Schrijver over een-koomt, en dese niet uyt sich blijkt, soo sal oock geen plaets uyt sich klaer zijn.

7. Voegh noch by dese allen dat'er seer veel plaetsen in de heylighe Schrift worden ghevonden, die nier meer dan eens in de goddelijcke Boecken gheseght zijn, en dieshalven niet met andere dierghelijcken vergheleecken kunnen worden, ghelijck Stapleton, *lib. 11. Controvers. cap. 10.* seer

seer veel voortbrengt, en dat men oock niet altijd tot die plaetsen, de welcken van hen klaer ghenoeemt worden, in d'uytleggingh van de Schrift kan komen: ~~maer~~ dat men seer dickwijls in de duystere plaetsen moet stilstaen, ghelijck in 't Oude Testament de Schriften der Propheten, als oock het Boeck van Job, en in 't Nieuwe Joannes Openbaringh niet weynigh verschaffen: welcker sin en meeningh echter, niet teghenstaende de duystereydt, d'uytleggers, als sy hen verklaren, niet uyt klare plaetsen, en diehalven oock niet uyt de heylige Schrift, maer van elders halen, 't en sy dat sy stellen dat het duystere door 't duystere uytgheleyt kan worden, en dus sich selven opentlijck teghensprecken.

8. Eyndelijck, alle dese byghebrachte swarigheden worden niet gheholpen, en het gevoelen der Gereformeerden heeft gheen steun en vastigheyt aen dese regelen, van hen hier toe byghebracht, ghelijck desen zijn: *Dat men niet altyt aen de bloote letter moet blyven hanghen, maer oock de ware letterlijcke sin uytvinden, die somtijds eygen, en somtijts ⁱ verbloemd en verbeeld is; en somtijds moet oock d' allegorische sin opghesocht worden. D'eyghen letterlijcke sin moet in d'uytleggingh van de Schrift altyds behouden worden, 't en sy de selfde valsche is. En men moet altydt, ('t welck Augustinus regel is) d'eyghenschap der woorden behouden, 't en sy eenige goede reden overreede dat'er ^k woords-wisselingh is. Indien het letterlijcke ongerijmtheyt veroorsaect, als het eygentlijck ghenoomen word, soo moeten wy onse toelucht tot de sin neemen. De dingen, die figurelijck gheseght zijn, moeten niet eygentlijck uytgheleyt worden; en in tegendeel weer recht anders. Men moet ^l d'onderwerpen soodanigh neemen, als de ^m geseggen hen toelaten te zijn, en weer de gheseggen naer d'onderwerpen; of men moet de ⁿ bepalingh van ^o 't gheseght uyt de natuur van ^p 't onderwerp halen. Indien de ^q spreekkingh beueelachtigh is, of boosheydt en schelmery verbiedt, of nuttigheydt of weldoen beveelt, soo is sy niet verbloemt: maer indien sy schijn boosheydt en schelmery te bevelen, of 't geen, dat nut en dienstigh is, te verbieden, soo is sy verbloemt. Aenmerck voor alle dingen, in de Schrift uyt te leggen, op 't gheen, dat aen Godt past. Dat'er de sin niet in-ghebracht, maer in-ghebooren zy, en dat de woorden verstaen worden ghelijck sy naturelijck leggen, &c. Want behalven dat, soo in Godts woordt uyt te leggen dese regelen benefens de Schrift ghebruyckt moeten worden, de Schrift warelijck gheen ghenoeghsamer regelmaet schijnt, om sich selve te verklaren, 't welck teghen hun ghevoelen is; soo sou ick d'authouren, begunstigers en vergaderers van alle soodanighe regelen, gaerne willen vragen, waer uyt blijkt wat in de heylige Schrift eygentlijck, wat op een verbloemde, en wat op een allegorische wyse gheseght is: waer uyt men weten kan welke sin valsche is; wat goede reden is; wat hen overreede dat'er ^r woords-wisselingh is; waer neer de letterlijcke sin swarigheyt veroorsaect; hoedanighe ^s onderwerpen van de ^t gheseggen toegelaten mer den te zijn, enz. Van waer men bekennt welke*

i Figuratus,
k Tropus
l Subiecta,
m Predicata,
n Determinatio,
o Predicatum,
p Subiectum,
q Locutio,
r Tropus,
s Subiecta,
t Predicatum.

• Locutio. *ⁱ* *Spreekingh boosheydt of schelmery verbiedt, en nuttigheydt of weldoen beveelt; waer uyt men verstaet wat aen Godt past, of de sin inghebooren is, &c. Indien sy dit weten, dat sy 't aenwysen, en sy sullen met eenen de middel en wyse van de Schrift uyt te leggen aenwysen. Maer ick heb nooyt yets soodanigh by hen, of by anderen kunnen vinden, behalven dit eenighe, 't welck ick, ghelijck my heught, by yemant ghelesen, of van yemant ghehoort heb, en dat ick dienstigh gheacht heb hier by te voegen, en t'overwegen.*

9. Dese, soo mijn gheheughenis my niet bedrieght, disputerende, *naemelijck of de heylighe Schrift naer de ware reden uytgheleydt moet worden, seyde dat men gheensins de Schrift onse reden moest onderwerpen, en, dit gheseght hebbende, vraeghde daer nae; Hoe sal dan blijken of d'een plaets eyghentlijck, en d'ander figurelijck verstaen en uytgheleydt moet worden? op welke vraegh hy op dese wyse antwoorde; Als de heylighe Schrift ergens yets klarelijck en met voordacht leert, of onderwijst, tegen 't welck zy in een ander plaets by voorval, en ghevolgh yets strijdigh schijnt te stellen; soo schijnt het dat d'eerste plaets eyghentlijck, en naer de letter verstaen moet worden, maer dat men de leste figurelijck, en naer de voorgaende verstaen moct. Tot een voorbeelt, de heylighe Schrift leert en onderwijst klarelijck dat Godt een en eenigh is; en in andere plaetsen spreekt Godt in 't meervoudigh ghetal, daer uyt te volgen schijnt dat hy niet een en eenigh is. Dewijl dan het eerste met voordacht gheleert en onderwesen, en het leste by ghevolgh daer van afgheleydt word, soo sullen dese leste texten oneyghentlijck ghenomen, en naer d'eersten, die men eyghentlijck verstaen moet, uytgheleydt moeten worden. Desghelijcks wordt bevolen dat men wel toefien moct dat wy Godt niet lichamelijck sullen inbeelden: Want in Moles vijfde Boeck, cap. 4. wordt gheseght; *Wacht u seer (want ghy hebt geen ghelijckenis ghesien, &c.) dat ghy niet yets ghesneden voor u maect, de ghelijckenis van eenigh beelst, &c.* En daer nae: *Indien ghy yets ghesneden sult maecken, de ghelijckenis van eenigh dingh. &c. so roep ick heden hemel en aerde tot ghetuyghen tegen u, dat ghy warelijck met den eersten sult vergaen, nyt dat lant, &c.* In welke plaetsen klarelijck gheleert en onderwesen wordt dat Godt onlichamelijck is. Dieshalven worden wy door dit ghebodt, en niet door de reden, verplicht alle texten, uyt de welcken schijnt besluten te kunnen worden dat Godt lichamelijck is, naer dit ghebodt uyt te leggen. Dit is 't ghevoelen van die man, daer door hy meent dat hy op dese vraegh in alle deelen voldaan heeft. Maer hy vergist sich ellendighlijck. Want wat word'er in de Schrift gheseght, dat by hem klaer is? dewijl sy gheheel uyt woorden bestaet, en geen woorden so klaer zijn, of sy kunnen meer sinen en meeningen toelaten, ghelijck wy alree gheoonthebben; en 't geen, dat by hem klaer sal zijn, sal van een ander duyster gheoordeelt worden. De klare plaetsen der Schrift selven, (ghelijck Stapleton, lib. 10. *Controvers.**

vers. cap. 3. seght) *sijn niet aen allen klaer.* Want het geēt; dat aen d'een klaer en openbaer is, is *duyster by een ander, die of trager van vernuft, of anders van ghenegenheydt is.* Dit is mijn Lichaem is aen ons klaer, maer aen Berengarius, Wiklef, aen de Lutheranen, en aen de Calvinisten duyster. Het woordt vleesch gheworden is aen ons klaer, maer was duyster aen d' Arrianen, Nestorianen, Eutyrianen en Apollinaristen. En dieshalven, schoon aen d'een de Schrift schijnt te leeren en t'onderwijfen, dat Godt onlichamelijck is, soo worden echter seer veel anderen door de selfde Schrift tot een strijdigh ghevoelen bewoogen. De text, die hy bybrenght, bewijst oock niets. Want die plompe en onbesuyfde menschen, die aen sich selven een lichamelijck Godt inbeelden, sullen segghen dat Moses, als hy seght, *Siet toe, want ghy hebt geen ghelijckenis ghesien, &c.* niets anders heeft willen te kennen geven, dan dat 'er geen lichaem is, by 't welck Godt gheleucken, of daer mee hy ghelijck ghemaect kan worden. Maer wel aen, laet ons toetsien dat 'er in de heylighe Schrift yets klarelijck en duydelijck uytghedruckt wordt; sou sy dan oock, soo de selfde onderwijfende verseeckerde *dat niets yets, of yets niets was,* eygentlijck, en ghelijck de woorden luyden, verstaen moeten worden, hoe seer sy oock tegen onse reden streedt? Seecker, ick gheloof dat niet, noch yemandt, die wel by sijn sinnen is, jae oock hy self niet. Want als de Schrift aen sich selve schijnt tegen te spreecken, soo sal hy ghedwongen worden te belijden dat het gheoorloft is reden te ghebruycken, op dat men kan onderkennen welcke plaetsen eygentlijck, en welcke oneygentlijck, en figurelijck verstaen en uytgheleydt moeten worden: ghelijck desen zijn, *Dat Gods berouw heeft,* Num. 23: 19. 1. Sam. 15: 29. &c. en *dat het hem berouwen heeft dat hy de mensch ghemaect had,* Genes. 6: 6. en *over dit quaet, 't welck hy gheseght had dat hy sijn volck senden sou,* Exod. 32: 14. en seer veel andere dierghelijcke plaetsen, die overal voorkomen. Ick acht dan dat 'er niemant soo onvoorsichtigh is, die door dese uytvlucht de swarigheyt, tegen de voor-verhaelde regheelt byghebracht, sou willen goet maecken, dewijl 'er in de heylighe Schrift, en voornamelijck in 't Nieuwe Testament, niets klaerder, en aen Christus ghemeensamer is, dan door ghelijckenissen en wisselwoordige wijfen van spreecken te leeren en t'onderwijfen: ghelijck d'Euangelist Marcus, cap. 4. vers 33, en 34. dit uytdruckelijck ghetuyght met dese woorden: *Door veel soodanighe ghelijckenissen sprack hy (te weten Jesus) de reden tot hen, naer dat sy konden hooren. Maer sonder ghelijckenis sprack hy niet tot hen.* 't Is wel waer dat de Ghereformeerde Theologanten, als sy besigh sijn met de text der heylighe Schrift uyt te leggen, en d'uytleggingen der tegenstrevens t'ondersoecken, de Philosophie (ghelijck wy hier voor aenghemerckt hebben) met dit voorneemen te hulp roepen, en van haer soodanighe beginselen, die door 't licht der natuure bekend zijn, en x berooghde besluyten ontleenen, met

Conclusions demonstrat.

92 DE PHILOSOPHIE

de welcken sy hun uytleggingh van de twijfelachtighe plaets souden verstercken en bevestighen. Maer als sy, in de verhandelingh der ghemeene plaetsen van d'uytleggher der heylighe Schrift hun vonnis moeten geven, soo berooven sy met eendrachtighe toestemmingh de Philosophie van dit ampt, en eyghenen het selfde aen de Schrift toe, en ontkennen met de mont het geen, dat sy met de daedt belijden, sonder te bemercken van hoe veel en hoe groote swarigheden, ghelijck wy alreë ghesien hebben, dit leerstuk ghedruckt wort, en op hoe swacke en broose bewijs-redenen het ghebouwt is, ghelijck wy nu sullen sien.

7 Dogma.

XII. C A P.

Hier wordt ghevoont dat het ghevoelen der Ghereformeerden niet bewesen wordt, ten eersten nyt Nehem. 8. v. 9. noch ten tweeden nyt 1. Petr. 1. v. 20.

NA dat wy in deser voegen genoegh, immers naer ons oordeel, het ghevoelen self der Gereformeerden ondersocht hebben, so laet ons nu tot de redenen toetreden; met de welcken sy de selfden poogen t'ondersteunen, en te bevestigen. Terwijl ick besigh ben met de selfde t'ondersoecken, kan ick my niet van verwonderingh onthouden, van dat seer gheleerde mannen, die andersins naeukeurigh en deursichtigh ghenoech zijn, en sich sooscherpsinnigh en streng betoonen in de bewijs-redenen van hun teghenstrevers t'ondersoecken en krachteloos te maecten, in hun eyghe bewijsen voor te stellen, en te bevestigen soo slap en plomp zijn, als of de selfden van alle steun en vastigheyt ontbloot waren: in voegen dat sy door hun voorbeeld Christus reden, *Luc. 6. v. 4.* ghedaen, bevestighen, *Dat de menschen in d'ooghen van anderen de splinter komen sien, en de balck in hun eyghen oogh niet bemercken;* En dat de Theologanten oock aen hun vooroordeelen, die verre van hen behoorden te wesen, kranck zijn, terwijl sy hun voorbevatte waen, van hun Voorouders ontfanghen, en de bewijsen, die de selfde bevestigen, sonder eenigh ondersoeck soo van dese bewijsen, als van die waen, omhelten: want indien sy slechts aenghevangen hadden een weynigh ondersoeck daer op te doen, soo souden sy de nietigheyt van die waen, en de swackheydt van dese bewijsen klarelijck bespeurt, en dieshalven de waerheydt naghevorscht, en de selfde ghevonden en omhelst hebben; 't welck sy, ghelijck ick hoop en vertrouw, noch met my sullen doen. Maer laet ons van dese omwegh weer op 't rechte pad keeren.

Wy sullen dan de bewijsen, die wy hier voorghenomen hebben te wederlegghen, in twee ordeninghen deelen: d'eerste sal de kunsteloose bewijsen begripen, namelijk de ghetuyghenissen, die, ghelijck de Ghereformeerden meenen, hun ghevoelen bevestighen, en uyt de heylighe Schrift ghenomen zijn; en d'ander de kunst-bewijsen, van de redes, van de ghelijck-

lijckvormigheydt des gheloofs en van elders ghenomen. Daer sijn twee voornaeme plaetsen, die uyt de Schrift byghebracht worden, d'een uyt het Oude, en d'ander uyt het Nieuwe Testament.

1. De plaets, die uyt het Oude Testament byghebracht wordt, is by Nehemias, *cap. 8. v. 9.* daer van Esdras, en van anderen verhaelt wordt, *Dat sy dat boeck, Godts Wet, duydelyck lasen, en, met de sin uyt te leggen, verstant gaven door de Schrift selve.* Daer uyt men beweert dat, soo eertijds de Schrift door sich selve uytgheleydt wierdt, de selfde reden nu oock behoort plaets te hebben. Bese Chamierus, *Panstrat. Catholic. Tom. 1. lib. 16. cap. 6. §. 10.* Scarpus, *Curs. Theologic. Loc. de Scriptur. Controvers. 8.* Alstedius *Pracogn. Theolog. lib 2. cap. 95.* en anderen. Maer wy antwoorden hier op, dat dese plaets, die wy uyt Tremellius en Junius vertalingh byghebracht hebben, uyt de Hebreuschse oorsprongh noch anders vertaelt kan worden. Want Picator heeft de leste woorden, in de welcken de voornaemste kracht van 't bewijs bestaet, vertaelt *ander het lesen*; en in d'Aenteekeningen over dit Capittel seght hy, dat 'er in 't Hebreus staet *in de lesingh.* In deser voegen heeft oock d'oude Vertaelder, de Seventigh volgende, niet vertaelt, *sy gaven verstant door de Schrift selve, maer sy hebben verstaen toen'er ghelesen wierdt.* Welcke vertaelingh oock, ghelijck Ravanellus belijdt, *in sua Bibliotheca sacra, Titul. de Scriptur. Distinction. 7. Num. 7.* met de Hebreuschse text overeen-koomt, en toeghelaten kan worden. Dewijl dan, ghelijck de selfde Ravanellus seght in de voorghedachte plaets, *den uytlegger gheoorloft is uyt twee vertaelingen, als sy beyde met de text wel overeen komen, een van beyde, sonder te misdoen, te volgen*; soo volghet dat de Ghereformeerden, indien sy uyt dese plaets hun ghevoelen willen bevestigen, klarellyck en duydelyck moeten toonen dat hun vertaelingh alleen de ware en rechte vertalingh is. Maer om te doen blijcken dat dit ghevoelen hier door niet krachtiger wordt, soo laet ons de gheheele plaets onderzoeken. De text dan moet uyt de Hebreuschse oorsprongh dus ghehaelt worden. *Sy lasen in 't boeck, in de Wet Godts, uytghespreyde [zijnde;] en met opmerckingh, en sy hebben de lesingh verstaen.* Vatablus vertaelt dese plaets bynae op ghelijcke wijze: *Sy hebben ghelesen in 't Boeck selve, in Godts Wet, duydelyck, en sy hebben verstant daer by ghestelt, en sy hebben de Schrift selve verstaen.* De Syrische vertalingh koomt byna met dese oversettingh overeen: *En terwijl sy het boeck van des Heeren Wet, uytghespreydt [zijnde,] lasen, bevatten sy dat, en verstonden des selfs lesingh.* D'Aenteekenaers over de vertalingh, in onse moeder-tael, door last der Hooghmogende Heeren Staten van 't Vereenicht Nederlant ghedaen, verschillen oock niet veel hier af, die uyt d'oorspronckelijcke text het leste deel van dese plaets dus op de kant vertaelt hebben: *En het verstant daer op leggende, soo verstonden sy de lesinghe, dat is het geene, dat ghelesen wert, of de Schrift, of in de vergaderinghe:*

hoewel sy echter ('t welck my in 't lesen wonder schein) in de text selve ; uytghesondert in de leste woorden , d'overlettingh van Tremellius en Junius ghevolgt zijn. Uyt dit alles vatten wy dese sin , namelijk *dat Esdras en anderen in 't Boeck , dat Gods Wet was* , en noch , naer mijn oordeel , *uytghespreyde zijnde* , dat is open en ontwonden wesende ; hoewel veel *dwydelijck* hebben : Want de Joden ghebruyckten boecken , niet van papier , noch op onse wijze ghebonden , en in bladen en sijden onderscheyden , maer die men op rollen en te samen winden kon. Want sy schreven , ghelijck by nae alle d'Ouden , op basten van boomen , die sy met oprollen slooten , en met uytrollen openden , daer af sy oock *Volumina* , als of men rollen seyde , ghe-noemt wierden : ghelijck men noch by de hedendaeghsche Joden yets dierghelijck vind , die hun vijf boecken van Moses , de welcken dus opgherolt en inghewonden konnen worden , in hun Tempelen bewaren. Sy lasen dan in 't Boeck , en op dese wijze ontvouwen en open , en sy hebben verstant daer by ghestelt , dat is sy hebben opghemerckt , of sy aendachtigh waren , soo de lesers als de toehoorders ; en sy hebben de lesingh , of het geen , dat ghelesen wierdt , verstaen ; dat is sy hebben de sin en meeningh daer af bevat ; 't welck weder soo aen de lesers , als aen de toehoorders , toeghepast kan worden. Indien dit dan de ware en eyghen sin van dese plaets is , ghelijck wy achten , soo blijkt dat hier uyt niets ghehaelt kan worden , dat tot voordeel der Ghereformeerden is.

2. D'andere plaets , die uyt het Nieuwe Testament bygebracht wordt , is te vinden in de tweede Brief van d'Apostel Petrus , *cap. 1. vers 20* ; en luydt dus : *Soo ghy dit eerst weet , dat gheen Prophecye der Schrift van eygen uytleggingh is*. Met welcke woorden , ghelijck Chamierus , *Paristat. Catholic. Tom. 1. lib. 1. cap. 19. en lib. 16. cap. 3. §. 1. & 2.* Polanus , *Syn-tagm. Theolog. lib. 1. cap. 45. question. 6. med. 1.* Walæus , *Loc. comm. Theolog. Loc. de Scriptur. Interpret. Fayus Enchirid. Theol. Disp. 26. Thef. 8. 9, 10* , en anderen achten , dat d'Apostel leert en onderwijft dat de Schrift niet naer eyghen vernuft , en besondere meeningh , die yemandt voor sich verdicht , en de Schrift aenwrijft , moet uytgheleyt worden , maer met dese Gheest , met de welck sy eerst voorghestelt heeft gheweest , dat is naer de voorspellingh van de heylige Gheest , ghelijck sy uyt het volgende besluyten. Want d'Apostel voeght'er by : *Want de prophecye is eertijds niet voortghebracht door de lust van een mensch , maer Gods heylige menschen , van de heylige Geest ghedreven , hebben ghesproocken*. En hier uyt wordt afgheleyt dat alle uytleggingh volgens de Schrift moet zijn. *Want dewyl (dit sijn Chamierus woorden) sy van de heylige Geest moet zijn , soo is nootsaeckelijck , welke Epilysis , of oplossingh en uytleggingh dat'er oock voortghebracht wordt , dat sy of van de ghewoone , of van de boven-ghewoone aenblasingh of ingeevingh ghehaelt wordt. Maer men verwacht nu geen boven-ghewoone ingeevingh , en de*
Kerck

Kerec heeft al overlangh de prophecyeen der geestdrijvers met Montanus Vertrouster afgheseydt en verworpen. Daer blijft dieshalven de ghewoone ingeevingh, die niet, ghelijck yder sal bekennen, uyt de Schrift ghehaelt word. En dese noemt hy daer na een naerflighe verghelijkingh der plaetsen. Maer wy antwoorden, voor eerst, dat eenighen lesen, ghelijck Walæus aenteeckent, niet Epilyseos, van uytleggingh; maer Epeluseos, van drift, onder de welken oock Calvinus is (ghelijck Beza verhaelt in d' Aenteeckeninghen over dese plaets) die 't vertaelt aendrift, of aenprickelingh, en schrijft dat dese vertaelingh seer wonderlijk wel aen hem behaecht. Ten tweeden, dat, schoon wy de ghemeene lesingh van 't woort Epilysis behouden, het selfde somtijds oock aendrift beteeckent; en dat dieshalven, soo of die lesingh, of dese beteeckenis plaets heeft, Petrus woorden een weynig anders luyden, en op dese wijze vertaelt moeten worden, *Das er geen prophecye der Schrift van eyghen ingeevingh, of aendrift is; dat is dat de Propheten de dinghen, die sy voortghebracht hebben, niet uyt eyghen vernuft en aendrift hebben gheseght, of gheschreven. En Nicol. Hemmingius, over dese plaets schrijvende, seght volmondighlyck uyt, dat dit de sin van dese plaets is, met dese woorden: Het woort Epilysis is twiffelachtigh by de Griecken; want nu beteeckent het aendrift of aenprickelingh, en dan uytleggingh. Maer de tegenstellingh geeft ons sijnlyck te kennen dat het hier voor aendrift genomen word, daer door de menschen aengevoert en aenghedreven worden om yets te segghen, of te doen. En het wordt segghen de heylighe Gheest ghestelt, die d' Aentheur der Prophecye is, 't welck uyt drie dinghen gheetoomt word, namelijck uyt de ghedwrighe overeenstemmingh der Propheten, en uyt de seeckerheydt der verkondigingen uyt de vreemde wonderdaden, door de welcken de waerheydt der prophecyeen is versgelt, daer de goetkeuringh van Christus en van d' Apostelen bykoomt. Petrus dan spreekt hier niet van d' uytleggingh, maer van de seeckerheydt der prophecye. Hier koomt noch by Marloratus over dese plaets, als hy seght: De sin der woorden kan tweevoudigh zijn. Want Epilysis is by de Griecken soo wel beweging en aendrift, als uytleggingh. En dus verstaen sy 't byna alle, &c. D' andere sin schijnt echter eenvoudiger, dat Petrus seght dat de Schrift niet op een menschelijcke wyse, of door menschelijcke aendrift voortghebracht is. En een weynigh daer na. Petrus leveel: dan voornamelijck de Prophecyeen, als ontwiffelbare Orakelen van Godt, te ghelooven, om dat sy niet uyt d' eygen bewegingh der menschen zijn uytgevoelt. Dus verre Hemmingius en Marloratus; welke uytlegging seer wel met het voorgaende en volgende overeenkoomt, ghelijck uyt het geen, dat wy nu seggen sullen, oock klarellyck sal blijcken. Ten derden, dat het woort Epilyseos, dat is uytleggingh, hier misschien niet te kennen geeft de naspeuringh en aenwysingh van de ware sin, daer mee d' Aenteeckenaers der heylighe Boecken besigh zijn; maer d' uytleggingh, die de Propheten, als Godts Ghesanten, en dismeesters der goddelijcke uyt-*

spraecken, aenghewend hebben in 't voorstellen van hun Prophecyeen, door de welcken sy niet hun ghevoelens, en de verdichtselen van hun barffenen, maer de raden van d'Almachtighe, niet dat hun eyghen ghemoedt hen voorlas, maer dat Godts Geest verschafte, aen 't menschelijck gheslacht verkondicht en bekent ghemaect hebben. En uyt de gheheele text van d'Apffel blijkt ghenoech dat dit de beteeckenis van dit woordt in dese plaets is. Want hy had daer voor, vers 16. gheseght, *Dat hy, gheen fabelen, door kunst toeghestelt, ghevolght hebbende, de macht en toekomst onses Heere Jesu Christi bekent ghemaect had; maer als de gheen, die met sijn ooghen des sels Majesteit had aengeschoont, en de stem, sijn eer en heerlijckheydt ghetuygende, van de hemel afgebracht, ghehoort, en dat hy de seer vaste prophetische reden had, namelijk van Christus toekomst, macht, majesteit, &c.* Welcks vastigheydt en seeckerheydt hy hier meê bewijst, dat gheen prophecye der Schrift van eyghen uytleggingh is; dat is uyt de menschelijcke barffenen der Propheten, die doolinghen en bedrogh onderworpen zijn, voortghekomen, ghelijck hy self te kennen geeft en bevesticht, als hy 'er byvoeght: *Want de Prophecye is eertijds niet voortghebracht door de lust van een mensche; maer Godts heylige menschen, van de heylighe Gheest ghedreven, hebben ghesproocken.* Dieshalven oock Cajetanus over dese plaets seght: *Hy raecht het onderscheydt aen tusschen de geschreven wetenschappen, en de gheleeven prophecyeen, namelijk hier in, dat een gheleert man de dinghen, die niet licht van 't verstande des doenders verschynen, naer sijn eyghen uytleggingh onderwijst en schrijft; maer dat de Propheet de dinghen, die aen hem onder 't licht der goddelijcke openbaringh verschynen, niet naer d'uytleggingh van sijn eygen oordeel seght en schrijft.* D'eerwaardighe Beda verschilt oock niet veel hier af, als hy over dese plaets dus aenteeckent: *Gheen der heylighe Propheten heeft naer sijn eygen uytleggingh de leerstukken des levens aen de Volcken verkondicht; maer sy hebben de dinghen, die sy van de Heer gheleert hadden, hun toeoorders aenbevolen te doen, en de hemelsche verborgentheden, die sy in 't heymelijck hadden bevat, eenvoudighlijck, of met sprecken, of met schryven, aen Godts volck overghelevert; niet ghelijck de Waerseggers der Heydenen, die 't gheen, 't welck sy selven in hun hart hadden verdicht, aen de meenighden der bedrogenen, als raedgheevingen van 't goddelijck Oraeckel, voordroegen.* Sels oock niet Erasmus, in zijn Aenteeckeninghen op 't Nieuwe Testament, in dese plaets: *Het griecksch woordt (epilysis) is gheseght van losmaecken, 't welck op verwarde dinghen past, of van toegaen, 't welck beter met het volgende overeenkomt.* Want sy hebben niet nyt hun eyge wil aenghevangen Prophecyeen voort te brengen, maer sy zijn door aendrift van de heylighe Gheest togetreden. Ghelijck oock niet Dionysius Carthusianus over dese plaets, als hy schrijft: *Alle prophecye der Schrift, dat is alle prophecye, in de heylighe Schrift begrepen, gheschiedt niet naer eygen uytleggingh, dat is, is niet openbaer geworden door mensche-*

Jehelijcke uytvindigh, noch naer d'eygen sin der Propheten gevonden. Indien dan of dese, of die, of de beyde beteeckenissen van *epilyseôs*, die nu verhaelt zijn, van d'Apostel ghemeent hebben gheweest, soo hebben de Gereformeerden uyt dese plaets niets kunnen trecken, daer op sy hun meeningh kunnen grondvesten. Doch laten wy ons milddadigh betoonen, en aen hen toestaen dat het woordt *epilyseôs* hier beteeckent d'aenwyfingh van de ware sin, soo kan men daer uyt noch niet besluyten dat de Schrift haer selfs uytlegghster is, maer eerder het teghendeel. Want als d'Apostel schrijft, *dat gheen propheeye der Schrift van eygen uytleggingh is*, soo siet het woordt *eygen* niet op d'uytleggers: want van desen wordt geen ghewagh ghemaect; en dit woordt wordt in 't voorgaende nergens gevonden; maer het moet op Propheeye, of op Propheten ghepast worden, en dus sal de sin sijn *dat geen propheeye der Schrift*, of (indien men by propheeye der Schrift de Schrift selve verstaet) *gheen Schrift-door sich selve, of van de Propheten verklaert moet worden*, 't welck reghelrecht teghen hun ghevoelen strijdt: hoewel de Syrische vertaelingh de sin van dese plaets schijnt te begunstigen: *Dit voornamelijck wetende, dat alle propheeye d'oplossingh van haer selfs Schrift niet is*; en noch karelijcker d'Arabische oversettingh, *Dit eerst wetende, dat alle propheeye der Schrift, niet self haer selfs sin oplost*. Doch hoewel wy weder toestaen dat het woort *eygen* op d'uytleggers siet, en dat d'Apostel oock dit in dese plaets heeft willen aenwijzen, dat de Schrift niet naer 't eygen vernuft van d'uytleggher uytgheleydt moet worden, maer naer de voorspellingh van de heylighe Geest, soo volghet echter daer uyt niet het gheen, dat sy beweeren; namelijk *dat de Schrift haer selfs uytlegger is*. Want behalven dat hier gheen ghevolgh is, en oock niet uyt die dingen wordt beweesen, die wy hier voor uyt Chamierus van de ghewoone ingeevingh van de heylighe Geest uyt de Schrift te halen, byghebracht hebben; soo kan oock niet de gheen, die Godts woort door de ware Philosophie uytleyt, met seer groot recht gheseght worden het selfde naer sijn eygen vernuft, en besondere sin, maer naer de voorspellingh van de goddelijcke Geest, te verklaren, ghelijck uyt het vijfde en seste Capittel blijktt; en dat oock in deser voegen het bewijs van onse meeningh eenigh licht daer af bekoomt. Maer hier af meer dan ghenoech.

Wy gaen d'andere plaetsen der Schrift, die te voorschijn ghebracht worden, voorby, als van soo kleyn belangh zijnde, dat yder der selfder nietigheydt seer lichtelijck kan begrypen; ghelijck daer sijn Joann. 10. vers 34. Daer Christus, om sich tegen de Joden te verdedigen, een plaets uyt het Oude Testament bybrenghet. En in de Wercken der Apostelen, cap. 17. vers 11. daer van de Berreers gheseght wordt, dat sy de Schriften ondersochten, of de dinghen, die Paulus verkondighde, soo waren. En in de Wercken der Apostelen, cap. 9. vers 22. daer Paulus, volghens Besaes

overfettingh, gheseght wordt dat hy, door by-gebrachte ghetuygenissen betoogende, de Joden overtnyght heeft. En andere dierghelijcken.

XIII. CAP.

De voornaemste bewijs-redenen, door de welcken de Ghereformeerden pooghen te bewysen dat de heylige Schrift haer selfs uytleggher is, worden voorghestelt en opgelost.

WY gaen dan voort tot de bewysen van de tweede ordeningh, die ghelijck wy gheseght hebben, uyt de reden, uyt de ^a gelijkvormigheyt des Gheloofs, uyt ^d d'aendoeningen der Schrift, en van elders ghaelt worden.

^a Analogia
^b Affectio-
nes.

^t Eerste van dese bewysen zy, *Alle geschillen van saecken des gheloofs moeten van de Schrift gheschift en gheoordeelt worden: Maer alle uytleggingh der Schrift is eenigh gheschil van saecken des gheloofs: Alle uytleggingh der Schrift dan moet van de Schrift gheschift en gheoordeelt worden.* Dus redeneert Chamierus, *Panstrat Catholic. Tom. 1. lib. 16. cap. 6.* en seght dat het meerder voorstel in 't eerste boeck bredelijck bedisputeert en betoogt is. En dat het minder door sich self blijkt; om dat, tot een voorbeeld, soo men voorgenomen heeft dit uyt te leggen, dit is mijn lighaem, men gheen sin daer aen kan geeven, daer door niet d'eem of d'andere zyde der tegenstrevens ghestijft sal worden. Indien men 't dus verstaet, dat dit in Christus lighaem ^c overselfstandighe wordt, soo neemt men de zyde der Papisten aen. Maer indien dit broodt plaetselijck met Christus lighaem te samen ghevoeght wordt, soo gaet men tot de Lutheranen over. En indien dit een bloot en ydel tecken van Christus lighaem is, soo wijckt men af tot de Wederdoopers. Maer indien men 't eyrdelijck dus neemt, dit broodt is Christus lighaem, of is een sacrament van Christus lighaem, soo begheeft men sich in de schoot van de Catholycke Kerck. De middel dan, die 'er wesen sal, om dese gheschillen t'onderscheyden, de selfde sal oock de ware en wettighe sin van dese woorden toonen en bevestigen. En het blijkt dat dese gheschillen van de Schrift onderscheyden worden. Waerom wordt dan oock dese plaets selve niet van de selfde uytgeleyd?

^c Transsub-
stantiare.

Om op dit bewijs bequamelijck t'antwoorden, soo staet hier een tweevoudige onderscheydingh t'aenmercken. D'eerste is dat het woordt *Schrift* of ^d vormelijck, of ^e stoffelijck wordt ghenomen. Als het *stoffelijck* ghenomen wordt, soo beteekent het de woorden, spreckwysen en redenen, de welcken de Propheten, Euangelisten, Apostelen, en d'andere Schryvers der boecken, in de goddelijcke ^f uytspreecken te beschrijven, ghebruyckt hebben. Maer als het *vormelijck* wordt ghenomen, soo wijst het de sin aen, die sy door dese woorden hebben willen uytdrucken, en de meeningh, die de selfde heylige Schryvers in 't ghemoedt hebben gehad,

^d Formali-
ter.

^e Materiali-
ter.

^f Eloquentia.

toen

toen sy dese dinghen schreven. D'ander is dat *saecten des geloofs* of breedelijck of engelijck worden ghenomen. Indien sy *engelijck* ghenomen worden, soo begrijpt men daer onder alleenlijck die dinghen, die men ghe-looft ter saligheyt nootsaeckelijck te zijn, en die gemeenelijck 3 Artijckelen des gheloofs worden ghenoeemt, en kortelijck in de Belydenis van 't Ge-loof der Apostelen begrepen zijn. Maer als men hen *breedelijck* neemt, soo worden daer onder alle de dinghen ghereeckent, die eenighsins op 't Ghe-loof toegepast kunnen worden. Wy dan, dit voor af gheseght hebbende, staen 't *meerder voorstel* van de sluyt-reeden toe, met dese onderscheydingh, *dat alle de gheschillen van saecten des gheloofs*, dat is die men ghelooft ter saligheyt nootsaeckelijck te zijn, *van de Schrift*, dat is van de ware sin der Schrift, *gheschift en gheoordeelt moeten worden*; en wy achten oock dat Chamerius het, in sijn eerste Boeck, in gheen andere sin betooght heeft. Maer wy ontkennen 't *minder voorstel*, namelijk *dat d'uytlegghingh der Schrift*, dat is der woorden, spreekwyfen, &c. van de Schrift, *eenigh gheschil van saecten des gheloofs is*, te weten op een enghe wyse ghenomen. Want de woorden en spreekwyfen &c. van de Schrift, of der selfder uytlegghingh, ghelijck door sich blijkt, is gheen artijckel des gheloofs, of daer over geschil is, en wordt oock, by mijn weten, van niemant foodanigh gheacht, noch kan foodanigh gheacht worden. Want alle leerstukken des gheloofs, ghelijck yder weet, die aen een Christen nootsaeckelijck zijn om ter saligheyt gheweten te worden, moeten uyt de ware en wettige sin van de Schrift alleen ghehaelt worden; maer d'uytlegghingh gaet daer voor, dewijl sy daer door bekendt wordt, en dieshalven oock voor die leerstukken; en daerom sal sy oock gheensins daer onder ghetelt kunnen worden. Wyders, men sal dus oock als in een rosmeulen gheraken. Want d'artijckelen des geloofs worden oock uyt de ware sin der Schrift ghehaelt, en de geschillen omtrent de selfden worden daer naer gheschift en beslecht; en dese sin heeft men uyt d'uytlegghingh der woorden; indien dan d'uytlegghingh een artijckel des geloofs, of eenigh gheschil daer af was, soo moest sy oock uyt de ware sin der Schrift ghehaelt, of daer naer beslecht worden, en dewijl dese sin uyt d'uytlegghingh der woorden bestaet, soo sal d'uytlegghingh der woorden uyt sich selve ghehaelt, of beslecht en ghescheyden worden; 't welck seer ongherijmt is. Wyders, wat *de bewysingh van 't minder voorstel* aengaet, de selfde is krachteloos. Want hoewel de gheen, die de rechte en ware sin van dese ^b uytspreeck, *Dit is mijn lichaem*, ghetoot en aenghewesen sal hebben, oock daer door het gheschil, te weten *hoe Christus lichaem in 't heylige Sacrament te verstaen is*, sal kunnen schiften en onderscheyden, soo is echter daerom d'uytlegghingh van de Schrift gheen gheschil van saecten des geloofs. Want men moet dese twee gheschillen onderscheyden, namelijk *hoe Christus lichaem in 't heyligh Avontmael ghenomen moet worden*, en

3 Symbo-
lum Apo-
larum.

b Effraim.

in welcke sin dese voorstellingh, *dit is mijn lighaem*, uyt te legghen is. 't Eerste, indien het yets in sich begrijpt, 't welck nootsakelijck is om ter saligheydt gheloof te worden, soo moet men 't selfde naer de ware sin der Schrift bepalen: maer het leste is geenfins een gheschil van saecken des geloofs, als men de selfde in enge bepalingh neemt. En dieshalven besluyt Chamierus qualijck, *dat de reden van de schiftingh der geschillen van saecken des gheloofs, als men hen in een enge beteekenis neemt, de ware en wet-tighe sin der woorden van de Schrift toont en bevesticht: daer in teghendeel, de ware en wet-tighe sin der woorden van de Schrift is d'eenige regelmaet, en de middel van de gheschillen van saecken des gheloofs te schiften en t'onderscheyden.*

Het tweede, *indien de Schrift authentijck, volmaeckt, en klaer is, soo is sy oock de beste en seckerste uytlegghster van sich selve. 't Eerste is waer: dieshalven oock het leste.* Dus argumenteert Chamierus weër in de voorgedachte plaets §. 3. en oock omtrent met hem Whitakerus, *Disputat. de Scriptura S. controu. 1. quaest. 5. cap. 8. Argum. 14.* Daer hy seght, *Dat hy de deelen van 't voorgaende met soo veel volkomen controversen betoont heeft; maer dat het ghevolgh door sich klaer en openbaer is. Want indien de Schrift volmaeckt is, soais nootsaeckelijck dat daer in alle de dinghen zijn begrepen, die tot het gheloof behooren. Maer alle de dinghen, die tot des selfs uytleggingh nootsaeckelijck zijn, behooren tot het geloof. Dieshalven moeten de selfden daer in begrepen zijn.*

Wy antwoorden op dit bewijs met het voorstel toe te staen, (dewijl des selfs grootste kracht hiër op de volmaeckheydt van de Schrift schijnt te sien, ghelijck uyt de bewysingh van 't ghevolgh blijkt; want anders sou men 't kunnen ontkennen, soo veel de klaerheydt en duydelijckheydt aengaet. Besie hier af, soo 't u belieft, 't geen wy hier voor in 't leste Lidt van 't selfde Capittel gheseght hebben) en met het ghevolgh t'ontkennen; tot welcks bewysingh wy wyders seggen, volgens d'ondericheydingh van de saecken des gheloofs in d'antwoort van 't voorgaende bewijs byggebracht; dat, soo men by *alle de dinghen, die tot het gheloof behooren, die leerstucken verstaet, de welcken nootsaeckelijck zijn om ter saligheydt gheweten te worden, ten opzicht van de welcken alleen de Ghereformeerden oock segghen dat de Schrift volmaeckt is, wy het meerder voorstel toestaen, en 't minder loghenen. Want de dinghen, die tot d'uytleggingh der Schrift nootsaeckelijck zijn, noch oock d'uytleggingh selve, kunnen hier niet onder gereeckent worden, ghelijck wy alreë in de wederleggingh van 't voorgaende bewijs ghe-toont hebben. Maer indien men die dinghen verstaet, de welcken eenighlins op 't gheloof sien, en daer toe ghebracht kunnen worden, soo staen wy in tegendeel het minder voorstel toe, en ontkennen het meerder, als het geen, dat noch van Chamierus, noch van eenigh Theologant, met hem houdende, in die sin bewesen is.*

Het darde, Indien d'uytleggingh van de Schrift, volgens de ¹gelijckvormig-
 heyt des geloofs, moet geschieden: soo oock volgens de Schrift. Maer 't eerste is ¹Ana-
 waer: dieshalven oock het leste. Dit is weer een bewijs van Chamierus, in de
 voorverhaelde plaets, §. 4. En hy seght dat het voorgaende blycke uyt Pau-
 lus aen de Romeynen, cap. 12. vers 6. Hebbende verscheyde gaven naer de ghe-
 nade, die aen ons ghegheven is: het sy prophecye, laet ons propheteeren kata tén
 analogian tés pisteós, naer de ghelijckvormigheydt des gkeloofs. Hy, d'uyt-
 leggingh van anderen verwerpende, namelijk dat yder, naer de ghelijck-
 vormigheydt sijns gheloofs, dat is naer de mate des gheloofs, die hy best, oock
 le maet van sijn openbaringh heeft, seght dat dese sin van die plaets hem veer
 ghevoeghelijcker schijnt, dat yder met propheteeren, dat is met de gheheyme-
 nissen der leeringh i' onds woeken arbejdt om alrijdt aen de ²gelijckvormigheydt des ²Ana-
 geloofs, dat is aen de leeringh van 't gheloof te ghedencken. En dat het gevolg ²gia-
 naeuwelijcks eenige verklaringh behoeft, behalventegen de Papiſten, die de re-
 gel des gheloofs (die hy oock by de ghelijckvormigheydt des gheloofs ver-
 staet) verkeerdelijck uytleggen, namelijk dat d'ongeschreven overleveringen
 daer in begrepen zijn. Andere Theologanten maecten uyt dese plaets van
 Paulus niet een bewijs, maer de regel of middel der uytleggingh, op dese
 wyse: Alle uytleggingh der Schrift moet naer de ¹ghelijckvormigheydt des ge-
 loofs gheschickt en gestiert worden. En de ghelijckvormigheydt des gheloofs ¹Ana-
 is by hen een bestandighe en ghedurige sin der Schrift in de plaetsen, die ¹gia-
 klaer, en gheensins duyster zijn, daer uyt de voornaemste leerstukken van
 de Christelijcke Godtsdienst worden ghehaelt, welcker inhoudt en kort be-
 grijp in de twaelf artijckelen van 't Christelijck Geloof, in de tien Geboden,
 en in 't Gebedt van onse Salighmaecker begrepen zijn, en die in de gheele
 Catechismus onderwesen worden. Besie Whitaker in Disput. de Scriptura
 sacra, teghen de Papiſten van dese tijdt, controvers. 1. quaest. 5. cap. 11.
 med. 7. Scarpus, Curs. Theologic. loc. de sacra Scriptur. Regul. 9. secund.
 gener. Polanus Syntagma. Theolog. lib. 1. cap. 45. quaest. 6. med. 10. van die
 dingen die in d'overwegingh selve der Schrift ghebruyckt moeten wor-
 den. Zanchius Tractat. de sacra Scriptur. quaest. 12. cap. 2. caus. 6. der
 duysterheden van de Schrift. Beza over de geseyde plaets, en anderen.

Maer wy antwoorden, indien wy by gelijckvormigheydt des geloofs ver-
 staen de reden, regel en regelmaet des gheloofs, die de Schrift selve is, dat
 het meerder voorstel belacchelijck schijnt, als een ^meensevige uytſpraek
 zijnde: Maer indien een ghelijckvormigheydt der leeringh van 't gheloof,
 die in de Catechismen der Gereformeerden begrepen wordt, soo segghen
 wy dat het voorgaendē ongherijmt is, dewijl dese gheheele leeringh ner-
 ghens anders, dan uyt de sin der heyilige Schrift, ghehaelt moet worden;
 en indien een bestandighe en gheduerighe sin der Schrift in de klare en
 duydelijcke plaetsen, dat het selfde alreede in 't elfde Capittel breedelijck

no Enon-
 ciatio idem-
 ca.

wederlegt is. Eindelijk, indien wy de twaelf Artijckelen van 't Geloof, de tien Geboden, en 't Gebeds van onsen Saligheghever daer by verstaen, soo is sulcks ten deel ongherijmt, en ten deel alreë wederlegt; dewijl het eerste uyt de Schrift bevesticht en afgheleydt moest worden, en de lesten ghedeelten van de Schrift selve zijn. En Paulus plaets, die tot bewijs van 't voorgaende byghebracht wordt, bewijst niers. Want in 't Grieks wordt het woortje *prophetemus*, laet ons propheteren, niet gevonden; maer Beza, diens oversettingh van Chamierus ghevolght is, heeft'er dat tusschen ghestelt, en noch in ^o d'aenvoeghende wijze, met sijn overighe vertalingh daer naer te schicken; en in deser voeghen doet hy Paulus bevelen, of aenraden, hoewel hy slechts eenvoudighlick in de ^o toonende wijze seght, dat wy veel ('t welck Erasmus oversettingh is, van de welke de Roomsche niet veel verschilt) een lichaem in Christus zijn. Doch bysonderlijck *malanders leden*; maer echter gaven hebbende, verscheyden naer de ghenade, die aen ons ghegeeven is: 't zy Prophetye naer de portie des gheloofs, het zy dienst in de bedieningh, &c. Hier uyt blijkt dat by *tén analogian tés pisteós* niet verstaen wordt de ghelijckvormigheyt der leeringh van 't gheloof, noch de reghel des gheloofs, of yets dierghelijck, ghelijck Chamierus wil, maer ('t welck hy verwerpt) de mate sijns gheloofs, dat is die yeder heeft, ghelijck in de Syrische Vertalingh staet, en Wolfgangus Musculus acht in sijn Commentarien over dese plaets; *of de mate van onse kennis, daer door wy God, en de Goddelijcke dingen uyt de Schrift kennen*, ghelijck Piscator heeft in sijn Aenteeckeninghen op dese plaets, met de vorighe uytleggingh van Chamierus, als valschen oneyghen zijnde, niet goet te keuren; en te verwerpen. Beza, Pareus, en volghens 't verhael van de leste, oock Martyr over de gheseyde plaets, nemen oock dese vertalingh aen. En Chrysofostomus heeft over dese plaets: *Hoewel de (Prophetye) selve ghenade is, soo wort sy; echter niet blootelyck uytghestore, maer, mate van de ghenen nemende, die haer ontfanghen, vloeyt soo diep in, als sy het Vat des gheloofs, dat haer voorkomt, groot vindt.* Desghelijcks Ambrosius: *Dese (Prophetye) wort na de mate van d'ontfanger ghegeeven, dat is, soo veel de saeck vereyscht, om de welke sy ghegeeven wort.* En oock Hieronymus: *Naer 't gheloof, dat van Godt aen yeder ghegeeven en toeghestaen is.* Gelijck oock Theodoretus: *Hy, die d'uytrecker der goeden is, meet de ghenade naer yeders gheloof.* En dieshalven breydt Erasmus dese plaets dus uyt: 't zy hy de gave der Prophetye verkregen heeft in de verborge Schriften te verklaren naer de mate des gheloofs, op 't welck alleen Godt fiet, niet op d'andere verdiensten, dat hy, sonder verwaenthey, sijn gaeds aen anderen medeel. Doch schoon men d'eerste vertalingh, en tusschensettingh van Beza voornamelijck aennam, soo sal noch te toonen zijn dat Prophetye en propheteren hier niet te kennen gheeft Voorseggingh van 't aenstaende, en voorseggen gelijk Musculus over dese plaets verklaert: maer

* Modus
subiunctivus.

o Modus
indicativus.

uytleggingh en uytleggen; en dat *gelyckvormigheyt des geloofs hier beteekens de Heylige Schrift selve*; 't welck, ghelijck ick my inbeeld, niet soo licht te doen sal zijn. Eyndelijck, men sou oock yets van 't gevolgh, naer de verscheyde nemingh van 't meerder voorstel, kunnen segghen; maer ick acht dat wy de kracht van dit bewijs alree genoegh gebroken hebben.

Her vierde bewijs zy: *Al't gheen, dat klarellyckst en duydellyckst van allen de Goddelijcke dinghen verklaert, daer uyt moet a' uytleggingh van de Schrift ghehaelt worden: Maer de Schrift selve verklaert klarellyckst en duydellyckst van allen de Goddelijcke dinghen, dieshalven, de Heylige Schrift leght sich selve uyt.* Op dese wyse argumenteert Polanus, *Syntagm. Theologic. lib. 1. cap. 45. quäst. 7. Argum. 1.* en Alstedius, *Pracognit. Theolog. lib. 2. cap. 95.* van de welcken hy 't minder bewijst, *Om dat sy Gods stemme is, boven de welke niets klaerder en duydellycker kan zijn; en hy verklaert dit door dese gelijckenis: Ghelijck het niet noodigh is dat jemandt eenigh licht aen de son byvoeght, so is 't oock niet noodigh dat wy van elders eenig licht by 't helderste licht der heylige Schrift bybrengen.*

Wy antwoorden hier op met onderscheydingh, want het woordt *Exponeren* wijst aen, of voorstellen, openbaren, te kennen geeven, of ontvouwen en uytlegghen. Wijders, met *Goddelijcke dinghen* worden aenghewesen of de dinghen, die de Mensch ter saligheydt weten moet, de Leerstucken van 't geloof selve, of de reden daer af. Indien dan de Goddelijcke dinghen uyt te legghen, is de saken, nootfaeckelijck om ter saligheydt gheweten te worden, aen te wijsen, en voer te stellen, soo staen wy 't minder toe, en ontkennen 't *gevolgh van 't meerder*; want de klaerste en duydelijckste onderwijsingh en handeligh van eenighe dinghen sluyt geen uytleggingh van sich self, of van 't boeck in, 't welck van die selfde dinghen handelt. Maer indien dit betreft 't uytleggen van de reden der Artijckelen, of van de Schrift, in welcke sin dese woorden ghenomen moeten worden, op dat het besluyt, de questie bewijfende, wettelijck daer uytghetrocken sou kunnen worden, soo staen wy 't *meerder* toe, en ontkennen 't minder: want wy hebben hier voor, in 't elfde Capittel, het teghendeel gheroont; en des selfs bygebracht bewijs is niet ghenough. Want hoewel wy toestaen dat de heylige Schrift, doch echter seer oneyghentlijck, *Gods stemme* ghenoeemt kan worden, om dat geen boeck *klarellycker en openlijcker van de Goddelijcke dinghen handelt*, als dese stemme; soo volghet daer uyt niet dat het selfde *de Goddelijcke dinghen klarellyckst en duydellyckst van allen exponeert*, dat is de reden van d'artijckelen des gheloofs, of de Schrift uytleydt; om dat de klare beschrijvingh van eenigh boeck niet toont dat sy d'uytleggher van anderen, of van sich selve is. Her bewijs dan toont alleenlijck dat de Schrift de klaerste en duydelijckste expositie of verklaringh der Goddelijcke dinghen is, (en wat wy hier af ghevoelen, hebben wy in 't elfde Capittel gheseght.) maer niet d'uyt-

d'uytlegger der woorden van d'artijckelen des geloofs, 't welck hier alleen gevraeght wordt.

Het vijfde bewijs zy: *Om dat de Schrift selve de mensch ter saligheyde wijs kan maecten.* 2 Timoth. 3. vers. 15. Dus argumenteren Polanus en Alstedius, in de voorgedachte plaetsen.

Maer wy ontkennen *het ghevolgh*. Want wy zijn niet soo scherpsinnde, dat wy sien kunnen hoe volghet; De heylige Schrift, verstaen zijnde, kan de mensch wijs maecten ter saligheyde; dieshalven is sy haer eygen uytleggher.

Het seste; *om dat de Schrift, van Godt voortgekomen, op een goddelijcke wyse nut is tot leeringh, en tot bestraffingh; dieshalven oock om de ware sin te leeren, en aente wysen, en de valsche te wederlegghen.* Op dese wyse argumenteert weder Polanus en Alstedius, in de voorverhaelde plaetsen.

Wy ontkennen wederom *het ghevolgh*: want de Schrift vindt niet haer ware sin uyt, en wederleght niet de valsche, die van anderen uytgevonden is, hoewel men toestaet dat sy, verstaen zijnde, nut is om de ware leerstukken des geloofs t'onderwysen, en de valschen t'overtuygen; want dus moet *het voorgaende* ingepranght en bepaelt worden: om dat, indien men 't breedelijcker neemt, namelijk dat dese nuttigheyde der Schrift uytgestreckt wordt tot alle ware dingen t'onderwysen, en alle 't valsche t'overtuyghen, het selfde valsche sal zijn, gelijk klareljk genoeg blijkt.

Het sevende zy; *Om dat de sin van de Schrift de Schrift selve is: ghelijck met recht gheschreeven heeft Hieronymus over de Brief aen de Galaten: Het Evangelium is niet in de woorden der Schrift, maer in de sin: niet in de schors, maer in 't mergh: niet in de bladen der woorden, maer in de wortel der reden.* Dit is oock het bewijs van Polanus, in de voorverhaelde plaets.

Daer op wy antwoorden met weder *het ghevolgh* t'ontkennen: want wy kunnen geensin de reden daer af verstaen.

Het achtste bewijs sy, *Om dat de Schrift de mate en middel van sich selve te verklaren onderwijst: en sy leert en onderwijst de selfde door voorbeelden, ghelijck'er twee middelen van onderwysen zijn, d'een door regelen, of gheboden, en d'ander daer voorbeelden.* Polanus brengt voorbeelden van uytleggingh in de Schrift selve by, van de welck dit oock tot een bewijs streckt in de ghedachte plaets: *Matth. 2. vers 17, 18, en 23. en cap. 3. vers. 3. en cap. 4. vers 13, 14, 15, 16. en cap. 5. dier de tien Geboden uytgeleyde worden. en cap. 8. vers 16, 17. en anderen, die overal in 't Nieuwe Testament te vinden zijn: ja 't gheheel Nieuwe Testament, seght hy, is een uytleggingh van 't Oude Testament. Dus leght Paulus uyt dat Rom 10: 8. van 't selve gheseght is. Desgelijcks leght hy de Schrift door de Schrift uyt, Rom. 13: 9.*

Op dit bewijs antwoorden wy met d'ontkenningh van 't ghevolgh; dewijl het gheschrift, 't welck de middel van sich self uyt te legghen aenwijst, niet verstonde sich selfs door sich self verklaert. Want het sou de middel

middel van sich self door yets anders uyt te leggen kunnen aenwyfen. Dit bewijs sou binden, soo de Schrift leerde en onderwees dat sy door sich selve uytgeleydt moest worden, of soo sy de middel van sich door sich selve te verklaren aenwees. En dese Schryver heeft misschien een van beyde, of alle beyde ghewilt, ghelijck de dinghen, die hy tot bewijs bybrenghet, namelijk dat *Paulus de Schrift door de Schrift nytgeleydt heeft*, schijnen aen te wyfen. En dan wordt het voorgaende ontken, en oock niet door de byghebrachte voorbeelden bewesen: want d'eersten verhalen dat eenighe prophecyen, van Christus ghedaen, vervult zijn; en in de leste voorbeelden worden eenighe plaetsen van 't Oude Testament uytgeleydt, maer niet door anderen, 't welck had moeten gheschieden, op dat de meeningh daer uyt ghehoort sou worden.

Het negende bewijs sy; *De gheen, die d' Autheur van de Schrift, en d'opperste Wetgeever, en de Leeraer van de Kerck is, de selfae is oock d'opperste en onseylbare uytlegger van de Schrift: Godt alleen is d' Autheur van de Schrift, en d'opperste Wetgeever, en Leeraer van de Kerck: Dieshalven, &c.* Dit bewijs wordt ghebruyckt van Altingius, *Scriptor. Theolog. Tom. 1. part. 2. loc. 2. de Forma Scripturae Controvers. 2.* van Whitakerus, *Disput. de Scriptura S. controvers. 1. quaest. 5. cap. 8.* en van Walæus, *Loc. comm. S. Theolog. Loc. van d' uytleggingh der heylighe Schrift.* D'eerste van desen seght, dat het meerder blijckt, om dat yder de beste uytlegger van sijn eyghen woorden is, en de Wetgeever best de sin van de wet verklaert: en dat het minder op klare ghetuygenissen van de Schrift steunt: *1 Timoth. 3. vers 16. Iacob. 4. vers 12. Marth. 23. vers 8, 10. en cap. 17. vers 5.*

Wy antwoorden dathier niet het gheen besloten wordt, 't welck te bebesluyten was, namelijk dat de Schrift haer selfs uytlegghster is: want of Godt d'onseylbare uytlegger van de Schrift is, hier over is gheen verschil. Doch indien men hier wyders inbrenghet, dat de Schrift Gods stemme is, en dat dieshalven, als men bewesen heeft, dat Godt d' uytlegger van de Schrift is, oock heeft bewesen dat de Schrift haer selfs uytlegger is: so antwoorden wy weder dat 'er gheen ghevolgh is. Want eenigh Autheur kan twee, of meer Boecken schrijven, van de welcken 't een niet juyft d' uytlegger van 't ander is, of d'anderen uytlegghers van d'anderen, en onderlingh van sich selven.

Het tiende en leste bewijs zy; *De gheen is d'opperste en onseylbare uytlegger van de Schrift, die in 't uytleggen nooyt doolt, van gheen eensydigheydt worde gedreven, gheen plaets tot hooger beroep laet: maer dese dinghen passen op de heylighe Geest alleen, in de Schrift spreekende, en dieshalven op de Schrift selve: Dieshalven, &c.* Op dese wyse argumenteren weer Altingius, en byna eveneens Whitakerus en Walæus, in de voorverhaelde plaetsen. Altingius verseeckert dat het ghevolgh van 't meerder bondigh is; om dat de gheen, die

dooft, of dolen kan, en oock de gheen, die van eenfydigheyt ghedreven worde, 't welck het verstant verblinde, niet onfeylbaer is; en dat de geen, die plaets voor hooger beroep laet, een hooger heeft, en dieshalven d'opperste niet kan zijn: maer het minder bewijst hy, om dat de heylige Geest, in de Schrift spreekende, en in deser voeghen de Schrift selve, de waerheyt selve is; Hy is sonder aenneeminge van persoon; d'alpha en omega, d'eerste en leste, heeft gheen boven hem.

Maer wy antwoorden met het minder t'ontkennen, namelijk dat de heylige Gheest, in de Schrift spreekende, of de Schrift selve, een uytlegger is, die nooyt dooft, &c. en segghen tot bewijs, dat het selfde alleenlijk toont dat de heylige Geest, of de Schrift nooyt dooft, nooyt van eenfydigheyt wordt ghedreven, en gheen plaets van hooger beroep laet; 't welck wy alles van selfs toestaen: maer niet dat sy d'uytleghster is, 't welck alleen hier in gheschil staet.

En wy achten dat d'oplossingh van dese tien bewijs-redenen ghenoech is, om te toonen hoe swack de redenen zijn, met de welcken de Ghereformeerden hun meeningh poogen te bevestighen. Wat het overige aengaet, indien'er eenighen by de Schryvers voorkomen, de selfden sullen seer lichrelijk naer 't voorbeeldt van desen beantwoordt kunnen worden. Wy gaen dieshalven over tot het ander deel van 't ghevoelen der Gereformeerden.

C A P. X I V.

1. Wat en hoe veelvondigh d'inwendighe overredingh van de heylige Gheest is.
2. En wat de ghewoone.
3. En dat de selfde niet soodanigh is, als sy van de Theologanten gestelt word.

I. **D**E Ghereformeerden, ghelijck wy in 't tiende Capittel uyt hen verhaelt hebben, behalven dat sy de heylige Schrift haer eygen uytlegster stellen te zijn. eygenen oock in dese saeck aen de heylige Gheest sijn deel toe, en noch wel het voornaemste, namelijk dat des selfs ghetuygenis de geest der gheloovigen inwendighlijk van de ware uytleggingh versgelt, en hen seer volkomelijck daer af overreedt, terwijl de heylige Schrift alleenlijk d'uytterlijke reghelmaet van uytleggen is, die de weg tot die inwendighe verseeckertheydt baent. Maer wy, om de swarigheden van dit ghevoelen te voorschijn te brenghen, sullen, de genen achterlatende, die wy hier voor bygebracht hebben, de verdedigers daer af vraghen, wat sy by inwendighe ghetuyghenis, of by inwendighe overredingh van de heylige Gheest verstaen en aangewesen willen hebben; want dese woorden kunnen op veelderhande wysen ghenomen worden. Indien sy antwoorden, dat hun meeningh is dat niemant van de ware sin der heylige Schrift, van waer de selfde oock ghehaelt is, en door welke middel sy oock opgespeurt wordt, volkomelijck secker kan zijn, 'ten sy hy door het naturelijk

lijck licht van 't verstande de waerheydt daer af klareljck en onderscheydelijck begrepen heeft, en by sich self innerlijck van die bevattingh verseeckert is, welcke dinghen in alle seeckerheydt, die boven alle twijffelingh is, vereyscht worden; en dieshalven die klare en onderscheyde bevattingh, ghesamentlijck met de meewustigheydt daer af, onder de naem van inwendighe overreedingh, en inwendige ghetuygenis van de heylighe Geest bekomen: soo hebben sy een selfde ghevoelen, als wy, ghelijck lichrelijck uyt die dinghen blijkt, de welcken wy hier voor, in 't seste Lid van 't vijfde Capittel, van de Philosophie gheoordeelt hebben. Doch indien sy segghen dat sy daer by niet het naturelijck licht van 't verstande, of het gheen, dat daer op ghebouwt is, verstaen; maer het overnaturelijck licht van de Gheest, niet met de reden ghebooren, maer van buyten aenghekomen, niet in de geest ingheslooten en verkregen, maer inghestort en ingheblasen; in voeghen dat het ghemoedt, door des selfs stralen verlicht en bevesticht, op 't ontfangen voorschrift gherust is: soo sou ick hen, dewijl sy een tweevoudige inblasingh van de heylighe Geest stellen, namelijck een gewoone en een bovengewoone, wel willen vragen, of sy dese, of die verstaen. Yder belijdt dat de Propheten, Euangelisten en Apostelen, en d'andere Schryvers der heylighe Boecken, in Godts woordt te verstaen, en uyt te leggen, van een bovengewoon licht des goddelijcken Geests bescheenen zijn geweest. *Want de heylighe Gheest, ghelijck Polanus seght, heeft door een onmiddelijcke openbaringh aen hen sonder arbeydt en naerstigheydt de ware sin van de Schrift gheopenhaert. Welcke middel, dit zijn Chamierus woorden, nu niet verwacht wordts; en de Kerck heeft al overlangh de propheeten der Geestdryvers, met Montanus vertrooster, afgeseyt, en verworpen. Sy sullen dan alleenlijck van de gewoone aenblasingh spreecken.*

2. Maer wat is by hen het ghewoon licht, de ^a voorspellingh of 't voorschrift, ghetuygenis, d'inblasingh en d'overreedingh van de heylighe Geest? Chamierus, *Panstrat. Catholic. Tom. 1. lib. 1. cap. 19. §. 8.* verseeckert dat de gewoone inblasingh of ingeevingh moet *uyt de Schrift ghehaelt worden*; en daer na, §. 13. schrijft hy dat de selfde is *een naerstige vergelijkingh der plaetsen*. Polanus schijnt oock niet anders te stellen, *Synagm. Theolog. lib. 1. cap. 45. quest. 4.* als hy hier uyt, dat *Bellarminus, in het derde Boeck van Godts woordt, cap. 3. sect. 11. belijdt dat de Schrift naer de voorspellingh en 't voorschrift van de heylighe Geest uytgheleydt moet worden, besluyt dat sy naer de Schrift, en niet naer de besondere ^b voorspellingh en 't voorschrift van de gheest buyten de Schrift, uytgheleydt moet worden.* En my dunckt dat met dese twee oock de genen overeenkomen, die d'uytleggingh der Schrift *aen de heylighe Geest, in de Schrift spreekende, of aen de Schrift, die de stem van de heylighe Geest is, toeeygenen*; van de welcken wy in het tiende Capittel veel opgenoemt hebben. Indien sy met hun ghewoon licht, of ghewoone voor-

spellingh of voorschrift des Geests dit willen te kennen gheven, soo blijcke dat sy wêer tot dat gheschil, 't welck alreê wederleght is, vervallen, en niets voorstellen, dat daer af verscheyden is: in voeghen dat het ghenoegh gheweest sou zijn, dat sy de Schrift haer selfs uytleggher stelden. Maer het schijnt dat sy yets anders, en seeckere verlichtingh van 't verstande, en werckingh van de heylige Gheest, daer door de gheloovighen innerlijck van de ware en eygen sin der heylige Schrift overreedt worden, verstaen. Want Chamierus, *Panstrat. Catholic. Tom. 1. lib. 16. cap. 1.* teghen Bellarminus en anderen disputerende *van de Gheest*, daer door de Schrift verstaen moet worden, stelt dat de selfde niet is de drift van yder mensch, die, sich bezhevende tot de Schrift te lesen, en uyt te leggen, self op sijn eyghen autoriteyt naer sijn believen een sin en meeningh verdicht, die hy aen de heylige Boecken toevoeght. Maer die kracht, die aen yder der gheloovighen eyghen en besonder is, de welke van de heylige Gheest koomt, en die maect dat by de Schrift verstaet, dat is de ware en eygen sin bereyckt. En Scarpus, *Curs. Theolog. loc. van de heylige Schrift, controvers. 8.* teghen de Roomsghesinden, argument 2. verseeckert dat de bevatingh van de ware sin gheschiedt door de verlichtingh van de heylige Gheest, die hy, *Argument. 1.* schijnt te noemen die innerlijcke ghetuygenis, daer door bekend wordt dat de Schrift van goddelijcke autoriteyt is. Dit selfde wordt oock door 't gheen bevesticht, 't welck by Chamierus, *Panstrat. Catholic. tom. 1. lib. 6. cap. 1. §. 5. en 7.* te vinden is; daer hy, de lasteringh der Pausghesinden afweeren willende, die roepen dat d' inwendige overreedingh van de heylige Gheest, d' autoriteyt der Schrift in de harten insnydende, en seeckerlijck overreedende, niets anders is dan een besondere gheest van verwaentheydt, heden aen alle ketters ghemeen, en die veel dinghen van de besondere en bovenghewoone openbaringhen, en geestdryverjen swetsen; antwoordt dat de Gereformeerden hier niet buyten de rygh gaen; maer dit selve, erkennen, dat sy in alle d' andere artijckelen des gheloofs bevinden: namelijk dat d' inwendige overreedingh van de heylige Gheest gantschelijck nootsaeckelijck is, om de heylige Boecken met volkome gheloof toe te stemmen. In welke sin Calvinus oock, in sijn Onderwysingh van de Christelijcke Godtsdienst, *lib. 1. cap. 7. §. 4.* seght: *Dese overreedingh moet van hooger, dan van menschelijcke of redenen, of oordeelen, of gissinghen ghebaelt zijn, namelijk van de verborghe ghetuygenis des gheests.* En een weynigh daer na: *Ick antwoord dat de ghetuygenis des geests voortreffelijcker is dan alle woorden. Want ghelijck Godt een bequame ghetuygh van sich is in sijn woordt; soo sal oock het woordt niet eerder gheloof in de harten der menschen vinden, dan als het door d' inwendige ghetuygenis des Gheests versgelt wordt, &c.* Besie wyders Zanchius, *Tractat. de Sac. Scriptur. quest. 2. part. 4. propos. 7.* Walæus, *locor Theolog. loc. de Scriptura sac. Autorit.* Scarpus, *Curs. Theolog. de Scriptur. Controvers. 6.* Altingius, *Oper. Theolog. part. 1. loc. 2.* en Polanus, *Synagm. Theolog. lib.*

lib. 1. cap. 16. die dese inwendige ghetuygenis des heylighen Gheests be-
 paelt, dar sy is een inwendige openbaringh van de heylighe Gheest, die ons door
 d'inwendige aenblasingh soo leert en onderwijst in onse herten, om krachtighlyck
 t'overreden dat wy vastelijck souden gelooven dat de heylige Schrift, die wy in de
 Prophetische en Apostolische Boecken hebben, warelyck en ontwijffelijck Gods
 Woordt is. Indien men de leste woorden van dese bepalingh op dese wijze
 verandert, dat wy vastelijck souden gelooven dat eenige sin der Schrift, of door
 eygen krachten opgespeurt, of van een ander aengewesen, ontwijffelijck waer en
 eygen is; soo sal sy dit begripen, t welck, naer mijn oordeel, de Gerefor-
 meerde Theologanten met d'inwendighe overreedingh van de heylighe
 Gheest omtrent de ware sin der heylige Schrift willen aenwysen.

3. Doch om het gheen, dat ick ghevoel, vrymoedighlyck t'openbaren,
 ick beken dat ick wel de woorden van dese ^c bepalingh hoor, maer geensins
 de sin en meeningh daer af verstaet; dewijl het duytere door t'gheen, dat
 even duyter is, en het selfde door sich self verklaert wordt. Want wat is de
 inwendige openbaringh? wat d'inwendige aenblasingh? wat krachtighlyck
 overreedt te worden? wat vastelijck te gelooven? Wyders, wat ^d bepaelt?
 de ^e werckingh van de Heylige Geest, of ^f t'gewrochte? en indien t'een ge-
 wrocht is, wat is t' in de zielen der geloovigen, en hoe maeckt het hen ghe-
 stelt? want hier worden niets, dan uyterlijcke ^g afnoeminghen bygebracht.
 Indien sy dan by inwendige openbaringh, en by inwendige aenblasingh ver-
 staen een klare en onderfcheyde ^h bevattingh, door t'naturelijck licht des
 verstants van de Heylige Geest in de zielen der gheloovigen voortgebracht,
 en by krachtige overreedingh, en vast gheloof d'innerlijckste bewultheyt van
 dese bevattingh, en volkome rustingh en gherusttheyt daer op, soo hebben sy
 hier in gheen ander ghevoelen, dan wy, ghelijck wy in t'begin van dit Capit-
 tel verklaert hebben. Maer indien sy yets overnaturelijck, en dat de krach-
 ten der natuer overtreft, en des selfs gewoone loop te boyen gaet, ghelijck sy
 hier altijd roemen en swetsen willen, aenwijzen, soo hebben sy te besien of
 sy niet tot de ghevoelens der oude Geestdrijvers, en van eenighe cyghesin-
 nige en driftige menschen, onlanghs opgestaen, en die men Quakers noemt,
 vervallen, die sy, ghelijck sy roemen, met soo groote naerstigheyt mijden:
 Want de Kerck heeft al over langh bevolen de Prophecycen der Gheest-
 drijvers, en de driftighe openbaringhen, te ghelijck met Montanus Vertroo-
 ster, te verlaten, en te verwerpen, gelijk wy alreê meermaels uyt Chamierus
 verhaelt hebben; en de hedendaeghsche Theologanten verwerpen met rechte
 de sporeloosheden der Quakers van t'licht, en van de Geest, en d'inwendi-
 ghe verlichtinghen, als de ghenen, die hun geest boven de Heylighe Schrift
 verheffen, en die verwaendelick roemen dat sy alle reden, en alle vrye kun-
 sten, te ghelijck met d'oonspronckelijcke talen, met voeten treden. Seecker,
 my dunckt dat sy niet verre van hen af zijn, dewijl sy veel ghewrochten en

^c Definitio.

^d Definitum.
^e Actio.
^f Effectum.

^g Denomi-
 nationes.

^h Perceptio.

byvoeghselen van dese overnatuerlijcke ghetuyghenis des Heyligen Geests voortbrenghen, en veel andere dinghen Iwerfen; schoon sy onderruffchen des selfs wesentheyten en natuer nerghens voorstellen, nieuwers verklaren, en misschien oock niets daer af weten. Want met hoe groote, niet alleenlijk vlijt en naerstigheyt ick hun boccken heb deurloopen en deurbladert, maer oock met hoe naeuwkeurige aenmerckingh ick hem ondersocht, en ernstelijck, niet alleenlijk aen gheleerden, maer oock aen seer veel ongheleerden, versocht heb, dat sy hen oock by sich selven souden ondersoecken; soo is echter alle arbeydt vruchteloos gheweest, sonder dat ick yets heb konnen vinden, 't welck mijn ghemoet voldoen kon. Ja niet weynigh hebben met my openhartelijck beleden dat sy noyt yets by sich hebben ghevonden, dan die klare en onderscheyde bevattingh, en des selfs bewustheyten, en de rustingh en gerustheyten daer op, of oock by anderen yets anders, welcks ware en sakelijcke bevattingh sy konden vormen, hoe seer sy daer op roemen, hebben konnen vinden. Doch anderen hebben wel geroemt dat sy dickwijls yets overnatuerlijck en hemelsch hebben ghevoelt, en noch in zich bevinden; 't welck echter, als het tot naeuwkeurigh en naerstigh ondersoeck ghebracht wordt, nerghens anders naer gelijkert, dan naer eenighe naturelijcke ghene-gentheyten des gemoedts, of naer de genietingh van eenigh inghebeeldt goet, en naer een blyfchap in 't ghemoedt, die daer uyt rijst, ghelijck ick niet alleen, maer oock somtijdts sy selven klarelijck hebben bevonden. Uyt al 't welck, ghelijck wy achten, ghenoegh, en meer dan ghenoegh blijkt op hoe glibberighe en swacke grontvest dit ghevoelen steunt; schoon de bewy-sen, met dewelcken sy dit poghen te bevestighen, niet opgheloft wierden. Doch om niets onaengheroert te laten, daer meè sy sich souden konnen verdedighen, en om niets, dat aen yemandt eenighe swarigheyt kan veroor-saecken, over te slaen, soo sullen wy de selfden, in 't volghende Capittel, kortelijck ontrouwen, en ondersoecken hoe groot de krachten daer af zijn.

X V. C A P.

De redenen worden overwooghen, door de welcken de Gereformeerden poogen te bevestighen dat de Heylighe Gheest d'uytleggher der Heylighe Schrift is.

Onder de Theologanten, die my voorgekomen zijn, stellen Whitaker *in Disputat. de Scriptura S. Controvers. 1. quæst. 5. cap. 8.* en met hem Scarpus *in Cursu suo theologico, loc. de Scriptura, Controvers. 8.* allcen drie bewy-sen voor, door de welcken sy pogen te bewy-sen dat, behalven de Schrift, oock aen de Heylighe Gheest toekomt de macht en autoriteyten van de Heylighe Schrift uyt te legghen. En hoewel sy, ghelijck by na van alle gedaen wort, 't recht van alle geschillen t'oordeelen, die 't geloof aengaen, te samen-voeghen en vermenghen; soo sullen wy echter, dat voorby gaende, alleen-lijck

lijk die dinghen, die tot het teghenwoordigh gheschil behooren, uytpluyfen en overwegen.

't Eerste bewijs dan is; *Indien de Schrift niet anders ghekent words soodanigh te zijn, dan door sich, en door d' inwendighe ghetuyghenis van de Heylighe Gheest in ieder der gheloozighen, soo is d' opperste autoriteyt van de Schrift te verklaren alleenlijck by de Schrift, en by de Heylighe Gheest: Maer 't eerste, namelijk het gheschil van d' Authoriteyt der Schrift, is bewesen: Dieshalven.*

Maer wy antwoorden, en dit op 't voorgaende, by deelen: Voor eerst met 't ontkennen dat de Schrift door sich ghekent words soodanigh te zijn: want daer is niets, dat door sich ghekent wort, dan d' eerste en ghemeene ^a kundigheden. Maer de Schrift, dewijl sy uyt de merckteeckenon der goddelijckheydt, die daer in zijn, ghekent wort Godts woordt te wesen, wort niet door sich, maer door die merckteeckenon ghekent soodanigh te zijn. Daer na, met *d' inwendighe ghetuyghenis van de Heylighe Gheest* 't onderscheyden: want indien sy een klare en onderscheyde bevatingh, van de Heylighe Gheest, door 't licht der natuere voortgebracht, met de meêwultigheyt daer af, en de rustingh en gherustheyt daer op verstaen, soo staen wy 't voorgaende toe, soo veel dit deel aengaet; want het sal niet reghen ons zijn, ghelijck uyt het gheen, dat in 't voorgaende Capittel gheseght is, blijktt. Maer indien sy seekere overnaturelijcke verlichtingh daer meê meenen, soo ontkennen wy datter een soodanigh is, als naer de Geestdryvery en Quakery rieckende, sonder van eenigh Theologant verklaert, veel min beweten te zijn: want alle de dinghen, die tot dit ghemerck, of in dese plaets van d' autoriteyt van de Schrift ghemeenelijck bygebracht worden, ^a konnen seer ghemackelijck uyt het gheen, dat nu al gheseght is, opghelost en ontknoopt worden. *Wat het ghevolgh aengaet, men sou misschien oock hier af konnen twijffelen: Want hoewel de Schrift door sich, en door d' inwendighe ghetuyghenis des Heylighen Geests ghekent wort soodanigh te zijn, soo schijnt echter daer uyt niet te volgen dat sy alleenlijck oock door sich, en door de ghetuyghenis van de Heylighe Gheest uytgheleydt moet worden; want sy sou op een andere wyse, ghelijck wy alreê voorghefelt hebben, en die onfeylbaer is, uytgheleyt en verklaert konnen worden.*

Her tweede bewijs is: *'t Gheen alleen macht heeft om 't gheloof voort te brengen, dat heeft alleen d' opperste autoriteyt van de Schrift uyt te legghen: maer de Schrift alleen, ghesamenlijck met de Heylighe Gheest, heeft dese macht: Dieshalven aen hen alleen moet dese opperste autoriteyt toegheeygent worden. Her voorstet wort uyt de Brief aen de Romeynen, cap. 10. vers 17. bewesen. Her gheloof spruyt uyt de recht bevatte sin van de Schrift: Maer de sin van de Schrift moet uyt de Schrift alleen ghehaelt worden; ja is de Schrift selve: en de bevatingh van de ware sin gheschiet door de verlichtingh van de Heylighe Gheest. Her bystet wort bewesen, om dat de Heylighe Geest alleen het gheloof instorten kan.*

Wy antwoorden, voor eerst met *het ghevolgh van 't meerder t'ontkennen*; en wy kunnen ons niet glienoegh over 't bewijs verwonderen: want het behoort ten deel niet tot het meerder, maer tot het minder, namelijk als men seght dat *het gheloof uyt de recht bevatte sin van de Schrift spruyt*; en ten deel begrijpt 'et het geen, dat in gheschil staet, te weten *dat de sin der Schrift uyt de Schrift alleen ghehaelt moet worden, en dat de bevattigh van de ware sin door verlichtingh van de Heylige Geest gheschiet*. Ten tweeden met het *minder*, soo veel het gheen aengaet, dat het van de Heylige Geest begrijpt, of toe te staen, of t'ontkennen, naer d'onderscheydingh, in d'antwoort van 't eerste bewijs bygebracht.

Eyndelijck, het leste bewijs is: *Indien de Schrift met de selfde Geest, daer meesy gheschreven is, uytgeleyt en verstaen moet worden, soo is nootsaeckelijck dat alle de genen, die haer willen uytleggen, of verstaen, met de heylige Gheest te raet gaen, en van des selfs overreedingh afhangen: Maer 't eerste is waer: Dieshalven.*

Wy antwoorden, Indien *met de selfde Geest* de selfde boven-ghewoone inblasingh van de heylighe Geest verstaen wordt, daer door de heylighe mannen Godts, de Propheten en Apostelen, in 't schryven ghedreven zijn gheweest, soo wordt *het voorszende* ontkent: want dese inblasingh heeft aen hen alleen eyghen gheweest, en was aen hen toeghestaen, en heeft heden gheen meer plaets in de Kerck. Maer indien daer door verstaen wordt door behulp van de selfde Gheest, doch op verscheyde wysen werckende; soo sou het kunnen worden toeghestaen, en gheschickt om ons ghevoelen te bewysen, met te segghen dat de Philosophie dit behulp is, daer door de heylighe Gheest in dese tijdt de Schrift uytleydt. Doch indien sy willen dat de selfde heylighe Gheest de heylighe Schrift uytleydt, niet door de Philosophie, maer door eenighe overnaturelijke openbaringh; soo staet aen hen te bepalen wat dit is, en te bewysen, ghelijck wy alreë veelmael gheseght, en ingedrukt hebben.

C A P. XVI.

1. *Het ghevoelen der Socinianen wordt verklaert.*
2. *Gelijck oock dat van de Remonstranten.*
3. *Dat soo wel dese en die, als de Ghereformeerden, in de klaerheyt en duysterheyt van de Schrift met malkander overeenkomen, en van ons verschillen.*
4. *Wat de Gereformeerden stellen soo veel de schickingh van 't verstandt aengaet, en waer in sy van de Socinianen, Remonstranten, en van ons verschillen.*
5. *Wat de Socinianen en Remonstranten van de selfde saeck ghevoelen, en waer in sy, soo onder malkander, als van de Ghereformeerden, verschillen.*
6. *Wat de Socinianen stellen soo veel de regelmaet van uytlegghen aengaet.*
7. *Dat de Ghereformeerden stellen dat de Reden niet de regelmaet van uytlegghen is, en dat het schijnt dat sy t'onrecht dit ghevoelen den*

den Socinianen en Remonstranten opdichten. 8. Ons eygen ghevoelen van de Regelmaet wordt voorgesteld; en des selfs verschil van dat der Socinianen, Remonstranten en Gereformeerden wordt geroont. 9. Het bewijs daer teghen wordt vermeercht.

Tot hier toe hebben wy de wapenen teghen de vyanden ghevoert, en onse krijgshbenden in hun landen uytgebreydt, en hun vestinghen bestormt en verwoest. Nu lust het ons, de verwinningh verkregen hebbende, de genen, die onse zyde begunstigen, en die, schoon sy 't niet gheheel met ons houden, echter niet veel van ons gevoelen verschillen, soo veel wy uyt hun geschriften können verstaen, te besoecken, en met hen, als tot een besluyt, t'overweghen hoe seer wy onder ons, en met de vyanden, die alreë verwonnen zijn, overeenkomen, of verschillen, en, om onse stant gantschelijck veyligh te maken, te versoecken en te proeven of sy niet tot ons getrocken, en met ons vereenicht, en door een valt verbondt te samenghevoeght kunnen worden. Desen zijn of Socinianen, of Remonstranten, welcker ghevoelen wy eerst sullen ondersoecken, om de gheheele saeck vaerdighlijcker af te doen,

1. De Socinianen dan (om van d'oudsten te beginnen) schijnen in dese saeck niet met sich selven overeen te komen: want nu stellen sy dat 'er het ampt van de Reden alleen is, de heylighe Schrift uyt te legghen; en dan seggen sy dat 'er oock de ghenade en bystant van de heylige Gheest toe vereylcht worden. In de Rakousche Catechismus, cap. 3. als 'er ghevraeght wordt waer uyt soo groot een verschil over 't verstandt van de Schrift spruyt, wordt dus gheantwoordt: *Hier uyt, dat de menschen de heylige Schrift of onachtsamelijck lesen, of geen oprecht hart, dat van alle beleselen en begeerlijkheden ontbonden is, daer toe brenghen, of niet om de goddelijcke hulp smeecken, dat is de ghenade des heylighen Gheests, de welcke Godt aen alle de ghenen heeft beloofd, die hem dagh en nacht daerom aenroepen.* In teghendeel, Ostrod, Institut. cap. 4. seght: *Indien dan de Reden, dat is het vernuft, of het verstandt opentlijck toont dat de Drieheydt der Persoonen in Godt valsch is, hoe sou dan aen eenigh verstandigh mensch ooyt in 't ghemoedt komen dat de selfde waer is, en met Godts woordt bewesen kan worden?* Ghelijck oock Smalcius teghen Frantsius, in sijn vierde Disputatie van de Rechtraerdigmaeckingh: *Daer is niet een deeltje van de Christelijcke Godsdiens, 't welck niet met de Reden overeenkoomt; en het ghevoelen, dat niet met de Reden overeenkoomt, kan oock in de Theologie gheen plaets hebben.* In dese twee leste plaetsen wordt van de Reden alleen; en in d'eerste van de heylige Gheest ghewach ghemaect. Maer de Schrijver van 't kort Ondersoeck teghen Valer. Magnus van de Regel des geloofs der ghener, die niet Catholijck zijn, (die van Johannes Hoornbeeck, een seer vermaert en gheleert Professor der Theologie in d'Academie van Leyden,

den, Socinianism. *Confutat. tom. 1. lib. 1. cap. 6.* voor een Sociniaen uytgesproken wordt) *cap. 4.* brengt beyde by, de Reden, en de heylige Geest, met dese woorden. Dit staet t'ontkennen, dat niemandt de ware sin der heylige Schrift seckerlijck verstaet, t'en sy hy inwendiglijck van de heylige Geest verlicht en geleert is. En een weynigh daer na: *Dieshalven is gantschelijck nootwendig dat aen haer (hy spreeckt van de gesonde Reden) de macht van de heylige Schrift te verstaen, en t'oordeelen toegeschreven worde. Want de duystereheydt der heylige Schrift is overal niet soo groot. Ja eenige dingen zijn soo klaer, dat sy terstont van yder, wie 't oock is, die haer hoort en leest, verstaen worden. En de verklaringh der duystere plaetsen is niet aen alle nootsaeckelijck. Indien echter yemant ernstelijck soeckt, soo sal hy door hulp van de heylige Geest soecken. En dit selfs, dat hy verstaet of 't van de heylige Gheest is, of niet, kan niet blijcken daerdoor 't oordeel van de gesonde Reden. Want dese gave van de heylige Gheest neemt niet de reden wech, maer verheft en verheerlijckt haer, en vermagh, of immers vermagh lichtelijcker door haer behulp het geen, dat sy door sich selve niet vermoght, (ghelijck in eenige duystere plaetsen der Schrift t'ontkooopen blijkt) of niet sonder swarigheyt vermoght. Want de heylige Geest, om sijn werckingen te volbrengen, gebruyckt die middel, de welck hy in ons tot dese werckingen bequaem vindt. Gelijck hy mijn oogh om te sien, en mijn oor om te hooren gebruyckt, soo gebruyckt hy oock mijn reden, t'eenig werckinygh van te verstaen, en t'oordeelen, om seckerlijck te verstaen en t'oordeelen. Wyders, ghelijck yder oock het heylige mat sijn ooghen kan lesen, en met sijn ooren kan hooren, sonder inwendige hulp van de heylige Geest, of sonder besondere verlichtingh der ooghen en ooren; soo kan hy niet min, door de weldaet van de ghesonde Reden, het heylige verstaen en oordeelen, schoon de verlichtingh van de heylige Geest noch niet daer by gekomen is, voornamelijck in die dingen, die alleenlijck ter saligheyt nootsaeckelijck zijn. En *cap. 7.* Om d'authoriteyt en de ware meeningh der heylige Schrift t'onderkennen, moeten oock die ² beginselen, de welcken men Philosophische noemt, te hulp geroepen worden. En een weynigh daer na, Men moet dan vast stellen dat dese en diergelijcke dingen, die aen geen verstandigh mensch onbekent zijn, de grondvest van onse kennis zijn, soo veel d'authoriteyt der heylige Schrift, en de ware sin daer af aengaet. En wederom daer na: Hy sal sonder moeyte de dingen, die ter saligheyt nootsaeckelijck zijn, uyt de Schrift schiften, soo hy'er slechts naerstigheyt toedoet, en geensins toelaet dat hy van de tochten en voorgeoordeelde wanen bedrogen wordt. Maer voornamelijck soo hy de gave des heyligen Geests van Godt versoekt. Ja de geen, die de heylige Schrift of niet kan lesen, of nooyt gesien heeft, of niet weet dat sy'er is, sou, indien hy slechts van yemandt d'inhoudt van de Christelijcke Godsdienst hoort, soo veel kunnen leeren, als hem ter saligheyt nootsaeckelijck is. Dus verre dese onbekende Schryver. J. Slichtingius, de heylige Gheest gantschelijck achterlatende, ghedenckt in dese saeck aen de Reden alleen, *lib. de S. S. Trinitate adversus Bals. Meisnerum**

pag. 67. op dese wyse: Of men handelt van dingen, met seer klare woorden in de Schrift berekent en wygedruckt, in voegen dat niemandt, die gesont van verstant is, van der selfder sin sou konnen twiiffelen; of men handelt van duystere dingen, van de welcken men met recht sou konnen twiiffelen of sy in de Schrift wygedruckt, of niet wygedruckt worden. Indien van d'eersten gehandelt worde, soo staen wy dese stellingh toe, Dat de heylige Schrift de volmaeckste regelmaet des geloofs, en der zeden is; en dit voornamelyck hier om, dat het seer seecker is dat de Schrift niets begrijpt, 't welck tegen de klaerblijckelycke reden strijdt, of ware ^b tegenseggelijckheyde insluyt. Maer indien van duystere dingen gehandelt wordt, so siet yder dat de saeck niet sonder de Reden afgedaen kan worden, de welcke echter niet hier toe bygebracht moet zijn, als of men tegen de Schrift, wanneer sy eenigh dingh bevestigt, of ontkent, iets kon stellen, maer alleenlijck om te verklaren of de Schrift yets begrijpt: indien blijkt dat sy yets begrijpt, dat het nootsaeckelijck is dat de Reden, wat sy oock daer tegen seyt, bedrogen is. En een weynigh daer na: Want wy neemmen oock onse toevlucht niet tot de reden, soo dickwijls de Schrift het tegendeel opentlijck getuygt; maer soo dickwijls als men van de meening der Schrift twiiffelt. En weder, 't Ampt om van 't geloof t'oordeelen past niet aen de Reden, soo de meening van de Schrift klaer is. Maer de Reden te willen verwerpen, als men twiiffelt of de Schrift op dese wyse de saeck bepaelt heeft, of niet; wat is dit anders, als in de duysternis het licht wyt te blusschen, en noch aen sich selven d'oogen wyt te steecken? De bewijs-reedenen van Meisnerus zijn waer, soo dickwijls als de Reden sich tegen de Schrift, of tegen de heylige Geest, in de menschen, of in de Schrift spreekende, stelt, en de selfde tegenspreect, maer niet als sy ons helpt en stiert in de meening van de Schrift, of van de heylige Geest te bevatten. Desgelijcks in 't selfde Boeck, pag. 79. Voorts, wy neemmen nooyt onse toevlucht tot het oordeel van de reden, soo lang de meening van de Schrift klaer is. want waerom souden wy de waerheydt tegen de waerheydt stellen? Maer alleenlijck als men of van de sin der Schrift, of van de waerheydt van eenig leerstuk buyt de Schrift twiiffelt. En pag. 84. 't Is valsch dat de ware en klaerblijckelycke Reden een vreemt ^c beginsel is, dat in de goddelijcke dingen geen plaats heeft, 't welck Meisnerus hier verseeckert, voornamelyck als men vraegt, of de Schrift yets seyt, of niet seyt, gelijk hier geschiedt. Uyt alle welke dinghen wy in 't kort dit ghevoelen der Socinianen van de verstantingh en uytleggingh der Schrift te samen knoopen, namelijck dat de dinghen, die nootsaeckelijck zijn om ter saligheydt gheweten te worden, soo klarelijck in de heylige Schrift voorgestelt en uytghedruckt zijn, dat yder, die ghesont van verstant, en vry van vooroordeelen en tochten is, de selfden terstondt kan verstaen; en dat de duystere dingen wel niet aen alle nootsaeckelijck zijn; maer dat echter de sin en meeningh daer af uytgevonden en onderscheyden kan worden door de Reden, dat is so door het vermogen self der ziele van t'oordeelen en te redeneeren, als door de redenen, be-

^b Contra
disto.

^c Princi-
pium.

fluytingen, en vonden van 't selve vermoghen; en noch vaerdighlijcker en ghemackelijcker, soo de ghenade van de heylighe Gheest daer bykoomt, hoewel sy eenvoudighlijck niet daer toe nootsaeckelijck is.

2. Maer de Remonstranten verklaren hun meeningh over dese saeck in hun Belydenis, cap. 1. en selfs van de verstantingh, in 't 14. lide, en van d'uytleggingh in 't 16. lide. Van de verstantingh spreekken sy dus: *Boven dien, hoewel dese Boecken, (te weten der Heylighe Schrift) hier ende daer, bysonder den onghelerden, en min gheoeffenden, eenighsints duyster zijn, is der selver glans en klaerheydt soo groot, voornemelijck om daer uyt te kunnen verstaen die dinghen, die noodigh zijn ter eenwigher saligheydt, dat alle diese lesen, niet alleen gheleerde: maer oock ongeleerde, en ghemeene layden; hebbende maer natuerlijcke reden en verstant, der selver meeningh ghenoeghsaem kunnen waten: wanneer sy haer slechts niet en laten verblinden door vooroordeel, ydele goetdunckentheydt, ende andere quade affecten en gheneghentheden, maer dese Schriftuer naerstelijck doorsoecken, &c.* Episcopus erkent dit oock voor 't gevoelen der sijnen, en verdedicht het in sijn Antwoort op de Proeve van de Remonstrantsche Catechismus tegen Heydanus pag. 32. en verklaert het mede in sijn derde Disputatie van de klaerheydt der Schrifture, Thes. 3. *Om dese kennisse te verkrygen, is niets anders nootsaeckelijck, dan het vermogen van de sin dier woorden, dewelcken klarellyck en duydelyck voorghestelt worden, te bevatten, en te verstaen; welck vermoghen natuerelijck is, en aen alle de genen, die met reden bezaeft zijn, natuerelijck in alle stant en staet. En dieshalven wordt niet vereyscht seeckere gheleertheys, daer men langhe tijdt naer ghetracht heeft, noch een moeyelijck en arbeytsaem ghevolgh, noch eenigh ander overnatuerelijck licht, dat noch boven of beneffens 't vermoghen inghestort is, en het selfde verheft om dese kennis uyt te vinden. Want de tusschenkomende harrstochten, die somtijds schynen het vermoghen van te verstaen te verduysteren en te verdrukken, moeten gheseght worden niet het vermogen van te verstaen, maer de wil, of de daet van te verstaen, te beletten. Wat d'uytleggingh aengaet, hier van schrijven sy dus: De beste uytleggingh van de Schrifture is de ghene, die des selfs natuerelijcke en letterlijcke sin ghetrouwelijck uytdruckt, of ten minsten het naeste daer aen koomt; dewijl deselfde alleen het ware en levendighe Woordt Godts is, uyt het welck wy, als uyt een onverderffelijck zaet, tot de hope van 't eenwigh leven wedergheteboren worden. En wy noemen de natuerelijcke en letterlijcke sin, niet soo seer de gheen, die de woorden, eyghentlijck ghenomen, vertoonen, (ghelijck dickwijls ghebeurt) als wel de gheen, die, hoewel de woorden deselfde niet inboesemen, als sy stricktelyck ghenomen worden, niet te min met de ware Reden, en met de sin en meeningh van de gheen self, die de woorden voortghebracht heeft, seer wel overeenkoomt; 't zy hy die eyghentlijck of figurelijck ghesproocken heeft: 't welck uyt het oogghemerck, en uyt de gheleghentheydt van yder plaets, uyt d'onderghenomen materie, uyt het voorgaende en volghende, ghelijck oock uyt de verghelijkingh van ghelijcke plaetsen, uyt de*
taste-

rastelycke ongherijmheden , die andersins souden volghen, en uyt andere dierghelycke blijcken en aenwysingen van dinghen kan en moet onderkent worden. En wat sy by ware Reden verstaen , wort in d' Apologia , in dit selfde Lidt, verklaert, op dese wyse : De ware Reden bereeckent hiex niet het vermoghen , daer door de mensch met redenkavelen uyt sich self het gheen kan bedencken en vinden, dat recht is, en met de Goddelijcke wil overeenkoomt : maer alleenlijck het vermogen , daer door by klareljck en duydelijck de sin , van Godt gheopenbaert ; kan bevatten , of deselfde uyt de omstandigheden der woorden , uyt het voorgaende en volgende, &c. recht, of gevoeghelijck op de meeningh van de geen passende, die de woorden voortgebracht heeft, uyttrecken. En noch laeger : Het vermogen van de ware Reden; dat is , de welke aen de woorden van Jesus Christus een welvoeghelijcke en rechte sin toepast. Men kan meer dierghelijcken sien in d' Apologia , op de geseyde plaets. Daer uyt ons dunckt dat dit het ghevoelen der Remonstranten is ; namelijck dat in de Schrifture eenighe dingen klaer en duydelijck , en eenighen duyster zijn ; dat in d' eersten de dinghen, die tot d' eeuwige saligheyt noodtsaeckelijck zijn, worden begrepen , en dat het verstaet daer in plaets heeft ; maer in de lesten d' uytleggingh , en dat dit beyde ghedaen kan worden sonder eenighe inwendighe verlichtingh van de Heylige Gheest , en door de kracht en 't vermoghen van de ghelonde reden alleen, soo slechts, ten opsicht van 't eerste, het selfde niet door vooroordeel, ydel vertrouwen, en door d' andere bedorve hartstochten verhindert wordt, maer de Schrifture naestighlijck naspeurt ; en, ten opsicht van 't leste, daer en boven 't ooghghe-merck , en de ghelegentheydt van de plaets, d' onderworpen materie , het voorgaende, het volghende , &c. aenmerckt , en naestighlijck ondersoeckt.

3. Wy hebben tot hier toe de ghevoelens der Socinianen en Remonstranten, soo veel d' uytleggingh der Schrift aengaet, ondersocht : laet ons nu besien waer in soo 't ghevoelen der eersten, als der lesten, overeenkoomt, soo met dat van de Ghereformeerden, als met het onse, en waer in het van hen verschilt, op dat hun ghevoelens noch onderscheydelijcker en klareljcker bevat en verstaen souden worden. Hier staet voor of aen te mercken dat wy niet spreecken van de verstantingh en uytleggingh der dinghen, die in de Heylige Schrift verhandelt en ghelcert worden, daer door wy van hun waerheydt of valsheydt, goetheyt of quaetheyt oordeelen, of disputeren ; maer alleenlijck van die verstantingh, en uytleggingh, daer door wy de sin der woorden, en de meeningh van de spreecker ondersoecken, uytvinden, en seeckerlijck toonen en aenwijzen dat wy deselfde uytghevonden hebben. Maer hier in hebben eenighe dinghen hun opsicht op de gheen, die verstaet en uytleyt, namelijck op de mensch, of op 't menschelijck verstant, en eenighen op 't gheen, dat verstaen en uytgheleyt wordt, te weten Gods Woordt. Soo wel de Ghereformeerden, als Socinianen en Remonstranten

komen in die dinghen overeen, de welcken tot de Heylighe Schrift behooren; namelijk dat eenighe plaetsen klaer, en eenighen duyfter zijn, en dat al't gheen, welcks kennis ter eeuwighe saligheydt vereyft wordt, in de klare plaetsen begrepen is, en dat de kennis en verftaningh der duyftre plaetsen niet aen yder noodtsaeckelijck is; 't welck wy ontkennen, ghelijck uyt het gheen blijktt, dat wy in 't elfde Capittel gheseght hebben. Maer in die dinghen, de welcken hun opsicht op 't menschelijck verstant hebben, is seer groot verschil, soo in 't gheen, dat des selfs ghesteltheydt aengaet, de welcke vereyft wordt om te verstaen, en uyt te legghen, als in de regelmaet, naer de welcke d'uytleggingh aengestelt moet worden.

4. Wat de ghesteltheydt aengaet, de Ghereformeerden stellen dat niemandt, soo hy niet inwendighlijck van de Heylighe Gheest verlicht is, de ware sin der Heylighe Schrift, soo in de klare, als in de duyftre plaetsen, verstaen kan. Dit blijktt uyt de Censura over de Remonstrantsche Catechismus, Cap. 1. Sect. 14. en 16. daer, onder andere woorden, de Leydtsche Professoren dus spreecken: *Indien de Remonstranten hier by de ware reden verstaen het ghebruyck van de menschelijcke reden, noch niet door de Heylighe Geest verlicht, soo betoonen sy sich niet min ontsinnigh met of teghen reden, dan de Socinianen, &c. Maer indien sy hier van de mensch spreecken, die door de Heylighe Gheest verlicht is, soo bekennen wy wel dat sijn ware Reden machti-
 g is om van de ware sin der Heylighe Schrift te oordeelen, doch niet te min in
 dier voegen, soo hy in dese ondersoekingh niet de a voorspellingen en leydingh van
 sijn naturelijcke redenkavelingh, maer van de Heylige Geest volghet.* Desgelijcks Abrah. Heydanus, een seer vermaert en eerwaardigh man, en soo wel een seer wacker en welspreekent Predikant, als een seer gheleert Professor der Heylighste Theologie te Leyden, die in sijn voortreffelijck Werck *de Causa Dei* tegen Episcopus, in 't feste Capittel van sijn eerste Boeck, dus spreect: *De klaerheydt van de Schrifture is een eygenschap, die in de Schrifture selfs is, en die sy altydt behoudt; het zy de mensche verlicht is ofte niet: hoewel de mensche niet verlicht zijnde, die klaerheydt niet en siet, &c.* En daer na: *Soo heeft hy (te weten Godt) de Schrift soo toegestelt, dat een Christen mensche uyt het gantsche lichzom der selver, sijn eygene meyninge ende seeckeren wille in alle noodtsaekelijcke Geloofs-poincten, mids de verlichtinge des Geests, seer wel, volkomelijck ende duydelijck leeren ende begrypen kan.* Indien ghy meer hier af begcert, soo besie de selfde Schryver, in de voorgedachte plaets, en anderen hier en daer. Verghelijck oock hier meê het gheen, dat wy hier voor, in 't tiende Capittel, verhaelt hebben. Dit ghevoelen der Ghereformeerden wordt ontkent, soo van de Remonstranten, als van de Socinianen, daer wy ons oock byvoeghen. Dat de Remonstranten het selfde ontkennen blijktt in hun Apologie over de Censura der Leydtsche Professoren, Cap. 1. Sect. 14. daer onder anderen dese woorden voorkomen: *Indien ghy seght dat dit lichte des
 Heyli-*

Heyligen Geests seer nootsaeckelijck is, om de ware sin te verstaen, soo vergroot ghy d'ongerijmtheit. En een weynigh daer na: De Remonstranten stellen dat de sinnen en meeningen der Schrift, die nootsaeckelijck om te weten zijn, van de mensch, sonder d'invendige en besondere verlichtingh van de Heylige Geest, verstaen kan worden. En Sect. 16. daer d'Authour van d'Apologie, na dat hy de woorden, uyt de Censura byghebracht, verhaelt hadt, dus vraeght; *Wat is met reden ontsinnigh zijn, soo 't dit niet is?* &c. In deser voeghen belijdt oock Episcopus, in sijn antwoord op de Proeve van de Remonstrantsche Catechismus tegen Heydanus, pag. 32. *Dat de Remonstranten leeren dat alle ende een yder, &c. sonder het invendigh licht des Geestes, kunnen verstaen den rechten sin ende meeninge der Heylige Schrifture.* Voorts, dat de Socinianen hier met de Remonstranten overeenkomen, blijkt uyt het Kort Ondersoeck teghen Valerius Magnus de *Catholicorum credendi Regula*, Cap. 4. daer dese woorden gevonden worden: *Dit staet t'onckemen, dat niemande de ware sin der Heylige Schrift seeckerlijck verstaet, 't en zy hy invendighlijck van de Heylige Geest verlicht en geleert is.* En een weynigh daer na: *Gelijck yder oock het Heylige met sijn oogen kan lesen, en met sijn ooren kan hooren, sonder invendige hulp van de Heylige Geest, of sonder besondere verlichtingh der oogen en ooren; soo kan hy niet min, door de weldaet van de gesonde Reden, het Heylige verstaen en oordeelen, schoon de verlichtingh van de Heylige Geest noch niet daer by gekomen is.* Dit selfde blijkt oock klarellyck uyt de bygebrachte plaetsen van Slichtingius, daer hy, teghen Meisnerus van d'uytleggingh der Schrift disputerende, altijd sijn toevlucht tot de Reden, nooyt tot de verlichtingh van de heylighe Geest, neemt.

5. Maer de Remonstranten en Socinianen stellen, teghen de Ghereformeerden, dat in de mensch de ghesonde reden, en 't licht van 't natuerlijck verstandt, soo hy vry van vooroordeelen is, en niet in bedorve ghenegentheden ghedompelt leght, ghenoech is om in de klare plaetsen, de heylighe Schrift te verstaen, soo hy'er naerstigheydt byvoeght. Want de Remonstranten, in hun belijdenis, cap. 1. sect. 14. segghen, *Dat niet alleen geleerde, maer oock ongeleerde, hebbende maer naturelijcke reden en verstandt, der selver meening (sy spreekken van de klare plaetsen) genoegsaem kunnen vaten, wanneer sy haer slechts niet laten verblinden door vooroordeel, ydele goetdunckentheydt, en de andere quade affecten en genegentheden, maer dese Schrifture naerstelijck doorsoecken.* En de Socinianen, in de Rakoufche Catechismus, cap. 3. reden ghevende van de gheschillen over 't verstandt der heylighe Schrift, wysen dese oorfaeck aen, namelijk *dat de menschen de heylighe Schrift of onachtsamelijck lesende, of geen oprecht hart, dat van alle beletselen en begeerlijckheden ontbonden is, daer toe brengen.* Besie meer van 't gheen, dat hier toe behoort, van ons hier voor byghebracht. Wyders, de Remonstranten, in hun Belydenis, en in hun Apologie, cap. 1. Sect.

Sect. 16. verseecken met uytghedruckte woorden, dat, in de duystere plaetsen te verklaren, deware sin *uyt het ooggemerck*, en *uyt de gelegentheydt van yder plaets*, ghelijck oock *uyt d'onderworpen materie*, *uyt het voorgaende en volgende*, en *uyt de vergelijkingh der ghelijcke plaetsen*, en mede *uyt de tastelijcke ongherijmheden, die anders souden volghen*, en *uyt andere dierghelijcke bewijzen, of aenwysinghen der dinghen*, kan en moet onderkent worden. Maer de Socinianen roepen in dese plaetsen de Reden te hulp, ghelijck uyt hun ghetuygenissen, hier voor byghebracht, blijkt, en karellyckst van allen uyt Slichtingius, als hy seght: *Indien van duystere dinghen ghehandelt wordt, soo siet yder, die wil, dat de saeck niet sonder Reden afghedaen kan worden.* En een weynigh daer na: *Want wy neemen oock onse toevlucht niet tot de Reden, soo dickwijls de Schrift het regendeel opentlijck ghetuyghet, maer soo dickwijls als men van de meeningh der Schrift twijffelt.* Wy hebben hier voor meer redenen, hier toe behoorende, uyt hem byghebracht, die men besien kan. Doch wat sy hier met de naem van Reden meeneden, of het ^d redenvoerende vermoghen self van te redeneeren, en t'oordeelen, of des selfs ^e voorspellinghen en uytvindinghen, door redeneringh en ervarentheydt, of door eenighe andere middel ontdeekt en uytghévonden, segghen en verklaren sy selven niet onderscheydelijck; hoewel sy 't beyde schynen te verstaen, ja sulcks karellyck te kennen gheven, soo de Schryver van 't kort Ondersoeck teghen Valer. Magnus, *de A catholicorum credendi regula*, een Sociniaenis, en 't ghevoelen der Socinianen voorstelt, volghens ^{de} meeningh van Joannes Hoornbeeck, een seer vermaert Theologant, ghelijck wy hier voor, in de gheseyde plaets, verhaelt hebben.

^d Facultas
discursiva.
^e Dictata.

6. In deser voeghen verklaren sy oock niet opentlijck, of sy in d'uytleggingh der Schrift de Reden ghebruycken, alleenlijck als een middel, of wercktuygh, daer door de sin van de heylighe Schrift ondersocht en uytghévonden wordt, dan oock wyders als een reghelmaet, naer de welke alle uytleggingh ghestiert en onderscheyden moet worden; 't en sy de selfde Schryver, die dit leste overal in sijn Boeckje schijnt te verdedighen, en voornamelijck in 't sevende Capittel, sulcks seght, daer hy, de ware sin van de regelmaet verklaren sullende, dus spreeckt: *Dieshalven staet t'ontkennen dat'er in de saecken des gheloofs gheen andere reden is van de waerheydt seeckerlijck te kennen, dan, na dat het ghebedt ghedaen is, uyt de heylighe Schrift met de heylighe Gheest te raet te gaen; en vast te stellen dat de heylighe Schrift gantschelijck de regelmaet van de gheschillen des geloofs is.* En dus verre alicen, als d'ongheschreve ⁱ overleseringhen, onder welke naem sy oock komen, gantschelijck uytghesloten worden. Voorts, om d'authoriteyt, en de ware meeningh der heylighe Schrift t'ontkennen, moeten oock die ^g beginselen, de welcken men philosophische noemt, te hulp geroepen worden. En na dat hy ^h d'Overnatuurkunde, ⁱ Redenkunst, ^k Wiskunde, ^l Zedekunst, en Historiekunde tot het

^f Traditiones.
^g Principia.
^h Metaphysica.
ⁱ Logica.
^k Mathematica.
^l Ethica.

ver-

verstandt der heylighe Schrift te hulp gheroepen had, soo besluyt hy dus: *Men moet dan vast stellen dat dese en diergelijcke dinghen, die aen geen verstandigh mensch onbekent zijn, de grondvest van onse kennis zijn, soo veel d'authoriteyt der heylighe Schrift, en de ware sin daer af aengaet. Dieshalven, de gheen, die daer in, of door de naturelijcke goetheyt van 't vernuft, of door d'ervarentheydt slechts middelmatigelijck onderwesen is, bekent uyt dese beginselen dat de Schrift selve heyligh is, en sal lichtelijck uyt de Schrift die dinghen, de welcken ter saligheydt noodtjueckelijck zijn, onderscheyaen.*

7. Doch de Ghereformeerden (om weër tot hen te keeren) ontkennen wel niet dat tot de verstantingh der klare plaetsen van de heylighe Schrift een gesondt verstandt, vry van vooroordeelen, door bedorve hartstoeten niet verblindt, en Gódes woordt naerstigelijck ondersoeckende, vereyscht wordt; maer ontkennen dat dit ghenoech is, 't en zy'er, ghelijck wy nu gheseght hebben, de verlichtingh van de heylighe Gheest bykomt. In deser voeghen staen sy, behalven dit, oock noch toe dat in d'uytleggingh der duystere plaetsen d'aenmerkingh van 't ooghemerck, en van de ghelegentheydt van yder plaets, ghelyck oock van d'onderworpen materien van 't voorgaende en volgende, en oock van de vergelykingh der gelijcke plaetsen plaets heeft: en eyndelijck oock de waerneemingh der tastelijcke ongherijmtheden, die anders souden volgen, en der andere diergelijcke bewysen, en aenwysingen der dinghen, daer uyt de sin van de plaets onderkent wordt: en wyders, dat men de Reden daer by moet voeghen, soo wel indien door haer het vermoghen self, als haer ^m voorspellinghen en ⁿ uytvindinghen aenghewesen worden. Maer sy laten alleenlijck het vermoghen toe, als ^o 'tonderwerp, of ^p wercktuigh, dat de heylighe Schrift begrijpt en verstaet; en alle d'andere dinghen als een middel of wercktuigh, daer door de sin der heylighe Schrift opghespeurt en uytgevonden wordt: doch geensins dese dinghen, of dat vermoghen als een bewijs, regel of regelmaet, naer de welke d'uytleggingh aenghestelt, of ondersocht moet worden. Sy eygenen dit ampt, en dese plicht aen de heylighe Schrift alleen toe, dat sy selve haer uytlegger, en regelmaet van te verklaren is, gelijk wy cap. 10. en 11. bredelijck aenghewesen hebben; en poogen uyt alle hun vermoghen te wonen dat de Socinianen en Remonstranten dit aen de Reden toeeygenen, ghelijck blijkt uyt de Censura over de Belijdenis der Remonstranten, cap. 1. Sect. 14. en 16. en uyt Hoornbeeck, *Socinism. Confut. ut. Tom. 1. lib. 1. cap. 6.* 't welck ick echter niet uytdruckelijck in hun schriften heb ghevonden, noch daer uyt kunnen besluyten, ja zelfs niet uyt het kort Ondersoeck teghen Valer. Magnus, in de verhaelde plaets. Want Amandus Polanus self, gheen van de minsten onder de Ghereformeerde Schryvers, in *suo Theologia Syntagmae, lib. 1. cap. 45. quest. 6.* van de middelen handelende om de ware sin, en 't recht ghebruyck der heylighe

m Di. 3.
mina
n Reperra.
o Subje-
ctum.
p Instru-
mentum.

9 Propo-
situm.
7 Thema.
5 Argu-
menta.

8 Gram-
matica.
6 Rheto-
rica.
4 Dialo-
gica.
3 Physica.

Schrift te vinden, telt onder die dinghen, die in d'overwegingh selve der Schrift aangewend't moeten worden, in de vijfde plaets, d'Orderingh en 't beleydt in de sin en 't ghebruyck op te spouren. Welcks eerste aenmerckingh is van 9 's voorgestelde, de tweede van 7 't gestel, van 't welck gehandelt wordt; de derde der 5 bewysen, door de welcken het gestel verklaert, of bevestigt wordt, en te ghetijck der omstandigheden, namelijk van persoonen, ghelegentheydt, plaets, tijdt, van voorgaende en volgende dinghen, &c. En ten levenden; De vergelijkingh van een plaets met andere gelijklydenden en overeenkomenden, van een duystere met klare en duydelycke plaetsen, van de selfde saeck handellende. En ten achtsten de vergelijkingh van eenige plaets, die uytgheleydt sal worden, met andere onghelycke plaetsen, ja die oock schijnen te stryden, en hnn vereenigingh. En eyndelijck ten twaelfden, de kennis der kunsten en wetenschappen, en insonderheydt van de 3 Letterkunst, 4 Redenkunst, 5 Rechenkavelingh, en 6 Natuurkunde. En dierghelijcken komen oock overal by anderen voor. Indien alle desen by de Ghereformeerden onder de naem van middelen deurgaen, waerom sullen sy dan oock riet by de Remonstranten en Socinianen foodanigh geacht worden? Ja sy schijnen oock foodanigh geacht te zijn, en op gelijcke wyse, als by de Ghereformeerden, ghelijck blijkt uyt Smalcius teghen Francius in de voorreden, als hy segt: Daer uytleggingh noodigh is, daer seggen wy niet dat de Reden voornamelijck ghevolgt moet worden; maer wy leeren en onderwysen dat uyt de heylige Schrift des selfs uytleggingh gehaelt moet worden, en dus hangen wy gantschelijck af van de mond des Leermeefters, de heylige Geest. In voegen dat dese dinghen aen de Ghereformeerden gheen vaste grondtvest van te besluyten geven dat sy de Reden tot de regelmaet van d'uytleggingh stellen; 't welck echter de Gereformeerden met soo groote yver en arbeyt poogen te bewysen. Doch het sy met het ghevoelen der Remonstranten en Socinianen foodanigh als 't is, het verschilt niet aen ons, die voorgenomen hebben t'ondersoecken niet wat desen, of die ghevoelen, maer wat de waerheydt daer af is.

8. Wy dan, om eyndelijck ons eygen ghevoelen, en dat wy het ware van de regelmaet der uytleggingh oordeelen, te vertoonen, en met de voorgaenden te verghelijcken, segghen dat niemandt seecker is dat hy de ware en rechte sin soo van een klare plaets der Schrift verstaet, als van een duystere uytgevonden en verklaert heeft, 't en sy hy de selfde door, of naer de ware Philosophie, als een onfeylbare reghelmaet, ondersocht, of opgespeurt heeft; en dat hy niet seeckerlijck aen anderen kan toonen dat dese sin foodanigh is, dan door dese regelmaet: in voeghen dat wy de ware Philosophie stellen als de Proeffsteen, aen de welcke onfeilbarelijck ondersocht, en daer door op de seeckerste wyse betooght wordt, of eenige sin der heylige Schrift, soo sonder eenige moeyte verstaen, als met

met veel arbeydt uytgevonden, met de meening van de Schryver overeenkoomt, of daer af verschilt. Daer uyt karellyck blijkt dat dit ons ghevoelen van dat van de Socinianen en Remonstranten verschilt, vooreerst soo veel de seeckerheydt en onseylbaerheydt soo van de verstantingh, als van d'uytleggingh aengaet, van de welcken sy niet een woordt reppen, en wy duydelyck spreucken; daer na soo veel de klaerheydt van de Schrift in de dinghen, die ter saligheydt nootsaeckelyck, en door sich klaer zijn, betreft, die sy bekennen, en wy ontkennen; en eyndelyck soo veel tot d'uytleggingh der duystere plaetsen behoort, daer af sy, soo 't schijnt, willen dat men de Reden, d'aenmerckingh der omstandigheden, der voorgaende en volgende dinghen, de vergelijkingh der andere ghelijcke of ongelijcke plaetsen, &c. als middelen sal aenwenden, en wy de Philosophie de regelmaet maecken, en sulcks onbeschroomdelijck uytspreecken. En in dit leste verschillen wy oock van de Ghereformeerden, die de Schrift tot een regelmaet van sich selve uyt te leggen stellen; gelijk oock in het tweede, dewijl sy in de klaerheydt en duysterheydt der Schrift niet anders, dan de Socinianen en Remonstranten ghevoelen, 't welck beyde wy breedelyck in 't elfde Capittel wederleydt hebben. Eyndelyck, wat de verlichtingh van de heylige Geest aengaet, wy hebben hier voor, met de Socinianen en Remonstranten, tegen de Gereformeerden, verdedigt, en in 't seste en veertiende Capittel bewesen, dat de selfde niet nootsaeckelyck is om Godts woordt cenvoudighlyck te verstaen: in voegen dat wy achten dat'er niets meer is te seggen, soo veel het gevoelen der Socinianen en Remonstranten, en des selfs overeenstemmingh of verschil met dat van de Gereformeerden en van ons aengaet, en dat wy 't geen, welcks ondersoek wy in 't begin van dit Capittel voorghestelt hebben, gantschelyck hebben afgedaen.

9. Maer cer wy onse handen van dit werck afneemen, en een eynde van dit ons werck maecken, soo schijnt het ons dienstigh te zijn het ongherijmde op te lossen, 't welck de seer gheleerde Hoornbeeck, *Socinianism. Confutat. tom. 1. lib. 1. cap. 6. sect. 2. arg. 4.* teghen de Socinianen op 't toonneel brenghet, en oock teghen ons ghevoelen ghepast sou konnen worden, namelijk: *Indien de Philosophie, of Reden d'onseylbare regelmaet van de heylige Schrift uyt te leggen is, soois de Schrift, en haer uytleggingh de Reden (of de Philosophie) onderworpen; 't welck teghen de waerdigheydt van de Schrift, en teghen de waerheydt is; en yder sou met recht een afschrick hebben van jets soodanigh aen sijn oordeel toe te schryven. Hier uyt spruyt het dat Joannes erghens het oordeel van de heylige Gheest, en de ghetuygenis der heylige Schrift, en der menschen soo naerstighlyck onderscheydt, ja tegen malkander stelt, Epist. 1. cap. 5. vers 9. Indien wy de ghetuygenis der menschen aenneemen, Gods ghetuyghenis is grooter, en in sijn Evangelium,*

cap. 5. vers 34. *Maer ick neem de ghetuyghenis van een mensch niet aen.* En het gheen, 'twelek hy in 't selfde Capittel, sect. 1. pag. 91. heeft, is hier meê niet onghelijck. *De Reden (of de Philosophie) in dusdanighe twijffelinghen by te brengken, en te hooren, als een bewijs, of regelmaet, naer de welcke de beslechtingh van de sin en meeningh der heylige Schrift sou gheschreden, dit is de sporeloose oorsprongh tot een andere saeck, en soo onwaerdigh voor de Schrift, als onbetamelijck in sich self, dat de Reden di maen sich sou durven toeeygenen.* Maer om dese swarigheydt wech te neemen, soo behoeft men alleenlijck aen d'onderfcheydingh van 't woordt Schrift, in ons 13. cap.

7 Materia-
liter.
7 Formali-
liter.

Argum. 1. byghebracht, te ghedencken, namelijk dat de Schrift of *y stoffelijck* wordt ghenomen, en de letteren, silben, woorden, en redenen, hier uyt te samen ghebracht, aenwijst, of *2 vormelijck*, en de sin en saecken beteekent, die door dese woorden en redenen uytghedruckt en aenghewesen worden. Wat nu aengaet dat de letteren, silben, woorden, en redenen, die voor de Schrift gheacht moeten worden, als men van haer uytleggingh spreekt, onder de ghesonde Reden, of onder de Philosophie souden staen, wy achten dat dit gheensins onwaerdigh voor hen sou zijn. Want d'oprechte Reden, en de ware Philosophie, ghelijck wy hier voor ghetoonen hebben, en dat van gheen mensch, die ghesondt van verstandt is, ghelooghent sal worden, zijn voortreffelijcke en besondere gaven, van Godt aen 't menschelijck gheslacht gheschoncken; maer de letteren, silben, woorden en redenen niets anders, dan spreekende gheluyden, of stomme merckteecken daer af, de welcken naer d'infetringh, en 't believe der menschen begrippen of saecken bereekenen, en daerom in gheen trap van waerdigheydt by dese uytsteekende gaven van Godt te ghelijcken. 't Is dieshalven niet *onbetamelijck*, en yder sou met recht gheen afschrick hebben van d'uytleggingh der woorden van de Schrift aen sijn ghesondt oordeel, of aen d'oprechte Reden, of aen de waere Philosophie toe 't eyghenen. Maer dit sou onbetamelijck zijn, en yder sou met recht een afschrick daer af hebben, soo hy de Goddelijcke uytpraecken en redenen selven, met die woorden uytghesproocken, daer onderfelde; want hy sou d'eyghen sin en meeningh gheweldt aendoen, dewijl de waerheydt gheensins de waerheydt onderworpen, veel min teghenghesteldt kan worden, 't zy de natuer de selfde voorghespelt, of de Schrift haer gheopenbaert heeft, vermidts sy Godt self altijdt voor haer Autheur heeft, ghelijck wy in 't vijfde en achtste Capittel aenghewesen hebben. Daer uyt oock volght dat alle uytleggingh der Schrift, door behulp van d'oprechte Reden, of waere Philosophie toeghestelt, niet op de mensche-lijcke, maer op de Goddelijcke ghetuyghenis steunt, en dat dieshalven de plaetsen, uyt Joannes byghebracht, gheensins aen ons ghevoelen schadelijck zijn. 't Welck noch veel minder door dit ander, dat verhaelt is, ghe-

gheschiedt, namelijk, dat men van d'een tot d'andere saeck overspringht. Want Slichtingius tegen Balthaf. Meisnerus, lib. de S. S. Trinitate, &c, pag. 84. heeft alreë te voren ontken dat de ware en klaerblijckelijke Reden een vreemt ^a beginsel is, dat in de goddelijcke dinghen gheen plaets heeft, voornamelijk als men vraeght of de Schrift yets seght, of niet seght, ghelijck hier gheschiedt. Wy sien oock niet, dewijl men de Reden, als ^b t onderwerp en ^c wercktruygh (gelijck Hoornbeeck in veel plaetsen van t voorverhaelde Capittel toelaet) en d'onderwysinghen der Philosophie als een middel van de Schrift uyt te leggen (ghelijck wy verhaelt hebben dat van Polanus ghestelt wordt) ghebruycken magh, sonder datmen van d'een tot d'andere saeck overspringht, waerom men dit ampt niet beyde aen de Reden, en aen d'onderwysinghen der Philosophie magh toeeygenen, sonder van t een tot het ander gheslacht over te springhen: en dit te meer, soo t gheen waer is, t welck Hoornbeeck heeft in t voorverhaelde Capittel, sect. 1. distinct. 21. namelijk dat de Theologie de ^d gheloofs-spreucken van alghemeene en eeuwige waerheydt, ghelijck daer zijn dat het selfde niet te ghelijck wesen en niet wesen kan, &c. niet uyt de natuur of reden, als uyt een eerder beginsel, aenneemt, maer van soo alghemeene waerheyt, en in de goddelijcke waerheydt soo inghewortelt, dat hier in de Reden niet de Schrift, noch de Schrift de Reden teghenspreect; maer van weêrzyden uyt een selfde bron vloejen, en in t alghemeen overal plaets hebben. Voegh by dit alles, dat dusdanighe ^e gheloofs-spreucken, van de welcken de Peripatetische Philosophie een seer groote mengelmoes voortgebracht heeft, niet hoogh t achten zijn; dewijl sy in d'onderfoeckingh der waerheydt niet soo seer steunselen zijn, onder welckē naem sy aen de jonckheydt in de handt ghesteecken worden, als wel beletselen en verhindernissen, daer door sy in de voorderingh tot de selfde verhindert worden. Want wat belet de Reden dat het aen haer niet geoorloft sou zijn een ^f bewijs, uyt de ^g Wiskunde gehaelt, te ghebruycken, om een ^h geschil van de ⁱ Natuurkunde op te lossen, of een natuurkundigh besluyt om een ^k stellingh van de Geneeskunde toe te stellen? Seccker, ick sie gheen beletsel, ick, die dese sorgvuldige ^l onderscheydingh der vrye kunsten, van de Peripatetischen bedacht, en gemeenelijck met soo groote naerstigheydt onderhouden, daer op dese overspringingh van d'een op d'andere saeck schijnt te steunen, niet van soo groot gewicht acht, dat daerom de dingen, die van natuur aen malkander verbonden zijn, en van de welcken men dieshalven oock t een uyt het ander kennen kan, van malkander te scheyden zijn, en dat het een van sien niet uyt het ander bewesen moet worden.

Maer wy hebben nu d'eyndraepel van onseloop bereyckt. Want wy hebben de ghevoelens, soo der Remonstranten en Socinianen, als der Ghereformeerden en Roomsgefinden, van ons gevoelen verschillende, aen-

^a Principium.

^b Subjectum.

^c Instrumentum.

^d Axioma.

^e Etc.

^f Argumentum.

^g Mathematicis.

^h Quaestio.

ⁱ Physica.

^k Theologia.

^l Distinctio.

gemerckt en wederleydt, en daerenboven 't onse van de beschuldigingen der tegenstrevers, en van de lasteringen, van de welcken het aengerast kon worden, beschut, en, na een voorafgesonde verklaringh, die breed en overvloedigh genoeg is, bewesen dat het selfde waer en ontwijffelbaer is. Dat dan de Philosophie d'onseylbare Regelmaet van de heylige Schrift uytte leggen sy, en eeuwiglijck blijf, dewijl de Reden dit raedt en seght, en de handel der Theologanten van alle eeuwen dit bevestigt, en alle de swarigheden, die men daer teghen bybrenght, lichrelijck wechgenomen kunnen worden; en dat, alle andere regelmaten van uytleggen, die wy overwogen en wederlegt hebben, verworpen zijnde, de selfde voortaan leef, en groey en bloey in Christus Kerck, op dat door des selfs hulp de verschillen, onder de Christenen geseen, mogen beslecht, d'ongekreuckte Leeringh van de hemelsche Waerheydt meer en meer bevestight, en uytgebreydt worden, en onse zielen eyndelijck d'eeuwige Saligheydt ghenieten, en d'altijdurende salige Staet deelachtigh worden.

N A - R E D E N.

Ick heb, waerde Leser, langh en dickwijls by my self overwo-
ghen of ick dese mijn vrucht, nu rijp gheworden, en voldragen,
doch die echter aen een seer groot gheral van Theologanten
ontijdigh en monstrueus sal schijnen, onder de Pars sou brengen,
en in 't licht geven, dan of ick de selfde by my sou verdrucken,
en voor eeuwigh ter duylternis verwyfen. Het profijt, en de schade, die my
dochten dat uyt des selfs ghemeenmaeckingh souden voortkomen, hebben
oorfaeck aen dese mijn beradingh ghegeven, en mijn ghemoedt, nier we-
rende werwaerts het sich keeren sou, in twijffel ghehouden; en dewijl ick
acht dat het voor u dienstigh is dat ghy weet wat, hoedanigh, en hoe groot
dit profijt, of dese schade sal zijn, soo heb ick gheacht dat het niet buyten
ons oogghemerck sou wesen sulcks hier met korte woorden voor ooghen
te stellen.

Daer waren (om van de schade eerst te sprecken) twee verhindernissen,
en die noch seer groot, van de welcken d'een my, en d'ander de Christelije
ke Kercken aengaet. Want ick vreesde dat door dit Tractaet eenighe be-
roerten daer in ontsaen souden: dewijl niet alleenlijck by na alle nieuwe
dinghen ghemeenlijck onlusten verwecken; maer, 't welck het voornaem-
ste is, oock om dat hier gheen Leerstuk van weynigh belangh, en kleyn
ghewicht in de Religie overwoghen en ondersocht wordt, maer van soo
grootte aengheleghentheydt, dat het selfde, nae d'authoriteyt der Heylige
Schrift, sonder twijffel d'eerste plaets besaet, en dieshalven het fundament,
en de grondvest is, op de welcke alle d'andere artijckelen, soo des gheloofs,
als der zeden, steunen, en vandaer, als uyt hun fonteyn, uytvloeyen en af-
gheleydt worden. En dewijl, ghelijck wy ghevoelt hebben, alle de Kerc-
ken, die de naem van Christus voeren, en tot onse kennis zijn ghekomen;
daer in doolen, en van de waerheydt vervreemt zijn, soo schijnt het naeuwe-
lijcks moghelijck te wesen, of eenighe lieden daer in, hun doolingh beken-
nende en aflegghende, en de waerheydt, die wy betooght hebben, om-
helfende, sullen van ghevoelen veranderen. Maer anderen, die of uyt oor-
faeck, en op hoop van winst of eer, of door een blinde drift, of uyt een hart-
neckigh ghemoedt, sich vast aen hun aenghenome ghevoelen en waen hou-
den, sullen het selfde seer swarelijck verdragen. En vermidts d'eersten, die
dit ons ghevoelen nieuwelijcks aenghenomen sullen hebben, daer voor sul-
len strijden, en in teghendeel de lesten d'oude en inghewortelde waen voor-
staen, soo sal dit oorfaeck van twist en krackeel gheven, en te weegh bren-
ghen dat tusschen hen (ghelijck in saecken van de Godtsdienst gemeenelijck
ghebeurt) seer heftighlijck, als voor eyghen lijf en goet, en met de groot-
ste

ste kracht en aenparffingh ghestreden fal worden, niet sonder seer groote schade en schande van de Christelijcke naem.

Maer 't onghemack, en de schade, die my boven 't hoofd hanght, is de haet der Theologanten, die mijn ghevoelen sullen verachten en verwerpen; dewelcke ick sonder twijffel seer groot teghen my sal verwecken, dewijl sy, volghens hun ghewoonte, selden met een ghemeene haet teghen yemandt ontstecken zijn. Want vermits het deurgaens met dese menschen soo ghestelt is, dat sy sich boven alle gheleerden verheffen, als de ghenen, die sich seer vastelijck inbeelden dat de Goddelijcke uytpraecken aen hen alleen vertrouwt zijn, dat sy alleen de selfden moeten uytleggghen, en dat de Goddelijcke dienst aen hen alleen is bevolen, soo stuyven sy terstont op, en barsten in gramschap uyt, als yemandt anders sijn seyssen in hun oegst durft slaen: en dewijl yder van hen hartneckighlijck ghelooft dat al 't gheen, 't welck hy leert en onderwijst, reghelrecht met de waerheyt overeenkomt, en seer verre van alle ghemeenschap van dolingh af is, hoewel sy in seer veel dinghen reghelrecht teghen malkander strijden; soo achten sy dat men de Goddelijcke Majesteit en heerlijckheydt verkort, als men yets van 't leerstuck, dat sy alreë vastghestelt hebben, afreckt, en aenwijst dat in des selfs plaets yets anders behoort gestelt te worden: en dieshalven acht yder dat het sijn ampt en plicht is, en tot sijn yver behoort, te verhinderen en te beletten dat sijn Godtsdienst eenigh verlies en schade daer door lyden sou; en dus vatten sy, na de gramschap, seeckere haet, en vervolgghen daer mede alle de ghenen, die hun ghevoelens niet toestemmen, en sich niet ontsien yets, dat slechts een weynighje hun besluuytinghen teghenstreeft, voor te steilen, op dat het selfde van de Theologische werelt ondersocht sou worden. En op dat sy 't vergift van dese hun gramschap en haet soudent uytbraecken, soo maecken sy hem by 't Gemeen, by 't welck hun autoriteyt en ghesagh veel vermach, gehaet, en, sijn naem op een onbetamelijcke wyse lasterende, en de selfde met lasteringen en scheltwoorden ophoopende, vermanen en bevelen dat men hem, als d'erghste ketter, en als de geen, die de gruwelijckste en schadelijckste opinien en gevoelens voedt, erger dan de pest, en doodelijck vergift sal vlieden. Indien sy dit verkrygen, soo volghet oock dat hy, als swart gemaeckt en gebrandtmerckt, van alle menschen geschuwt, verlaten, en van yder veracht, en dus allengs, soo hy een Winckelier is, van sijn nering, of indien hy eenig Ambacht doet, van sijn werck berooft, en eyndelick van sijn winst en inkomst, daer mede hy sijn leven onderhoudt, ontbloot wordt; in voegen dat hy, tot de grootste armoede en ramp gebracht, genoodtsaecht is sijn overig leven seer elendiglijck te verstyten. En op dat 'er aen sijn ongeluck niets sou ontbrecken, en alle erbarming buyten gesloten worden, soo roepen sy uyt, dat dese qualen, die sy voor hem beroeckt hebben, seer rechtvaerdige straffen zijn, die hy om sijn goddeloosheydt, en om

om zijn verfoejelijk gevoelen aen d' Alderhoogste moet betalen, en dar dit klare teekenen en blijcken zijn, die hem klaerblijckelijck van kettery overtuygen en veroordeelen. Ons scheepje sou oock van een selfde storm wech geruckt kunnen worden, en, dewijl wy onder de menschen wonen, en seer dickwijls hun hulp en bystandt behoeven, aen gelijcke klippen kunnen stooten, en, van de baren overstort, in de diepte sincken, soo wy het selfde aen sulck een verwoede zee, die soo groote dwarrelwinden onderworpen is, en met de seeckerste schipbreuck dreigt, overgaven.

En dese twee verhindernissen hebben my van soo groot gewicht gescheenen, dat ick dit Tractaet alreë eenige jaren van de Pars heb afgehouden, en dickwijls by my self beslooten dat het nooyt ghedruckt sou worden; of in 't licht komen: insonderheydt dewijlick, behalven dit oock door d'ervarentheydt gheleert, bemerckte, en seeckerlijck bevondt, dat soo wel d'oversten, en bewindslieden, als het ghemeen volck, en d'onbeampren van alle secten in de Christelijcke Godtsdienst sich soo vast aen de gevoelens houden, die sy van hun kintsheyt af, en door onderwyfingh ingedroncken hebben, dat men byna eerder met de handt aen de hemel sou reycken, dan selfs een daer af, hoewel nooyt ernstelijck ondersocht, veel min verstaen, uyt hun ghemoedt wechneemen; en dat ick dieshalven niet alleenlijck mijn arbeydt en tijdt in de toestellingh van dit Tractaet ghespilt sou hebben, maer oock in 'tuytgeeven spillen sou.

Doch de profijten en vruchten, die, gelijck ick vastelijck verhoop, de Christelijcke Godtsdienst overvloedighlijck hier af ontfanghen sal, zijn echter machtiger geweest, dan alle dese beletselen, en hebben mijn ghemoedt van zijn voorgenome gevoelen afghetrocken. Hier quam noch by dat ick d'eerste van dese verhaelde swarigheden en hindernissen swaerder voor my afgeschildert had, en dat sy swaerder qualen aen de Kerck sou toebrengen, dan ick warelijck sedert heb bevonden dat een saeck van gelijck gewicht, als de mijne, en misschien noch gewichtiger, daer aen toegebracht heeft. Want terwijl ick dit geschrift by my ondergedrukt hield, quamen 'er anderen te voorschijn, door de welcken de leerstukken van veel grooter belangh, ja het fundament van de geheele Kerck self, niet alleenlijck verswackt, maer nedergeworpen en uytgeroeyt scheen te sullen worden, en dat sonder cenige moeyte en tegenspraeck, behalven alleenlijck onder eenigen der geleeristen. Wat d'andere swarigheyt aengaet, ick overwoogh dat ick de selfde sou kunnen ontgaen, en met de verswijgingh van mijn naem ontvluchten: en hoewel dit eenighsins tot schade en verachtingh van dit mijn Tractaetje en gevoelen sal verstrecken, namelijck by de genen, die voor een gewoonte hebben de schriften naer de naem van de Schryver te schatten, of het gheen, dat sonder naem van d'Authent in 't licht kooft, als beuselungen en laster-schriften, onwaerdigh om gelesen te worden,

den, veroordeelen en verwerpen; soo heb ick echter geacht dat dit niet soo hoogh gefchat moest worden, dat ick sou willen weygeren het gevaer van de verhaelde swarigheydt op my te nemen, of, sonder my met dusdanige heeckelaers der boecken te bekreunen, in de besigheden en nuttigheydt der billijcke Lesers gebreckelijck te zijn, en 't voordeel, dat hier uyt toehenen keeren sou, af te wyfen.

Maer d'eerste en grootte deser nuttigheden is dat, dewijl sedert eenige eeuwen herwaerts d'uytleggingh der heylige Schrift in twijffel heeft gestaen, en d'uytleggers de ware sin daer af niet onfeylbarelijck hebben konnen uytvinden, en betoogen dat sy de selfde uytgevonden hadden, daer uyt soo veel en soo groote verschillen en oneenigheden onder de Christenen zijn gesproten, en noch in kracht zijn, en dagelijks nieuwen spruyten; dat, seggh ick, yder uytlegger der goddelijcke uytspreecken, door ons ^{be-}leert, en onse regelmaet, in dit Boecksken vast gestelt, niet meer in onsekerheydt sou swerven, maer op een vaste en onwanckelbare voet konnen steunen en voortgaen, en dat dieshalven het swaert der twisten en oneenigheden, dat met soo groote heftigheydt en bitterheydt gheswaeyt wordt, wechgenomen, en de rust en vrede voor de gheheele Christelijcke Werelt verkregen, en voor eeuwich bevestight sou konnen worden.

De tweede nuttigheydt is dat het ampt van d'Uytlegger, volgens dese onse meeningh, niet met soo groote swarigheden en belemmeringen, als te voren, beswaert en belemmert sal zijn. Want dewijl wy getoont hebben dat alle waerheden der Schrift oock de ware sinnen en meeningen zijn, en dat'er oock veel in yder reden konnen wesen, soo sullen uyt dese veelen eenigen lichter zijn om te soecken, en te vinden, en eerder voorkomen, dan of'er alleenlijck een uyt te vinden was: want het is minder moeyte tot eenige dingen te geraecken, daer veel zijn, dan ter plaets, daer niet meer dan een is, dat selfde te bedencken, en uyt te vinden. Chamierus selfs bekent dat, volgens onse meeningh, dese lichtigheydt by d'uytleggingh der heylige Schrift koomt, als hy, *Panstrat. Catholic. Tom. 1. lib. 15. cap. 15. §. 31.* dus spreeckt: *Indien'er (meer letterlijcke sinnen en meeningen) waren, soo schijnt de Schrift hier door lichter te worden. Want de swarigheydt van de Schrift, indien'er eenige is, bestaet in't vinden van de ware sin. En de dinghen, die'er veel zijn, worden in't ghemeen lichtelijcker ghevonden, dan als'er niet meer dan een is; ghelijck d'ervarentheydt in de besondere gheslachten der dinghen aenwijst.*

De derde nuttigheydt bestaet hier in, dat dit ons ^{be-}leert genoegsaem is ter uytleggingh, namelijk hier in, dat het niet nootfaeckelijck is over de sin van eenighe plaets de Theologanten, uytleggers en verklaerders van Godts woordt, die in alle eeuwen en plaetsen, en van welke secte sy oock gheweest hebben, na te soecken, en hun gevoelens t'overwegen. Maer alle
de

de genen , de welcken met dese regelmaet , die wy aengewesen hebben , verlien zijn , sullen selven Godts sin en meeningh kunnen opspeuren en uytvinden , en de geene , die van anderen opgespeurt en uytgevonden is , ondersoecken , en ontwijffelijck onderkennen of de selfde waer en eyghen is . En hoe veel tijds daer meê gewonnen , en hoe veel arbeydt en moeyelijckheydt daer door ontgaen sal worden , sal aen niemant onbekent zijn , die heeft willen aenmercken , hoe veel en hoe groote boecken , over de heylige Schrift gemaect en uytgegeven , door de handen der Christenen doorbladert worden .

En dese drie nuttigheden hebben besonderlijck hun opsicht op d'uytleggingh , namelijk op dat de selfde veyliglijcker , gemackelijcker en kortelijcker gedaen sou worden : maer de volgenden , die oock drie zijn , betreffen andere dingen , te weten de vervalschingh en verdervingh der heylige Schrift , de verscheyde lesingen , en eyndelijck d'oversettingh of vertalingh . Maer laet ons yder daer af besonderlijck besien .

De vierde nuttigheydt dan is ; dat dit ons beleet van uytleggen oock dienen kan om de verminckings en vervalschingh , soo der Hebreuschs , als der Grieksche afschriften te bevatten , van de welcken , soo wy de deurluchtigste en ervarentste Man in dese dingen gelooven , byna niet een soo geluckigh heeft geweest , dat het niet door de verkeerde handen der quaetwilligen gegaen , en niet met seer veel fouten besmet en verontreynigt is .

De vijfde is dat het dienstigh is om de verscheyde en verschillende Lesingen der heylige Schrift t'ondersoecken , en t'onderkennen welcke plaetsen vervalscht , en welcken oprecht en waer zijn , van de welcken een seer overvloedige oogst in de Boecken van 't Oude en Nieuwe Testament is ; ja soo , dat de Rabbynen selven belijden dat 'er in 't Oude Testament soo groot een overuloet en verwarringh daer af is , dat men swarelijck de ware van de valsche Lesingen onderscheyden kan . En dese selfde man , verre d' geoeffentste in alle soorten van dusdanige leeringh en onderwijs , schroomt niet met klare woorden te seggen dat , soo yemant alle de geschreven Boecken van 't Nieuwe Testament by malkander vergeleek , en ondersocht , dat hy byna soo veel verscheydenheden , als woorden daer in sou vinden .

Eyndelijck , de seste en leste nuttigheydt is dat het van groot belangh voor de genen is , die onkundigh in d'Oostersche Talen zijn , endie gheen gelegentheydt hebben van de selfden te leeren , om de valsche vertalingen der heylige Boecken , of der selfder oversettingen uyt bedorven texten , of nyt valsche lesingen toegestelt te bemercken . Endat 'er dusdanige vertalingen kunnen wesen , en oock warelijck zijn , bevestigen de struyckelingen en fouten , die men in veel boecken hier en daer gevonden heeft .

En dese drie nuttigheden steunen op een selfde fundament , en spruyten op een selfde wyse nyt onse regelmaet van uytleggen . Want dewijl 'er in

• Metho-
dus.

de heylige Schrift niet begrepen is, dat niet met de waerheydt overeen-
koomt, en de selfde, volghens onse Beleer, ontwijffelijck kan worden
uytgevonden, en, te gelijk oock betoogt dat de selfde uytgevonden is,
foo sal oock door dit Beleer alle bedorve Texten, valsche Lesingen, of qua-
de vertalingen, die valsheydt voorleeren en onderwysen, ontdeckt, en
voor foodanigh bekend en aengewesen worden; en dus sal alle gevaer van
in valsheydt te vallen, en van het selfde voor waerheydt aen te neemen, of
t'ontfangen, dat sich hier door verthoont, verdreven en afgeweert worden:
t welck alle andere vertaelders boven t'hoofd hangt, en dat sy niet kon-
nen ontvluchten, soo langh sy sonder dese Proefsteen zijn, door de welck
sy seeckerlijck kunnen ondersoecken welke plaetsen suyer en ongeschon-
den, en welcken bedorven en geschonden zijn; daer meê sy ontwijffelijck
kunnen onderscheyden welke lesingen onvervalscht, en welcken vervalscht
zijn, en onseilbaerlijck onderkennen welke vertalingen recht, en welcken
qualijck en verkeert zijn. Doch wy belyden dat wy niet met onse gedach-
ten kunnen bereycken van waer sy dese proefsteen voor sich sullen ver-
krygen.

Dit zijn de dingen, die mijn gemoedt van de verdruckingh van dit Ge-
schrift afgetrocken, en tot de Druckingh en uytgeevingh bewogen heb-
ben, en, die, toen de selfden tegen de twee voorverhaelde swarigheden in
de gerechtige schael van mijn oordeel geleydt, en met naerstige opmerc-
kingh overwogen wierden, verre in gewicht overhaelden. Dicshalven
heb ick, soo haest my bequame gelegentheydt voorquam, my tot het werck
toegeruyst, en het selfde in dier voegen, als het nu voor de geletterde We-
relt verschijnt, voltröcken. En hoewel, behalven de twee voorgenoemde
swarigheden, noch een andere, misschien van geen kleyn gewicht, my in
gedachten viel, namelijk dat seer veel lieden, en noch voornamelijck de
Theologanten, sich tegen my, en tegen mijn gevoelen en werck souden kan-
ten, en hun pen tegen my uyttrecken, tegen de welcken ick, soo ick mijn
saeck niet onverdedigt wilde laten, sou moeten stryden, en hun twistschri-
ften beantwoorden; soo heeft dit echter nooyt in my soo groot vermogen
gehad, dat my daer over ooyt in gedachten gekomen is dit geschrift niet
uyt te geven, veel min dat ick daer in tot beradingh gekomen sou zijn.

Want indien t yemandt belieft, met dit ons Tractaetje te deurbladen,
eenige uren te besteden, en de dingen, die hy daer in beschreven sal vin-
den, in de schael van sijn oordeel t'overwegen, en indien hy dan seecker-
lijck bevindt, en met openbaer geschrift bondiglijck toont dat de betoo-
gingh van ons gevoelen op een valsch fundament is gebout, of van ware
beginselen qualijck en verkeerdelijck afgeleydt is, of van de bestormin-
gen en lasteringen, die anderen daer tegen souden kunnen doen, niet be-
horelijck verdedigt en beschut wordt, of dat de gevoelens der gener, die
van

van een ander verstandt zijn, ergens niet wel aengetast en wederlegt, en hun argumenten niet recht nytgeleyt en opgelost worden: soo sullen wy, oock selfs met openbaer geschrift, na een ware en oprechte belydenis van onse dolingh, besonderlijck danck aen dese bewysen, om dat hy (niets waerder en beter achtende, en nergens vierighlijcker naer wenshende, dan dat de waerheydt geleert en onderwesen wordt, en wy weêr op de rechte wegh, soo wy daer van afgewecken zijn, gebracht worden) het de moeyte waardigh geacht sal hebben onse dolingen aen ons t'ontdecken, en te beletten dat anderen daer in ingewickelt, en daer door verleydt souden worden.

En indien yemandt anders, onse sin en meningh noch niet wel verstaen hebbende, soodanige dingen te voorschijn brenght, en soodanige swarigheden opwerpt, die hem self souden kunnen ophouden, en anderen verhinderen in de kracht en klaerheydt van onse betogingh volkomelijck te verstaen; en in de volkome verdedigingh van ons gevoelen tegen de pylen, daer tegen geschoten, klarelijck te deursien, of in de voortgebrachte wederlegging der andere gevoelens, die van 't onse verschillen, te bevatten, en dieshalven de selfde ylings mocht toevallen; wy sullen terstont naer onse krachten pogen hem van dese bekommernissen t'ontslaen, en dese nevelen, het licht der waerheydt verduysterende, te verdryven, onse tijdt, en al 't geen, dat het onse is, seer wel belteed achtende soo wy onse naeste, in de verkrygingh van de waerheydt, en noch van sulck een waerheydt, die van soo groot belangh is, in eeniger wyse met de sackel kunnen voorlichten, en eenige hulp aen hem bewysen.

Eyndelijck, indien yemandt aen sijn waen, die hy van sijn kintsheydt af, of door d'onderwysingh van sijn Leermeesters ingedroncken, of door een blinde drift ingeswolghen heeft, als aen een pael gehecht en genagelt is, en daerom het geen, dat daer af verschilt, terstont, en eer hy 't ingesien heeft, valsch, en sijn haet en verwerpingh waardigh acht, tegen ons uytstort, en onse meeningh, en dit werck, dat hy met geen bondige argumenten en redenen kan verzwacken, met dwase verdichtfelen en ydele tegenspattingen aenbast, en met lasteringen en scheldt-reedenen tegen d'Auteur uytspat; of veel plaetsen uyt de heylige Schrift overhoop haelt, en te samen stapelt, en sonder d'afleydingh en betogingh van de ware sin, een groote toessel en slag-ordeningh maect, en, sonder ons recht aen te tasten en te bestormen, sich tegen ons gevoelen stelt, gelijk dit aen eenige Theologanten gemeen is: soo sullen wy ons niet verwaerdigen aen dese en diergelijcken t'antwoorden; want ick, door dit geschrift niets anders trachtende dan de waerheydt uyt te vinden, heb geen lust om tegen een lasteraer met lasteringen te scherpen, en te stryden, en hem met de weertoekaetsingh van sijn lasteringh en scheltwoorden (dewijl hy geen andere antwoordt waardigh is) te betalen;

vermits mijn gemoet altijd seer grootē afkeer van dese onbesuyftheidt der verworpe en ongebonde menschen heeft gehad, daer door veel Schryvers, als van een dulle verwoedheydt vervoert, met seer heftige en bittere woorden, als met slagen en stoten, malkander te keer gaen, en quetsen, en huppennen, die (gelijk een voortreffelijck Philosoph van dese eeuw segt) wercktuigen van heusheydt en beleeftheidt behooren te zijn, als tot scherpe swaerden wetten, met de welcken d'een uyt groote baldadigheydt d'eer en achting van d'ander aentast, en ten roof geeft. Wyders, ick heb oock niet soo veel tijdt overigh, dat ick de geen, die ick gheheel aen de leer-oeffeningen, en aen d'onderfoeckingh der waerheydt ghewijdt heb, met aen een kibbelaer, of aen een seer beufelachtigh ophooper en stapelaer der plaetsen van de heylige Schrift t'antwoorden, sou willen besteden, en dus de selfde schandelijck verquisten; dewijl soodanige plaetsen in de beslechtingh van dit geschil gheen licht en hulp kunnen toedienen, vermits men daer in van de regelmaet om de sin en meening daer af op te speuren, en te vinden twist en disputeert. Dieshalven wil ick dat yder, in welcks handen dese onse besigheydt sal gheraecten, te voren weet dat, soo 'er eenige schriften (gelijk 'er misschien niet weynigh sullen verschynen) hier teghen uytkomen, op de welcken hy geen antwoordt verneemt, ick alle dese van soodanige stoffe, of liever noch erger acht.

En daerom wil ick oock yder, die aenvangen sal tegen my tē schryven, en mijn meeningh, en dese mijn besigheydt tegen te streven, te voren vermaent en gebeden hebben, dat hy de saeck selve aentast, en sich van alle lasteringen en scheldt-reden ondrhoudt, en sich self bedwinght, indien hy begeert dat ick op sijn geschrift weēt antwoorden sal: Wijders, dat hy (op dat alles onderscheydelicker verhandelt sou worden) dese onse Questie, van de Regelmaet van de Heylige Schrift te verklaren, niet met die van de Rechter der Theologische gheschillen, of met eenighe andere, soo 'er misschien eenighe andere voorkomt, die daer naer ghelijckt, vermengt en verwart, ghelijck ghemeenelick by de Theologanten ghebeurt; maer dat hy haer naeuwkeurighlick onderscheyden afdeelt, en, alle d'anderen varen latende, alkenlijck d'eerste in handen neemt, om de selfde te siften, en te onderfoecken. Indien hy sulcks doet, soo verbind ick my oock vastelijck dat ick hem op ghelijcke wyse beleefdlijck en vriendelijck sal ontfanghen, en de twyffelinghen en swarigheden, die hy voortbrenght, soo verre als mijn krachten sullen bereycken, voldoen, met hoop en vertrouwen, jae sonder eenighsints hier aen te twyffelen, dat hy eyndelick met my de waerheydt bekomen, en, de selfde toevallende, van de strijdt aflaten sal.

Maer op dat dit te lichtelijcker en geluckighlijcker sou geschieden, en soo veel, als in onse macht is, alle swarigheden, die de wegh tot tegen-
spreec-

spreeken souden kunnen banen , voorkomen souden worden , soo sullen wy pogen een , die naer ons oordeel van groot belangh is , wech te nemen , ons vastelijck ingebeeldt hebbende dat , als die wech genomen is , alle d'anderen klaer en gemackelijck sullen worden . En dese swarigheyt is , dat , indien op die wyse , gelijk wy gestelt hebben , de Philosophie de Regelmaet van de Heylige Schrift te verklaren en uyt te leggen is , de Heylige Schrift self onnut , en vergeefs uytgeschreven , en tot ons overgevoert sal schynen . Want dewijl de waerheden aller sinnen en meningen van de Schrift , die door behulp der Philosophie uytgevonden en ondersocht moeten worden , klaer en kennelijck moeten zijn , eer sy uytgevonden en ondersocht worden ; wat sal 't dan van node zijn sich tot de Schrift te keeren , en met de selfde te raedt te gaen , om hen daer uyt te halen , en te leeren , of haer door hen te verklaren en uyt te leggen , vermits sy , alreê bekend zijnde , door dese verklaringen en uytleggingen niet meer bekend , en oock niet bevestigt worden ? Want in deser voegen sal de Heylige Schrift niet dienstigh zijn om de waerheydt aen te wysen , en te bevestigen : ja sy schijnt oock van geen gebruyck te wesen ; 't welck echter tegen d'eenparige toestemmingh der Christelijcke Kercken van alle plaetsen en eeuwen strijdt , de welcken alle , als uyt een mont , gedurighlijck verkondight en uytgesproocken hebben dat haer nuttigheyt seer groot en voortreffelick is .

Doch op dat dese knoop bequamelijck ontknoopt , en klareljik verklaert sou worden , soo achten wy dat wy dese geheele saeck van hooger moeten ophalen . Alle woorden kunnen tweevoudighlijck aengemerckt worden , of ^d volstrecktelick , of ^e opsichtelick . Als sy volstrecktelick aengemerckt worden , zijn sy weêr tweevoudigh , of voor soo veel als sy met de stem uytgesproocken , of voor soo veel als sy met de handt geschreven worden . Voor soo veel sy uytgesproocken worden , zijn sy klancken en stemmen , met de mont voortgebracht , en in de lucht verbreydt : maer voor soo veel sy geschreven worden , zijn sy ^f merckteekenen , op papier , of op eenige andere stoffe geschreven en geschildert : op beyde wyfen kunnen sy ^g saeckelijcke wesenden genoemt worden . Maer ^b opsichtelick worden sy aengeschouwt , als niet soo seer dese hun natuer , als wel hun ⁱ opsicht en ^k betreckingh aengemerckt wordt , de welcke hier in bestaet , dat sy teekenen van andere dingen zijn , doch geen naturelijcke teekenen , gelijk sy hen noemen , die eenige samenbindingh met het beteekende in de natuer hebben ; maer naer het believen der menschen , die hen soodanige dingen , als de gewoonte meê gebracht heeft , doen beteekenen , gelijk wy hier voor in 't tweede Capittel geseght hebben . En dewijl de geheele ^l wesenstheyt van het teecken niet van de natuer , maer van de reden af hanght , soo sullen sy oock dus verre alleenlijck ^m wesenden der reden zijn , en oock dus verre door sich alleen bekend kunnen wesen , als sy ⁿ volstrecktelijck aengemerckt worden .

^d Absolutè.
^e Respectivè.

^f Characteres.
^g Entia Rationis.
^h Respectivè.
ⁱ Respectus.
^k Relatio.

^l Essentia.

^m Entia Rationis.
ⁿ Absolutè.

• Significat.
 p Respective.
 q Relata.

r Absolutum.
 / Respecti-
 vum.

s Absolutè.

t Analogia.

u Idèa.

v Cognitio
 intellectuales
 y Cognitio
 sensibiles.

den. Doch sy worden niet, 't en zy door middel van anderen, namelijk van de ^o beteckenden, als ^p opfichtelyk en gelijk tekenen aengenomen; dewyl d'eygenschap der ^q betreckigen is, te gelijk bekend te zijn. Tot een voorbeeldt, in deser voegen kunnen de woorden *Mensch* en *Boom*, als men hen, als klancken, met de mont voortgebracht, of met de pen gheschreven, aenmerckt, door sich verstaen worden: maer als sy gelijk teekenen der bevattingen of dingen, die men met dese namen aenwylt, aengemerckt worden, soo kunnen sy sonder desen niet geweten worden. En dewyl de kennis van 't volstreckte voor die van 't opfichtige gaet, soo moeten de bevattingen, of dingen, en 't woort, 't volstrecktelijk aengemerckt; bekend zijn, eer dit lesse als het teeken, en de vorigen als geteckenden, bekend kunnen worden. Want wy kennen eerder de *mensch* of *boom*, en dese woorden door sich; en daer na stellen en bespreken wy onder malkander dat dese woorden die bevattingen, of dinghen sullen beteckenen, of wy verstaen dat anderen alreê ghestelt en besproocken hebben dat sy sulcks betekenen. Maer dewyl by de Philosophen een veelvoudige kennis voorkomt, de verstandelijcke, sinnelijcke of gevoelige, of een andere noch ruwer, indien 'er eenige is, soo is niet noodtsakelijck dat de gene, van de welcke wy hiet spreken, naekeurigh en verstandelijck is, hoewel sy soodanigh sou kunnen wesen, maer de sinnelijcke of gevoelige, of eenige mindere, soo 'er eenige gevonden wordt. Want op dat ick weten sou wat met het woort *mensch*, of *boom* aengewesen wort, soo behoeft der selfder innerlijcke natuer aen my klaer en bekend te zijn: maer 't is genoegh dat ick hen eens of eenige malen gesien, of door een andere sin verstaen heb, of op een andere wyse eenighsins tot hun kennis gekomen ben, gelijk aen yder bekend is. Uyt al 't welck, gelijk oock dat de woorden geen ^v gelijkformigheydt, en niets der bevattingen, of der beteckende dingen in sich hegriepen, men lichtelijck kan bemercken hoe groote hulp sy aen de geest, in de verkrijgingh van de kennis der dingen, kunnen bewysen. Want voor eerst, geen woorden, soo sy besonderlijck en afgescheyden worden genomen, en soo men in de beteckenis daer af onkundigh is, hebben ooyt de ^w denckbeelden der dingen, die sy beteckenen, in 't verstant kunnen voortbrengen; dewyl men, schoon men hondert malen, en meer dese woorden *Godt* en *alwetenheydt* hoorde en las, geensins daer door tot de kennis van *Godt*, of van d'alwetenheydt gebracht sou worden. Wyders, schoon sy ghesamentlijck en met malkander in de reden voorghestelt worden, en schoon wy van de dingen, die sy beteckenen, eenige sinnelijcke of ruwe kennis hebben, soo kunnen sy echter geensins de ^x verstandelijcke kennis voortbrengen; want die ^y sinnelijcke of ruwe kennis, of indien 'er noch een andere beneden de selfde plaets heeft, is niet machtigh om dese verstandelijcke kennis voort te brengen. Tot een voorbeelt, indien yemant op dese uytspreeck, *Godt is alwetende*, valt, te weten die alleenlijck door een ruwe

waerheyt niet alijt, in d'uytleggingh der Schrift door de Philosophie, voor de sin moet gaen, en dat dieshalven geensins overtolligh is sich tot de Schrift te keeren, en de selfde aen te sprecken; doch niet op dat sy door sich de waerheyt in onse geesten sou voortbrengen, of klaerder en onderscheydelijker maken, of meer beveltigen; maer op dat sy, gelijk wy geseght hebben, stoffe en gelegentheyt van te dencken sou verschaffen, en noch van soodanige dingen, op de welcken wy mijschien anders noyt gedacht souden hebben: ten opzicht van welcke dinghen, de hooghte saligheyt der menschen aengaende, en dieshalven boven alle andere dinghen seer dienstigh aen hen, en niet ten opzicht van de waerheyt t'onderwyfen, haer nuttigheyt seer groot is, en verre boven de nuttigheyt der andere boecken gestelt moet worden; gelijk deurgaens de nuttigheyt van alle boecken naer de waerdigheyt of geringheyt der dinghen van de welcken sy handelen, veel of weynigh geacht en gelicht wort.

Uyt dese dingen blijkt oock klarelijker dan 't middagh-licht hoe verre die Theologanten van 't padt der waerheyt afwijcken, en hoe elendighejk sy dolen, die sich selven vroedgemaect hebben, en aen anderen vroedmaken, dat men uyt het lesen van de Heylige Schrift alleen, sonder eenige andere aenmerckingh en aenschouwing der dinghen, een valte en bondige kennis der alderheylighste Theologie kan bekomen, en, dieshalven de lesingh daer af alleen aenprysende, van d'oeffeningh der Philosophie, en der andere vrye kunsten afleyden en afschrieken; hoewel men sonder de selfden oock niet de volmaecte kennis van een eenigh dingh daer uyt leeren, of een klaer en onderscheyde denckbeelt bekomen, ja oock niet de valsche en verkeerde denckbeelden door des selfs eenige lesingh verbeteren kan: want dan moesten alle de genen, die de Heylige Boecken deurgaens lesen, de selfde bevattingen van de dinghen hebben, die daer in verhandelt worden. En dewijl dit niet geschiet, soo sal men een andere wegh, daer door dit gedaen sou kunnen worden, moeten versoecken en inslaen; namelijk een ernstige verwerpingh der vooroordeelen, en naerstige opmerckingh der dinghen selven, en der selfder ware kennis, die hier uyt spruyt, en die de Philosophie is.

Dieshalven willen wy dat alle de genen, die sich tot d'oeffening der Theologie begeven, en die de waerheyt van onse sententie bereycken en omhelsen, (want wy gelooven niet dat sy alle soo verblint zijn, dat niemant van hen des selfs licht sal beschynen, of soo hardneckigh, dat her niemant tot haer deelgenootschap sal trecken) vermaent en gebeden sullen zijn, dat sy alle de krachten van hun vernuft inspannen, en alle hun besigheden stieren tot de ware Philosophie, so sy noch niet daer af ingedroncken zijn, voor sich te verkrygen, en, onder haer beleyt en voorgang, hun vooroordeelen en leerstukken in de Theologie, sonder sekere en onverwickbare grontvest aengenomen, verworpen hebbende, tot nieuwe leerstukken te vinden en vast te stellen, of d'ouden, die waer zijn, te bevestigen, en te betogen. En

ruwe kennis, en niet naeukenrighlijck kent wat Godt, en wat Alwetenheydt is, hy sal daer door niet de ware en verstandelijcke kennis van dese geheele sententie soodanigh verkrijgen en bekomen, dat hy met de geest klarelijck en onderscheydelijck bevat dat Godt alwerendt is. Eyndelijck, hoe klare en onderscheyde denckbeelden der dingen, die door de woorden betekent worden, tot een voorbeeld van Godt, en van d'Almachtigheyt, wy voor onse geest vertoonen, soo sal echter dese reden, *Godt is almachtigh*, soo sy gelesen of gehoort wordt, door sich geen oorsaek kunnen zijn, dat men behoorelijck verstaet dat Godt alwerendt is, maer alleenlijck by voorval, en een bewegende of andere diergelijcke oorsaek: want dese woorden kunnen door geen ware oorsaekelijckheydt uytwercken dat yemant sekerlijck en klarelijck deursiet dat d'Alwetenheydt tot Godts natuer behoort; maer sy zijn alleenlijck een oorsaek en aenprickelingh, daer door het verstant opgherecht en bewogen wordt om de denckbeelden van Godt en van d'alwetenheydt naeukeurighlijcker t'aenschouwen; en met malkander te verghelijcken, en te begripen dat noodsaekelijck het leste in't eerste ingesloten is.

^a Causa sine.

Voorts, dewijl alle boecken uyt redenen, die aen malkander verknocht en gekoppelt zijn, bestaen, en gemaect worden, soo volghet seer klaerblijckelijck dat de grootste en hooghste nuttigheydt, die sy kunnen verschaffen om de dingen warelijck en naeuwkeurighlijck te kennen, en te verstaen, alleenlijck hier in bestaet, dat sy in de Leser gedachten veroorsaeken, en hem opwecken tot de denckbeelden, die hy alreè in de geest klarelijck en onderscheydelijck van de dingen gevormt heeft, ende welcken in die boecken aenghewesen worden, t'aenschouwen, met malkander te verghelijcken, en t'ondersoecken of't een in't ander ingesloten, of te samengevoeght is: maer dat sy gheensins uyt of door sich het verstant tot de ware kennis der dinghen kunnen brengen, veel min klare en onderscheyde denckbeelden in de geest, soo sy te vooren niet daer ingebracht en ingestort waren, inbrengen, of instorten, of indrucken, of op eenige andere wyse daer in voortbrengen.

Na dat wy dese dinghen voor af bygebracht hebben, soo seggen wy, om de voorverhaelde swarigheydt wech te nemen, dat de Heylige Schrift, dewijl sy met d'andere boecken hier in overeenkoomt, dat sy uyt redenen te samen is geset, oock met de selfden in de waerheydt t'onderwyfen overeenkoomen moet, en dieshalven alleenlijck dienstigh is om haer Lesers op te wecken, en aen te prickelen tot die dinghen, van de welcken daer in gesproken wort, te dencken, ondersoeck daer op te doen, en t'overwegen of't daer meè soodanigh gelegen is, als het voorgestelt wort. En op dat sy dit souden doen, soo moeten sy de Philosophie, en al't geen, daer af sy kennis en deursicht hebben, te hulp roepen, om te deursien hoe b't ghesegh met het c onderwerp overeenkoomt, de waerheydt van d d'uytspraeck uytgevonden, en te gelijk de ware sin uytghehaelt en voortghebracht wordt. Hier uyt blijkt dat de

^b Prædicatum.
^c Subiectum.
^d Enunciatio.

En hoewel de selfde noch in een seer kleyne en enge omtreck is befloten, en dieshalven niet veel dingen, die hier toe dienen, kan verschaffen, dewijl by d'oude Philosophen, soo men de Wiskunsteners uytsondert, byna niets, dat bondigh en klarelyck betooght is, voorkomt, en by de nieuwen alleenlyck weynige van dese soorte bedacht en gevonden zijn; soo achten wy 't echter beter weynigh dingen, die sekerlyck waer zijn, te kennen, dan veel valsche en twijffelachtige dingen, als waer en seker, aen sich selven t'overreden, en hen aen anderen in de hant te steken. Voegh hier by dat'er geen kleyne hoop verschijnt van dat de heerschappy der Philosophie in dese tijden, in de welcken dese haer grootste oprechter en voortplanter, Renatus Descartes, de geleterde Werelt voorgelicht, en door sijn voorbeeld voorgedaen heeft, van anderen, die sijn voetstappen sulen willen navolgen, wijdt en breedt uytgebreydt, en soodanige dingen van Godt, van de redelijcke ziel, van der menschen opperste gelucksaligheyt, en van diergelijcke andere dingen, tot de verkryging van 't eeuwigh leven behoorende, in 't licht gebracht sulen worden, de welcken in de verklaringh en uytleggingh der Heylige Schrift volkome maecht en heerschappy sulen bekomen, en een esse en rechte wegh banen en bereyden, daer door Christus Kereck, dus lang verdeelt, en door gedurige twisten en verdeeltheden gescheurt, sich weder op een sachte wijze in vrientchap en liefde mach vereenighen en te samen komen; in voegen dat sy, met sijn enghste en sachtste banden ghebonden, voortaan in eenigheyt, en eenmoedigheyt op dese aerde mach bloeyen, groeyen en sterck worden, en d'andere volcken, die noch vreemt en afgescheyden van haer zijn, tot haer schoot trecken en aenlocken, en sy eyndelijck met volmaeckte saligheyt in de hemelen verheerlijckt worden.

Namen van eenige Authouren, die in dit Boeck genoemt worden.

Abrahamus Heylandus. Fol. 118.
 Altinius. 105.
 Alstedius. 103. 104.
 Ambrosius. 66. 67. 102.
 Anselmus. 61. 66.
 Anton. Saecl. 54.
 Apolog. der Remonst. 116. 118. 119.
 Augustinus. 10. 41. 42. 44. 63. 77. 84.
Basilus. 45. 82.
 Beda. 61. 66.
 Belijden. der Remonstrant. 116. 119.
 Bellarminus. 73. 74. 76.
Calvinus. 66. 108.
 Censura over de Remonstrant-
 sche Catechismus. 113.
 Chrysostomus. 45. 102.
 Cicero. 3. 4. 5. 12. 16. 17. 18. 19. 49.
 Clemens Alexandrinus. 49. 61.
 Constantijn Huygens. 21. 29.

DAnnhauer. 5. 35. 65. 84.
 Danzius. 82.
 Dan. Chamierus. 4. 10. 25. 30. 33. 75.
 76. 79. 88. 94. 98. 99. 101. 107. 108.
 Desiderius Erasmus. 63. 64. 96. 102.
 Dionys. Carthusianus. 64. 96.
 Fabius. 10. 35.
Herodorus. 24.
 Hieronymus. 63. 76. 45. 104.
 Hooft, Droit van Mlyden. 16. 20.
 Horatius. 4. 13. 16. 19. 25.
Iohan. Hoornb. 113. 121. 123. 125.
 Ioh. Klaubergh. 5. 46.
 Ioh. Piscator. 67.
 Iuvenalis. 18. 25.
Kabalisten. 36.
 Keckerman. 31. 57. 67.
 Kort Ondersoeck tegen Valer. Ma-
 gnus. 113. 120.

Lipsius. 32.
 Lucretius. 43.
 Lutherus. 37.
MArloratus. 95.
 Melancthon. 34. 47.
 Nicol. Hemmingius. 67. 95.
 Ostorodius. 113.
Philips de Mournay. 70.
 Picus Mirandulanus. 36.
 Plato. 48.
 Polan. 4. 42. 77. 79. 104. 107. 109. 111.
 Quintilianus. 13. 17. 22. 24. 25.
RAbbijnen. 43.
 Rakoufche Catechis. 113. 119.
 Ravanelius. 93.
 Renatus Descartes. 50. 136.
Scarpius. 75. 101. 108. 110.
 Servius. 3.
 Simon Episcopus. 116. 119.

R E G I S T E R.

Slichtingius. 114. 125.
 Stapleton. 84. 88. 91.
 Suarez. 28.
 Swinglius. 64.
Theodoretus. 68. 102.
 Thomas Aquinas. 45. 61.

Thom. de Vio Cajetanus. 62. 67. 96.
 Tilenus. 79.
 Trithemius. 54.
Valentius Smalcus. 113. 122.
 Virgilius. 3. 17. 19.
 Vossius. 13. 14. 31. 32. 35.

Walzur. 79. 82. 99. 104.
 Wendelinus. 79.
 Whitaker. 79. 82. 100. 101. 105. 110.
 Wolfgangus Mufcalus. 102.
Zanchius. 101. 108.

Register van eenigē Schriftuer-plaetsen, die in dit Boeck aengewesen worden.

Cap.	Genes.	Pag.	Cap.	Jesus Syrach.	Pag.	Cap.	Vers.	Pag.
6	6	91	1	1	48	17	12	97
	<i>Exodus.</i>			<i>II. Machabeus.</i>			24	11
14	31	15	7	28	70	4	3	15
32	14	91		<i>Mattheus.</i>	10		14	15
	<i>Numerus.</i>		5	34	87	12	6	101
23	19	91	11	25	11		<i>I. Tot de Corinthers.</i>	
	<i>Deuteronomium.</i>		16	26	11	1	19. 20	60
4		90		45	34	2	4. 13. 14	62
	<i>I. Samuel.</i>			<i>Marcus.</i>			6	60
15	29	91	4	33. 34	91	3	19. 20	60
	<i>I. Koningen.</i>		14	41	34	15		71
3	12	26		<i>Lucas.</i>			<i>II. Tot de Corinthers.</i>	
	<i>II. Koningen.</i>		6	4	91	5	13	16
18	5. 6. 7	26	7	24	28		<i>Galaten.</i>	
23	25	26	10	21	11	3	6	15
	<i>II. Chronijcken.</i>		12	48	14		<i>Coloffenses.</i>	
1	12	48	13	9	16	2	8	65
20	20	15	2	<i>Joannes.</i>			21	34
	<i>Nehemias.</i>			11	15		<i>I. Timoth.</i>	
8	9	93	3	19	35	6	15	11
	<i>Job.</i>		4	16	11		<i>II. Timoth.</i>	
19	25	71	5	39	15	1	12	14
	<i>Psalms.</i>			39	33	3	15	104
2	7	11	6	46	15		<i>Jacobus.</i>	
47	9	11	8	35. 40. 47	15	1	5	60
62	12	43	10	30. 31. 45. 46	15		17	48
	<i>Proverbia.</i>			34	97	3	14. 15. 17	64
2	6	48	14	- 37. 38. 42	15		<i>de Petrus.</i>	
	<i>Jeremias.</i>		20	1	15	1	21	15
10	21	11	21	19. 20	35	2	6	15
	<i>Daniel.</i>			15. 16. 17	33		<i>II. Petrus.</i>	
2	21	48	9	<i>Handelingen.</i>		1	16	96
				22	97		20	94

Wat by de noemingh van 't woort *Philosophie* verstaen wort, en haer definitie of beschrijvingh kan gesien worden in 't 5. Cap. folio 48. lin. 3.